

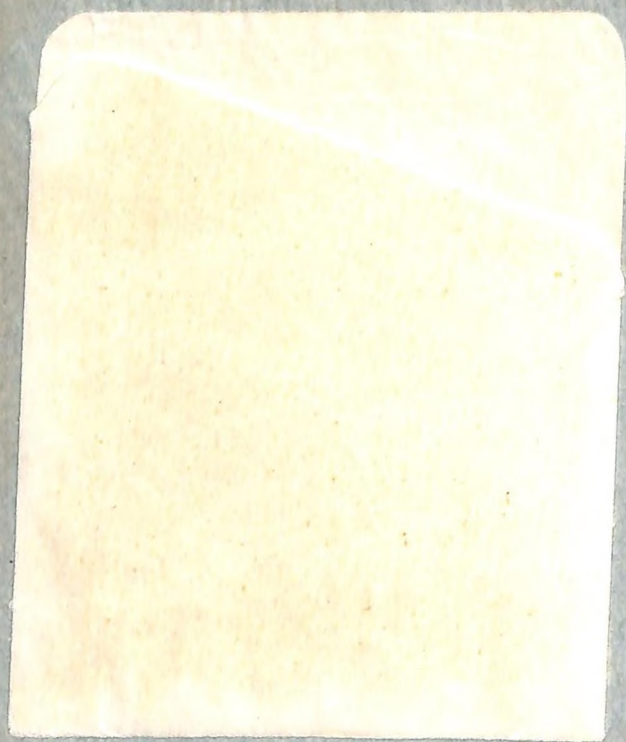
84.632.1я71
с 900

Н. Н. СУРАЗАКОВА

АЛТАЙ ТИЛ

3-чи КЛАССКА

ГОРНО-АЛТАЙСК • 1958

4с
с 90
2248
Н. Н. СУРАЗАКОВА

АЛТАЙ ТИЛ

7
9
5
7
0
✓
N
0
✓
БАШТАМЫ ШКОЛДЫҢ
3-чи КЛАССЫНА КЕРЕКТҮ
ЎРЕНЕР БИЧИК

УЧҰНЧИ КАТАП ЧЫГАРГАНЫ

Горно-Алтайская Областная
* БИБЛИОТЕКА *

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО * 1958

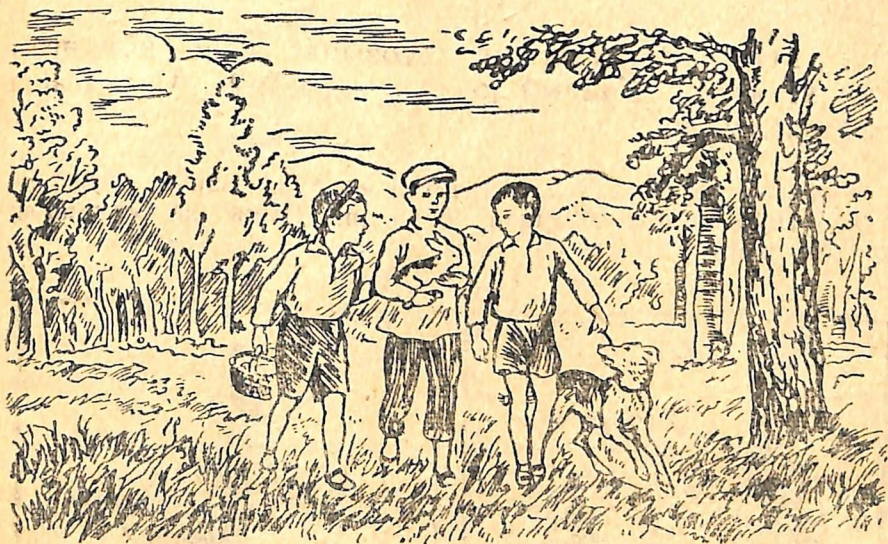
81.632.1971

@ 900

ON
CC 5

1 §. Куучын өткүрери.

1 таскаду. Журукта не јуралганын куучындап беригер. Журукка ат адап беригер.

|| Журуктын ады кыска бололо, журуктын төс ||
учурын көргүзөр учурлу.

2 таскаду. Јайды кем канайда өткүргенин сурактар аайынча куучындап берер.

Јайды сен кайда өткүрдин? Сен кайдаар барып жүрдин? Сен агаш ортозында болдын ба? Сен јаланда болдын ба? Ондо нени эттин? Көлгө эмезе сууга барып жүрдин бе? Ондо нени эттин? Нени көрдин, нени билип алдын?

Киного барып жүрдин бе? Кандый кино көрдин? Јайгыда кандый книга кычырдын? Јаан улуска өлөн ижине болуштын ба? Нени иштедин?

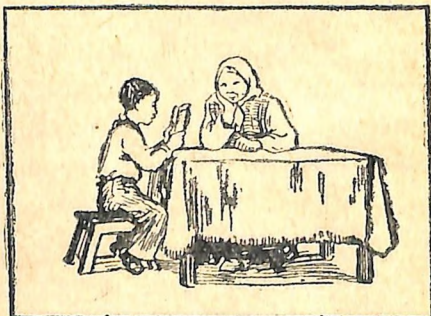
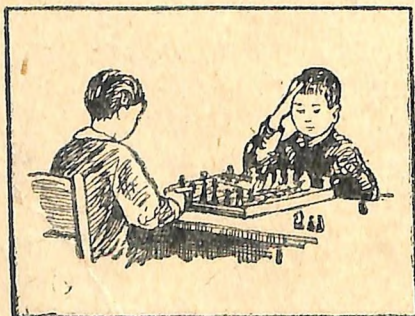
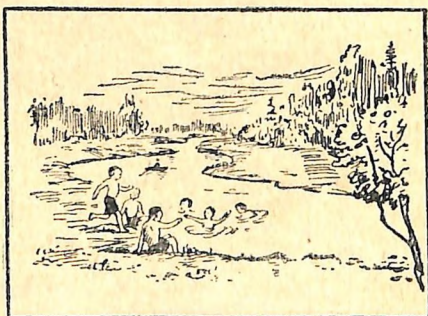
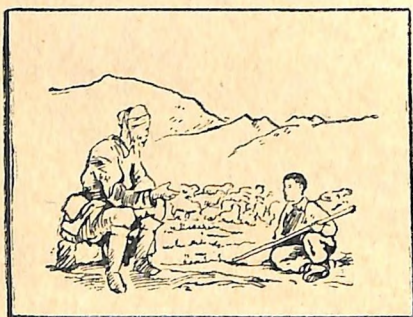
3 таскаду. Кандый предметтер керегинде куучындаарыгар, олордын аттарын бу берилген сөстөрдөн талдап, бичип алыгар.

Агаш. Суу. Јалан. Колхоз. Сад. Теермен. Кино. Клуб. Огород. Көл. Город.

4 таскаду. Сурактардын турганы аайынча куучындап беригер.

Слер жайгыда агаш ортозына барып жүредигер бе? Кемле кожо? Кандый предметтер алып жүрдигер? Жолой нени эттигер? Агаштын ортозында нени көрдигер, нени эттигер? Кандый жолло жандыгар? Айылыгарга нени экелдигер?

5 таскаду. Журуктарды аяктап көрөлө, Ваня жайды канайда өткүргенин куучындап беригер. Кажы ла журукка ат адап беригер.

2 §. Баштапкы ла экинчи класста үренгенин катап көрөри.

6 таскаду. Куучынды кычырып беригер. Кажы ла эрмек ненин учун жаан буквадан бичилгенин айдып беригер. Жаан буква база качан бичилер?

КИСКЕ ЛЕ ТИЙИНГ.

Киске балдарлу болгон. Удабай балдары кенетийин ненин де учун өлүп калды. Миша агаш ортозынан тийиннин балазын таап экелди. Тийиннин балазы сүт ичерге жеткелек болгон. Уулчак оны кискеге салып берди. Онойып киске тийиннин балазын азырап алды. Ол оны чычкан да тударга үреткен, же бу керектен неме болбогон.

7 таскаду. Куучынды кычырала, керектү жерлерге точка тургузып, бичип алыгар. Эрмектеги баштапкы сөс жаан буквадан бичилетенин ундубагар.

ПИСЬМОНЫН ЖОРУГЫ.

Коля эјезине письмо бичиди эјези Казань городто журтаган Коля письмону почтовый кайырчакка салды почтальон письмону апарды почтадан письмо станцияга аткарылган онон ол Казаньга јетире темир јолло барды Казаньда оны почтага экелдилер почтада письмону почтальонго бердилер почтальон оны Колянын эјезине экелди.

8 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер тургузып бичигер. Мынайда: Соок кыш түшти.

Түшти, кыш, соок. Јаады, кар, көбү. Балдар, кичинек, тышкаары, ойнойт. Кузук, тийинг, кемирет. Койон, отуры, чибининг, төзүнде. Аркада, бөрү, ачап, улуп, јат.

9 таскаду. 8 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

Болгон, бу керек, жайгыда. Бараткан, Адар, јалангла. Өлөңнин, неме, ортозында, боро, көрүнди. Балазы, койоннын, ол, болгон. Оны, айылына, Адар, экелди. Балазы, койоннын, эмди, јаанап келген.

Кижинин адын, адазынын адын ла өбөкөзин
јаан буквадан баштап бичигер:

*Николай Улагашевич Улагашев, Павел Ва-
сильевич Кучияк.*

10 таскаду. Кычырыгар. Куучыннан озо баштап кызычактардын аттарын ла өбөкөлөрүн, онын кийининде уулчактардын аттарын ла өбөкөлөрүн чыгара бичип алыгар.

ТИМУРОВЕЦТЕР.

Трушкокова Лиданын адазы фронтто өлгөн. Энези колхозто иштеген. Эртең тура ол ишке барган. Лида үйде јангыскан арткан.

Бу керекти үренчиктер билип алган. Олор Лиданын айылына келдилер. Кыдыев Эреш ле Майманов Ырыс одун кестилер. Туденев Вася одун јарды. Кужлекова Чечек суу экелеле, Лиданы соодотты. Каташева Сырга айылдын ичин јуунатты.

Лиданын энези иштен келеле: „Слерге быян болзын, балдар. Слер чып ла чын тимуровецтер эмтиригер!“ — деди.

11 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Јаан буквадан бичилген сөстөр нени көргүзип турганын јартап айдып беригер.

Адуков Көкүлдин адазы колхозто бригадир болуп иштейт. Колхозчылар оны Санат Мергенович деп адагылайт. Көкүлдин энези Чейнеш Ивановна доярка болуп иштейт. Иштин кийининде Көкүл ада-энезине Владимир Ильич Лениннин жүрүми керегинде куучындар кычырды. Книганы ого Иван Петрович деп үредүчи берген.

К И Й И Н И Н Д Е

Городтордын, журттардын, колхозтордын, суулардын, көлдөрдүн ле туулардын аттарын база жаан буквадан бичиир:

Москва город, Чопош журт, „Яңы жүрүм“ деп колхоз, Балхаш, Артыбаш.

12 таскаду. Бичип алыгар. Городтордын, журттардын ла колхозтордын аттарынын алдыла чийү тартыгар.

1. Алексей Максимович Горький Нижний Новгород (эмди Горький) деп городто чыккан. 2. Михаил Васильевич Ломоносов Денисовка деп журтта чыккан. 3. Менин нөкөрим Александровка журтка айылдап жүрген. 4. Петянын эжези Ленинградта үренип жат. 5. Бис жайгыда Манжерок журттын жанындагы көлгө барып жүргенибис. 6. Шебалин аймакта „Таң чолмон“ колхозтын анчылары беш бөрү өлтүргендер. 7. Моколыштын эжези „Кызыл Алтай“ колхозто сүттоварный ферманын заведующийи болуп иштейт.

13 таскаду. Бичип алыгар.

Бистинг сууларыс: Волга, Кама, Нева, Бий, Кадын, Урсул, Обь.

Бистинг көлдөрис: Байкал, Алтын-Көл, Балхаш, Зайсан.

Бистинг тууларыс: Казбек, Памир, Урал, Адаган, Артыбаш.

14 таскаду. Бичип алыгар. Кандый сөстөр жаан буквадан бичилгенин жартап айдып беригер.

1. Куйбышев город Волганын жаказында туруп жат. 2. Мен жайгыда Барнаулда болгом. 3. Бийсктен бис эртен тура эрте атандыбыс. 4. Иртыш суу Обько кирип жат. 5. Дон—жаан да, жараш та суу. 6. Алтын-Көлдө жүзүн-жүүр балыктар бар. 7. Горно-Алтайск городтон Майма журтка жетире жети беристе. 8. Алтын-Көлдүн жанында Артыбаш деп туу бар.

15 таскаду. Январь айдан баштап, айлардын аттарын бичип алыгар. Айлардын ла неделенин күндеринин аттарын кандый буквадан бичиир, айдып беригер.

16 таскаду. Бичип алыгар. **Айлардын** аттарын көргүскен сөстөрдиг алдыла жаныс чийү, **неделенин** күндеринин аттарын көргүскен сөстөрдиг алдыла эки чийү тартыгар.

1. Мешкелер көп өзөтөн ай—август. 2. Үренчиктер воскресеньде агаштар отургустылар. 3. Декабрь, январь ла февраль айларда жаан сооктор турат. 4. Эзенде баштапкы сентябрьда Ваня школго барар. 5. Мен жаанамнын айылында үч күн кондым: вторник, среда, четверг. 6. Такша понедельникте городко барды. 7. Баарчыктар марттын экинчи жарымында учуп келер. 8. Моколыштын сыйыны Ленинградтан июль айда келер.

КАНИКУЛ

17 таскаду. Сөстөрдиг, бир жолдон экинчи жолго канайда көчүрерин чийүчекле бөлүп, бичип алыгар.

Кызыл, күрек, тумчук, јелим, јенге, бортук, сары, көчө.

Келескен, корголјын, тобого, јалбырак, төнөјин, карыган.

18 таскаду. Сөстөрдиг бичип алыгар. Олорды бир жолдон экинчи жолго ненин учун көчүрип болбозын јартап беригер.

Айу, элик, агас, үкү, аяк, уја, эдек, илү, үје, кей, ойын, той, кой, амыр, арык, ыжык, ойык, өлү, ирик, эжик, оду, азу, эзин, ырыс, очок, ачу, эје, өзөк, изү.

19 таскаду. Бичип алыгар. 1. Бир жолдон экинчи жолго көчүрип болбос сөстөрдиг алдыла чийү тартыгар. 2. Карарта базылган сөстөрдиг бир жолдон экинчи жолго канайда көчүрерин айдып беригер.

1. Эмил **аттар** кабырып јүреле, **койоннын** балазын тудуп алды. 2. Јолло **атту** кижиге **келетти**. 3. **Ийттен** керсү азыранты тынду јок. 4. **Чортоннын** тиштери курч. 5. Уулчак сангар меелейин **таппады**. 6. Энем агаш **айакка** чеген урды. 7. Карыган **өбөгөннин** чөрчөгин угарга көп улус келди. 8. Түлкүниг изин **таппай** калдым. 9. **Тоннын** јенги эмеш кыска эмитир.

20 таскаду. Лаптап кычырып беригер. Карарта базылган сөстөрди, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча үйелеп, чыгара бичип алыгар.

КАЛГАНЧЫ КҮН ЛАГЕРЬДЕ.

Агаштардын жажыл бүри
алтын ошкош саргарып келди.
Одуннын жанына эниргери
калганчы катап балдар жуулды.
Олордын бирүзи икили алып,
жардак үнүлө кожон баштады.
Оскөлөри ого жөмөжип,
ырысту жүрүмин мактады.
Ол кожонды уккан кижинин
жүреги сүүнчилү согула берет.
Отурган јеринен туруп чыгала,
бије баштаар күүни келет.

21 таскаду. Бичип алыгар. Й буквалу сөстөрди чыгара бичип алала, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүгөр.

Кайкамчылу Алтайдын байлыгын
кайчылар азийда чөрчөккө салган.
Је мөнүнн, алтынын, баалу таштарын
јокту улус тузаланбаган.
Октябрьдын улу күнинде
байлардын бийлежи јоголды.
Алтайдын байлыгы эмдиги өйдө
текши јоннын јөбжөзи болды.

И кандый буквалардын кийининде бичилип јат? Ол јангы-скан сөстин үйезин бүдүрер бе?

Б И Б Л И О Т Е К А

22 таскаду. Сөстөрди бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча үйелеп чийүчекле бөлүгөр.

1. Уйку, ойгор, булгайры, куйрук, чөйгөн, байрам, жойгон, күйгек, кыйгы.

2. Койрык жол. Чыйрак бала. Кыйгас кас. Лайдак ат.

3. Оино, ыйлаба, кайла, чайла, кейлебе.

23 таскаду. Бу сөстөрдүн болужыла эрмектер тургузала, бичип алыгар.

Кийим, тийинг, бийик, кийис, жиит, ийик.

Бу сөстөрдүн бичилерин ундубагар.

24 таскаду. Сөстөрдү, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүп, бичип алыгар. Омордун болужыла эрмектер тургузып, айдып беригер.

Койон, кайырчак, айылдар, куйун, кайын, ойонгот, туйук, кайучы, кайыр, тайак, кайыш, кучыйак, айылчы, куйак.

25 таскаду. Жаскыда Санай жыраанын ортозынан койонун балазын тудуп алган керегинде куучын тургузып алыгар.

Алтай сөстүн баштапкы үйезинде кату үндү табыш турза, сөстүн өскө үйелеринде база кату үндү табыштар турар:

<i>тарыска</i>	<i>одооды</i>	<i>тайгыл</i>
<i>кайучы</i>	<i>тураны</i>	<i>мойын</i>

26 таскаду. Бичип алыгар. Кату үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Айу ичегенине кирди. 2. Кече мен карындажымла кожо балыктагам. 3. Жазыл кебистий жаланла суучак агат. 4. Кызыл флагту керептер ыраак жерден келгилейт. 5. Бистин кайучы бир өштүни тудуп экелди. 6. Буудайдын тазылы арыштын тазылына түнгей. 7. Журналда жылбилү куучындар бар.

Алтай сөстүн баштапкы үйезинде жымжак үндү табыш турза, өскө үйелеринде база жымжак үндү табыштар турар:

<i>чедирген</i>	<i>нөкөрим</i>	<i>жүрегим</i>
<i>икили</i>	<i>сегизен</i>	<i>ийнелик</i>

27 таскаду. Бичип алыгар. Жымжак үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

КЕТКИН КУШКАШТАР УЧКУЛАЙТ.

Кеен жайдын жыргалын бедиреп,
кеткин кушкаштар учкулайт.
Изү жер жаар оморды ээчип,
менин барар күүним келбейт.
Жайым төрөл ороонымнан
жангыс та күнге айрылбазым!
Өскө жерлерге мен барбазым,
өскөн жеримде жүрерим.

М. Исаковский.

Бастыра үндү табыштарды сананып, ээчий-деечий бичип алыгар. Кажызы кату үндү табыш, кажызы жымжак үндү табыш, айдып беригер.

28 таскаду. Точкалардын ордына керектү үндү буквалар тургузып, бичип алыгар.

1. Кай...н агашты жакалай ак мешкелер өзөт. 2. Андап барай...н дезем, энем божотпойт. 3. Бистин колхоз жылдын жылга бай...п туру. 4. Аркада кар эмдиге жет...ре кай...лбаган. 5. Таай...м городко барып жүрди. 6. Адазы балдарына ой...нчыктар садып берди. 7. Деревненин жаныла агып барган суу тай...с болгон.

А П Т Е К А

29 таскаду. 28 таскадудагыдый ок жакылта.

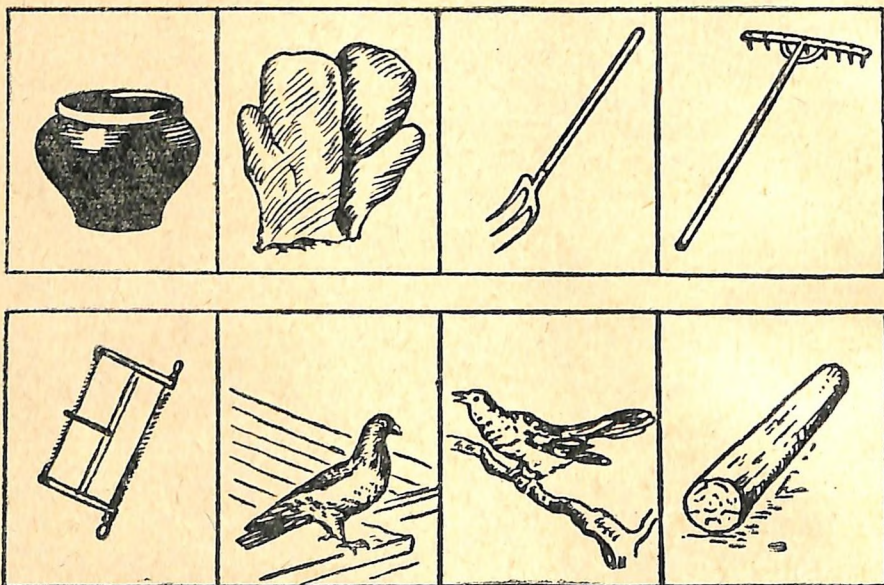
1. Петянын сый...ны төрт...нчи класста үренип жат. 2. Уулчактын маңдай...на адару чакты. 3. Лиит анч...чапкыла бир койон тудуп алды. 4. Суу жарадынан ажала, жаланга жай...лды. 5. Мен жайгыда абаай...ма ай...лдап жүргем. 6. Озогыда ишкүчиле жаткан улустын жүрүми кый...нду болгон. 7. Бой...ннын колдорынды,

јүзүңди ле мой...ныңды ару тут. 8. Нөкөрим мениң сөзимн...н кый...шпады.

Узада айдылар үндү табыштарды эки түңей үндү буква темдектеерин ундубагар:

таан, ээк, кеен, жоон, көө, уур, үүр, јит.

30 таскаду. Јуруктарды айкап көрөлө, ондо јуралган предметтердин аттарын бичип алыгар.

31 таскаду. Эрмектерди бичип алала, узада айдылар үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Уулчактар ла кызычактар карагайдын чочогойлорын јууыла, школго табыштырдылар. Күйгек јерлерди ле ээн чөлдөрдн агашту эдерге омор јаан болуш јетирип јат. 2. Буунтыга кардый ак куулар учуп келди. 3. Уулак јаантайын энемди ээчип јүретен. 4. Бистин колхозто буудай јакшы бүткен. 5. Эниргери соок тыңый берди. 6. Таадам меге јүзүн-јүүр чөрчөктөр куучындаган.

Б У Г У Л

32 таскаду. Бу сөстөрдүн бир жолдон экинчи жолго көчүрилер-көчүрилбезин жартап айдып беригер.

Шүүн, мүүс, шоор, ороон, жуун, чаап, боом.

Куулы, жеекен, таада, жаантайын, кичеемкей, таакы, сүреен, теертпек.

Кезик узада айдылар үндү табышту сөстөрдө кыска үндү табышту эжер сөстөр бар:

таар-тар, ээр-эр, жуука-жука, үүр-үр, ороон-орон, сөөк-сөк.

33 таскаду. Берилген сөстөргө эжер сөстөр таап, көргүзү аайынча бичип алыгар. Кажы ла сөстин учурын жартап айдып беригер.

*Жар—јаар. Жука—... . Ок—... . Сок—... . Жун—... .
Сөк—... . Ур—... . Эрте—... . Така—... . Тура—... .
От—... .*

34 таскаду. Точкалардын ордына керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Жааназынын чөрчөктөри онын ... качан да тийбейтен. 2. Токна өлөн чабар иште ... бүдүн жарым норма бүдүрип турган. 3. Мен күрекле эжикти жанындагы ... күредим. 4. Эртең тура Тана картошко 5. Бистин кырда ... мөштөр бар. 6. Сен бу доконы 7. Теректе тааннын балдары ... отуры. 8. Кызыкчак төжөк-жастыгын бойы ... алды.

Керектү сөстөр: *күнине, каарды, жон, күйүние, каактап, карды, кактап, жоон.*

35 таскаду. 34 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Күнге изиген жердин үстинен ... көдүрилип турган. 2. Аңчыбай ... ишти түргөн бүдүрип салар. 3. Жылдыстардын ... тоолоп то болбозын. 4. Кенетийин куйун табарарда, жолдын ичиндеги ... өрө көдүрилди. 5. Ол атты 6. Нөкөрим меге ... келди. 7. Жолдын куйузыла ... чөйилип барган. 8. Калашты ... бычакла кезерге эптү.

К е р е к т ү с ө с т ö р : жуука, бу, тозын, ээрте, жука, буу, тоозын, эрте.

36 таскаду. Бу сөстөрдү бичип алыгар. Эки түңей үндү букванын алдыла чийү тартыгар.

буур	ээлгир	теермен
бүүле	кичеемкей	топшуур
јаак	коомой	түүнчек
јаантайын	куурмак	ууртам
кааза	мааны	шаајын
каалга	санаа	шүүлте

Бу сөстөрдүн чын бичилерин ундубагар.

37 таскаду. Öрöгi сөстөрдөн он сөс талдап алала, одордын болужыла эрмектер бичип алыгар.

38 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөрдө үндү табыштардын кажызы јарт айдылбай јат, көргүзип беригер.

1. Эртенге **јетире** јакшы болзын!
2. Общественный малга **азыралды** јеткилинче белетейли!
3. Пастух бөрүни **талдыра** сокты.
4. Аш жуунадары—**бастыра** албатынын кереги.
5. Карлагаш **бөйынын** балдарын курт-конустарла **азырайт**.
6. **Јалтыраган** ла неме алтын болор эмес.

Бичип алыгар. Карарта базылган сөстөрдө јарт айдылбай турган (элес) үндү буквалардын алдыла чийү тартыгар.

39 таскаду. Бичип алыгар. Элес үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Энези кичинек балазына наадай сыйлап берди.
2. Талайдын суузын јара кезип, пароходтор жүргүлейт.
3. Балыктар суунын баларынан курттар бедиреп, сыранай јерге јаба јүскүлейт.
4. Самолёт көндүрө учуп барды.
5. Соокко менин ийдим де калтырап турды.

40 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Элик жолды кеч...ре мантады. 2. Эб...реде жаткан жерде азийда бир де журт жок болгон. 3. Уулчак эјез...не уд...ра жүгүрди. 4. Ойинен өтк...ре бышкан аш какталып турар. 5. Јаш тужунда кичеенип үренбезен, жүрүминде көп јаст...ралар оноң улам табылар. 6. Кейде турналар чурана ойногондый, чуркурап јанг...лады. 7. Машинисттер ашты јуурга барг...лады.

Элес үндү табышту кезик сөстөрдин чын бичилерин ондый ок тазылду өскө сөстөрдин болужыла тўндеп көрөр аргалу. Ол сөстөрдө үндү табышка согулта тўжўп, үндү табыш јарт айдылып јат:

бастыра — бастыр, јетире — јетир.

41 таскаду. Элес үндү табышту сөстөргө коштой ондый ок тазылду. је үндү табыжы јарт айдылып турган сөстөр бичигер. Мынайда: *Кечире — кечир.*

Өткүре, эбиреде, јетире, толтура, јандыра, јастыра, айландыра, көдүре, ажыра, тўжүре, өлтүре, семире.

42 таскаду. Бичип алыгар. Элес үндү табышту сөстөрдin чын бичилерин айдып беригер.

1. Аспактын **јалбырактары** јенгил эзинге де **тыр-кыражып** турат. 2. Энези **кичине**к балазының кабайына **шалтырак** буулап койды. 3. Атраштын **сыйыны** үредүчи болуп иштейт. 4. **Мойыныма** адару чакты. 5. Аtpaн таайым бойының **айылы** јаар басты. 6. **Кызычак** такаанын балдарын **азырады**. 7. Соокко **калтырап** турган күчүкти Петя **койынына** сугуп алды.

43 таскаду. Карарта базылган буквалардын кийининде үндү буква турар эдип, сөстөрдi кубултала, бичип алыгар. Мынайда: *Кереп — кереби.*

Азык, калаш, таш, көс, јалмаш, тош, јүс, чечек, кап, көөш, өтөк, кыс, балкаш, от, мылтык, кып, тузак, базыт, тус, каймак.

44 таскаду. Карарта базылган буквалардын кийининде үндү буква турар эдип, сөстөрдү кубултала, эрмектер бичип алыгар.

Түп. Туйгак. Јарат. Айылдаш. Төс. Кып. Јулук. Канат. Агаш. Ёс. Будак. Баш. Эт. Көнөк.

45 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Койдын тү...үнен жүзүн-јүүр кийимдер эдип јадылар. 2. Куштын кана...ы сүрекей жеңил. 3. Тырмууштын бир ти...и сына берди. 4. Менин айылда...ым агроном болуп иштейт. 5. Балдар суунун јара...ына келип ойнодылар. 6. Тыйтын тө...инде сарастын ичегени бар болгон. 7. Бөрүнинг ача...ын кажы ла кижии билер. 8. Мылтыктын табы...ы јылыяа берди.

46 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Кезик сөстөрдө тунгак туйуктар бойына эжер үнгүр туйукка ненин учун көчпөй јат, айдып беригер.

1. Көнө...тин тү...и татап калтыр. 2. Балунунг сы...ы серий берди. 3. Ага...тыг буда...ында тийинг отуры. 4. Бистинг ороондо ончо балдар ыры...ту. 5. Азыйда јокту улу...та сыр...ына кийер кийим де јок болгон.

Б Р И Г А Д И Р

47 таскаду. Бичип алыгар. Карарта базылган сөстөрдинг кожулталарынын алдыла чийү тартыгар. Сөстөрдинг кожулталары кандый табыштан башталган? Ненин учун?—айдып беригер.

Аш түжүмининг кожоңы
элбек јерге јаныланзын,
јаркынду күндий јүрүмисти

Улуска текши жарлазын.
Телкем жаан **сакырымга**
талдама арыш төгүлет,
яблоконын бай түжүминен
Садтагы яблоня ээлет.

М. Исаковский.

48 таскаду. Точкалардын ордына скобкадагы кожулталардын керектүзүн тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Бийик кайа... (*та, да,*) теке турган. 2. Карагай... (*тын, дын*) төзүнде чочогойлор жадыры. 3. Адам сүрекей көп кожон... (*тор, дор*), табышкак... (*дар, тар*), чөрчөк... (*дөр, төр*) билер. 4. Аралдагы чыкту жер... (*ти, ди*) агаш... (*дын, тын*) бүри бүркеди. 5. Талай... (*тын, дын*) тусту суузын ичпей жат. 6. Суланы ла тараан... (*ты, ды*) арыш... (*дан, тан*) арба... (*тан, дан*) анылап аларга жеңил. 7. Чой... (*тын, дын*) ла темир... (*тин, дин*) сыныктарынан улус жаңы, жалтыркай, ээлгир болот кайылтып алат.

49 таскаду. 48 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Темир жол... (*то, до*) солун керек... (*дер, тер*) көп. 2. Жалаң... (*та, да*) кар жатканча. 3. Август ай... (*тын, дын*) учунан ала кей соой берет. 4. Кей... (*тин, дин*) сооп турганы анчадала эртен тура билдирет. 5. Арыш... (*дын, тын*) кылга... (*сы, зы*) жажарып келди. 6. Бака кургак та жер... (*те, де*) суу... (*та, да*) да жүрер аргалу. 7. Күн... (*ке, ге*) эмезе жаркын... (*ту, ду*) отко качан да чике көрбөгөр. 8. Жуукала жаңмыр... (*тын, дын*) суузын агызарга, досколор... (*тонг, донг*) тоскуурлар жазагылап жат. 9. Кушкаштын уйа... (*сы, зы*) тал... (*та, да*) болгон.

Үндү табыштардын ортозына учураган тунгак туйук үнгүр эжерине көчүп жат.

Же кезик сөстөрдин тазылында **к** ла **т** деп тунгак туйуктар үндү табыштардын ортозында учурайтанын ундубагар: **эки, теке, меке, отук, баатыр, жети.**

50 таскаду. Сөстөрдү бичип алыгар. Үндү буквалардын ортозында турган тунгак туйуктын алдыла чийү тартыгар.

Бака, така, бөкө, бука, сокы, чокум, үкү, чакы, жакы, алакан, бөкөнөк, жака, жакару, отургыш, жетен, жалакай, жетиру, жуука, икили, кату, какай, кокур, өтөк, тату, жыту, тутак.

Бу сөстөрдүн чын бичилерин ундубагар.

51 таскаду. Өрөги сөстөрдүн болужыла эрмектер тургузып алыгар.

К а т а п к ö р ö р и н е к е р е к т ü с у р а к - т а р .

1. Бу сөстөрдү кандый үндүлөр, кандый туйуктар бүдүрүп жат: *отук, каду, элик, кереп, мааны, айрууш?*

2. Бу сөстөрдүн башказы неде: *таар—тар, уур—ур, соок—сок, күйүн—күйн?*

3. Бу сөстөрдө карарта базылган буквалардын айдыларын ла чын бичилерин жартап айдып беригер: *азырал, тарыска, өткүрө, жетире, кийининде.*

4. Эжерлү тунгак туйуктар үнгүр туйук эжерине кандый учуралдарда көчөт? Кандый учуралдарда көчпөйт?

5. Бу сөстөрдүн тазылын айдып беригер: *балада, карагайдын, жерден, тамакта, таштын, тустаң.* Олордын кожулталары кандый табыштан башталган? Ненин учун?

6. Бу сөстөрдү бир жолдон экинчи жолго канайып көчүрер: *адару, өбөгөн, тайга, кайын, тараан, ада, тырмууш?*

3 §. Сөстин төзөгөзи ле сөс кубултачы кожулта.

52 таскаду. Кычырыгар.

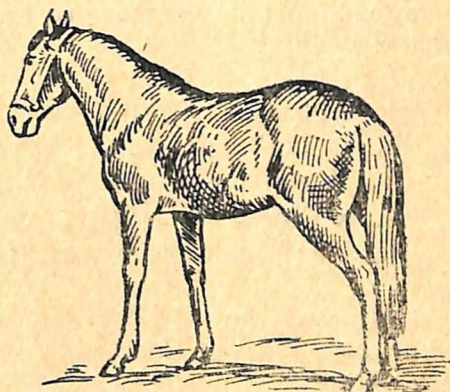
АТ.

Кижиге **атты** бойынын колына узак өйдөң бери үредип алган. Ол эмди **атла** кош тартат, жорукка жүрөт,

база онон до өскө иштер бүдүрөт. Трактор **аттан** бөккө, же **атка** да иш көп табылат. Кижинин жүрүмүндө **аттын** учуры сүрекей жаан. **Ат**—кижинин наязы.

Жакылта.

Статьяны бичип алала, **ат** деп сөстин алдыла жаныс чийү, онын кожулталарынын алдыла эки чийү тартыгар. Ол сөскө (бичибей) сурактар тургузыгар.

53 таскаду. Кычырала, **агаш** деп сөстин кубулып турган кожулталарын айдып беригер.

АГАШТЫ КОРЫГАР.

Агашты корыгар. **Агашка** аяру салыгар. **Агаш** биске жаан болуш жетирет. **Агаштын** тузазын кем билбес? Стол, парта, доско, шкаф—ончозы **агаштан** эдилген. Курттар **агаштын** бүрин, тазылдарын үреп жат. **Агашта** каршучы курт-конустарды көрүп ийзегер, жаан улуска айдыгар. Агаш жок жерлерге **агаштар** отургузарга болужыгар.

Жакылта. Бичип алала, **агаш** деп сөстин алдыла жаныс чийү, онын кожулталарынын алдыла эки чийү тартыгар.

<i>ат</i>		<i>агаш</i>	
<i>ат</i>	тын	<i>агаш</i>	тын
<i>ат</i>	ка	<i>агаш</i>	ка
<i>ат</i>	ты	<i>агаш</i>	ты
<i>ат</i>	ла	<i>агаш</i>	та
<i>ат</i>	тан	<i>агаш</i>	тар

Эрмектин ичинде сөстөр бойы-бойыла колбо-лышканда, олардын кожулталары кубулып турар. Ондый кожулталарды **сөс кубултачы кожулта** деп айдар.

Сөстин кубулбай турган үлүзин **сөстин** тө-
зөгөзи деп айдар.

54 таскаду. Эрмектерди кычырала, *койон* деп сөс өскө сөстөрлө колболыжарда, ого кандый кожулталар кожулганын айдып беригер.

1. Аралдан **койон** мантап чыкты.
2. Түлкү **койонды** көрүп ийди.
3. Түлкү **койонго** једижип болбоды.
4. **Койоннын** јүреги токунай берди.
5. Састагы бакалар **койонноң** чочуды.

55 таскаду. Берилген сөстөрдин болужыла эрмектер тургузып алыгар. Сөстөрдин төзөгөзин ле сөс кубултачы кожултазын айдып беригер.

- 1) көнөк, көнөктин, көнөклө, көнөктөн;
- 2) таандар, таандардын, таандарды;
- 3) кайын, кайынга, кайыннан, кайында.

56 таскаду. Куучынды кычырала, *көл* деп төзөгөлү сөстөрдн столбикле бичип алыгар. Сөстин төзөгөзин кожулталарынан чийүчекле бөдүгер.

КӨЛ.

Бистин јурттын јанында көл бар. Көлди эбиреде жыраалар өзүп барган. Ол көлдө балык көп болгон. Азыйда нөкөримле экү көлгө балыктап јүретенис. Эмди көлдин јаказында пионерский лагерь туруп јат. Балыкчылар көлдөн балыкты эмди де тудуп турган эмтир.

57 таскаду. Бичип алала, карарта базылган сөстөрдн төзөлгөзин ле кожултазын айдып беригер.

1. **Арыштын** кылгазы јажарып келди. 2. Азыйда **бөрүлер** малга амыр бербей туратандар. 3. **Досконы** мен курч **малтала** јандадым. 4. Балдар **эмиктен** тузактар јазап алдылар. 5. Јаан **керептер** **талайла** јүр-

гүлейт. 6. Бистинг айылга солун улус келди. 7. Жорукчылар бийик тууны аштылар. 8. Атты сулала азыраар керек.

4 §. Сөс бүдүречи кожулта.

Ан—анчы, айыл—айылдаш, бали—баличы.

Чийүчек ажыра бичилген сөстөрдүн учурунын башказы незинде?

Олордын тазылын көргүзүп беригер.

Бу сөстөрдүн—*чы,—даш* деп үлүлөрүн канайда адап жат?

Сөстинг тазылына кожулып, жаны учурлу сөс бүдүрүп турган кожултаны *сөс бүдүречи кожулта* деп айдар:

адаручы, наҗылык, үренчик, кичеemel, иште, ашту, койлу.

58 таскаду. Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөрдүн сөс бүдүречи кожулталарын айдып беригер.

1. **Койчы** кой кабырып жат.
2. **Уулчак** үчүнчи класста үренет.
3. Бистинг айылга күндүлү **айылчы** келди.
4. Атраш **бичик** кычырды.

59 таскаду. Сөстөрдү бичип алыгар. Олордын тазылынын алдыла жаныс чийү, сөс бүдүречи кожултазынын алдыла эки чийү тартыгар. Сөс кубултачы кожулталар бар болзо, олорды чийүчекле бөлүп бичигер.

Койонок, балыгаштар, балачак, жолдош, аскыш, малчылар, көмүрчи, балыкчы, капкыш, бийечилер, күрешчи.

К о р г у з у: балыгаш-тар.

60 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Карарта базылган сөстөрдүн төзөгөзүн ле сөс кубултачы кожултазын айдып беригер. Ол сөстөрдүн төзөгөзи жаныс тазылдан ба эмезе ого үзеери сөс бүдүречи кожултадан туруп жат па?

1. Байрамга **кожончылар**, **кайчылар**, **бийечилер**, **күрешчилер** жуулышты. 2. Советский **жуучылдын** санаазы качан да бек. 3. **Анчылар айунын** ичегенин таптылар. 4. **Жаланда жүзүн-жүүр чечектер** көрүнүп келди. 5. **Түлкүнүн** табаштары жымжак, тиштери курч. 6. **Кайынаштын** бүри саргара берди. 7. **Бозулар** чеденнин ичинде жүри.

Б И Л Е Т

61 таскаду. 60 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. **Армакчыга** кийим илип койгон. 2. **Күчүктин** көзи ачылгалак. 3. **Журукчыга** сый бердилер. 4. Ку-максу **жерде** карагай **чибиден** түргөн өзөт. 5. Мен **малчыларга** газет кычырдым. 6. Аркада **кушкаштар** чуркуражат. 7. Кышкы **салкынга** кызыкактын жаактары кызара берди. 8. **Ишчилер** бойынын ижин бүдүреле, айылына жандылар.

|| Сөстин төс учуры сөстин тазылында болор. ||

62 таскаду. Берилген сөстөр кандый үлүлөрдөн турганын таблица аайынча ылгап беригер.

Туулар. Тилмеш. Билгир. Агажак. Жаскы. Башчы. Жылкычылар. Төңгөжөк. Сескир. Кокурчы. Кырлу (жер). Айагаш. Тутка.

Сөстин төзбөгөзи		Сөс кубултачы кожулта
Сөстин тазылы	Сөс бүдүречи кожулта	
<i>кай</i> <i>кай</i> <i>кай</i> <i>кай</i>	<i>ла</i> <i>чы</i> <i>чы</i>	<i>лар</i> <i>га</i>

Якылта. Таблицаны ајыктайла, сурактарга каруу беригер:

1. Сӱс кандый ӱлӱлерден туруп јат?
2. Сӱскӱ ол ӱлӱлер јаантайын ончозы кирет пе?
3. Сӱстин тӱс ӱлӱзин канайда адап јат?
4. Сӱстин тазылын ненин учун сӱстин тӱс ӱлӱзи деп айдар?
5. Јаны учурлу сӱстӱр кандый кожулталардын болушыла бӱдет?
6. Сӱстин тӱзӱгӱзи кандый ӱлӱлерден туруп јат?

63 таскаду. 62 таскадудагыдый ок таблица јурап алала, тӱмӱниги берилген сӱстӱрди, ӱлӱлери аайынча бӱлӱп, бичип алыгар.

Кыра, кырала, кырачылар, кыралу.
Ан, анчылар, анда, андый.
Бичи, бичик, бичиктер, бичиктен.

64 таскаду. Бу сӱстӱр кандый ӱлӱлерден турганын ылгап беригер.

Карындаш. Чаначылар. Салкынду (кӱн). Агажактар. Кышкы. Азырал. Кӱчкӱндер. Туткуш. Најылык. Куш-каштар. Тӱлкӱчек. Уулдар. Кемечек. Озочыл. Јозокту.

65 таскаду. Берилген сӱстӱр бир тазылдан бӱткенин јартап беригер.

- а) Тус, тусту, (кӱчӱни) туза, тузаган (эт).
- б) Сура, сурак, суракту (темдек).
- в) Иштер, иштӱ, ишчи, ишмекчи, иштемкей.

66 таскаду. Бир тазылдан бӱткен сӱстӱр кирер эдип, бу сӱстӱрди группаларга бӱлӱгер.

Ыш, јырга, јӱптӱжӱ, кечирӱ, кардый, ыйла, тоолоды, согулта, ышту, јыргал, јӱп, кечӱ, тоо, кечир, јӱптӱ, јыргалду, кеч, карлу, ый, сокы, тоолу, сок, ыштый, кар, ыйлак.

К ӱ р г ӱ з ӱ: *ыш, ышту, ыштый.*

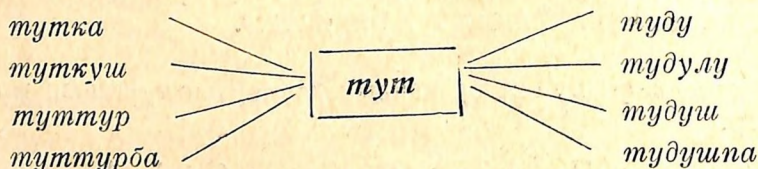
67 таскаду. 66 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

Азыра, билгир, јайгы, ис, кичеemel, азырал, бил, јайлу, кичеен, истеш, кичеemкей, истежү, билдирү, азыранты, билер, јай, кичее, азыран, билдир, билин, кичеенер.

5 §. Түней тазылду сөстөр.

Бирүзи бирүзинен бүткен сөстөрдү **түңей**
тазылду сөстөр деп айдар: *сат, саду, садуучы,*
садулу; жилек, жилектү, жилектий, жилектен
(jүрди).

68 таскаду. Схемадан тут деп тазылду сӧстӧрди аҗыктап кӧрӧлӧ, олардын кажызы; кажызынан бӱткенин айдып беригер.

69 таскаду. Чечек деп тазылдагъ яны сѳстѳр бѳдѳреле, бичип алыгар.

70 таскаду. Берилген сөстөр тўней тазылду болуп турганын јартап беригер.

- а) Баш, башту, башчы, башкар, башкару, башта (ишти), баштаачы.
б) Тарт, тарту, тартыш, тартыжу.
в) Чөй, чөйбө, чөйүлчек, чөйүш, чөйүлбес.

71 таскаду. Эрмектерди бичип алала, *суу* деп тазылду сөстөрдин алдыла чийүү тартыгар.

1. Алтайдын эн жаан суулары—Кадын ла Бий. 2. Ко-
бынын ичиле суучак агып барган. 3. Изү күнде киж
тын суузап јат. 4. Санаш бойынын костюмын ару суу-
дый бензинле арчыды. 5. Састу јерге отургускан кар-
тошко суузымак болор. 6. Көзнөктің шилизи суулан-
тый берди.

72 таскаду. *Ўн, көр, айыл, каткы* деп сөстөрдүн болужыла тўней тазылду сөстөр сананып алала, бичип алыгар.

73 таскаду. Бу сөстөрдүн болужыла кыска куучындар сананып алала, бичип алыгар.

1. Уулчак. Койонок. Турачак.
2. Суучак. Кызычак. Кармагаш. Балыгаш.

6 §. Эрин чөйилер үндү табыштар.

Оро. Өзөк. Кузук. Үкү.

Алтай тилде *о, ө, у, ү* деп үндү табыштар эрин чөйилер үндү табыштар деп адалат.

Арткандары: *а, э, е, и, ы*—эрин чөйилбес үндү табыштар деп адалат.

74 таскаду. Стихти кычырыгар. Эрин чөйилер үндү табышту сөстөрдү чыгара бичип алыгар.

КЫШКЫ ЭНГИР.

Кышкы јоткон кар куйултып,
тенерини бүркеди:
казыр андый, ол огурып,
јаш баладый ыйлады.
Эскирип калган јабынтыны
кенетийин шылырадат,
орой келген кижі чилеп,
көзнөкти токулдадат.

А. Пушкин.

75 таскаду. Эрмектерди бичип алала, эрин чөйилер үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Аркада койу өлөн өскөн.
2. Најым, сенин ар күчүнди куйун келип алды ба?
3. Бистин жүрүмбис күнүн сайын јаранат.
4. Тенериле булуттар кунукчыл өдөт.
5. Көзнөктөн кыралар, одорлор, агаштар көрүнөт.
6. Өркөннүн ичегенинин јанында аштын үрени

төгүлип калтыр. 7. Карыган өбөгөн көлдин жаказында отурды. 8. Яш карда койоннын изи жадыры.

76 таскаду. Текстти бичип алала, эрин чөйилбес үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар. Лымжак ла кату үндү табышту сөстөрдүн чын бичилерин эске алынала, айдып беригер.

КЫРДАГЫ ЖОЛ.

Улус баштапкы күнде кырдагы эптү жолло барды. Бу жол бирде агаш ортозыла, бирде жажыл кобыла чөйилип баратты. Мында жүзүн-жүүр агаштар бойлорынын барбак баштарын кееркеде жайып турган. Төмөнгү журттар ла айылдар балдардын ойынчык турачактарындый болгон. Улус ла тындулар дезе кандый да точкалар ошкош көрүнип турды.

7 §. Эрин чөйилер үндү табышту сөстөрдүн чын бичилери.

Сөстин баштапкы үйезинде эрин чөйилер үндү табыш турза, экинчи үйезинде база эрин чөйилер үндү табыш турар:

бо-зу, о-дус, то-гус, кө-рүк, кү-мүш, кө-нөк, тө-жөк.

77 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Үренчиктер жайгыда колхозко жаан бол...ш жетирдилер. 2. Эжем мөң...н жүст...к садып алды. 3. Эртең тура ург...н жанмыр жаады. 4. Жаанам күскүдө түшк...н куз...к терди. 5. Кумд...с деп ан сууда жүрет. 6. Мүрк...т жаланла мантап бараткан түлк...ни көрүп ийди. 7. Тийиннин өск...с балазын кiske азырады. 8. Эмил жур...кты стенеге илип койды. 9. Каргаа ла куск...н—эки башка куштар.

78 таскаду. 77 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Бистин уй тонк...р болгон. 2. Жур...кчы кайын-
нын жалбырактарын жажыл буд...кла журады. 3. Жаскыда
кызыл талдын бүрч...ктеринен койоноктор—чечектер
жайылып келет. 4. Арбузтын жул...гы сүрекей тату.
5. Кыстан биске кур...т экелди. 6. Жалкынды ээчий
күк...рт күркүреди. 7. Ор...с тилге мен жаштан ала
үренгем. 8. Кижинин арка сөөги ом...рткылардан бүдет.
9. Жорыкчы аттын ток...мын төжөнип алды. 10. Банка-
нын ичинде кандый да суй...к неме бар болгон.

79 таскаду. Сөстөрдү бичип алыгар. Олордын чын бичи-
лерин ундубас эдип үренип алыгар.

Көлөткө, кулугур, төнгөзөк, боронот, томонок, кө-
жөгө, колодо, отургущ, жүгүрүк, өрөкөн, өбөгөн, жөргө-
мөш, өрөкө, согоно, токтонок, чойлошкон, чочогой.

Бу сөстөрдө эрин чөйилер үндүлөр канча үйеге једип јат?

80 таскаду. 79 таскадуда берилген сөстөрдөн сегис сөс
талдап алала, олордын болужыла эрмектер бичип алыгар.

Эрин чөйилер үндү табыштар кезик сөстөрдин
төзөгөзинин јангыс ла баштапкы үйезинде учу-
райт: ойын, топчы, кобы.

81 таскаду. Бу сөстөрдү бичип алала, ундубас эдип үре-
нип алыгар.

бортук	отук	ойык
одун	ойдык	мойын
јорук	чоокыр	обузын
козыр	тоозын	конуч
кокур	тожула	орук
колтук	толук	торсук
орун	куучын	оодык

82 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тур-
гузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Чолт...к куйрукту ийт бөрүнин үсти орто чурап
келди. 2. Анчы ор...к јолло баратты. 3. Тана кушкаш-

тарга калаштын оод...гын уруп берди. 4. Кузуктап барарга шыйдынган улус кеден кон...чту өдүк кийип алды. 5. Куйун жолдын тоз...нын өрө көдүрди. 6. Бу коз...р тож...ланы балдар корум таштардын ортозынан терип алгандар. 7. Туранын тол...гында такаанын балдары чыйкылдажат.

8 §. Колболу сөстөр.

1. *Жарганат* тјнде учуп јјрет.
2. Бистин албаты *амыр-энчј* учун эрчимдј туружат.
3. Мен јайгыда *Беишпелтир* јуртка айылдап јјргем.
4. Эјем *Кош-Агашта* јуртайт.

Јакару. Өрөги берилген эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөрдү аыктап көрүгөр. Олордын кажызы ла канча сөстөң бүткен? Олордын тазылдарын адап беригер.

|| Эки тазылду сөсти *колболу сөс* деп айдар.
Жарганат (јар+канат), *амыр-энчј* (амыр+энчј),
Беишпелтир (беш+белтир), *Кош-Агаш* (кош+агаш). ||

83 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөрдүн алдыла чийу тартыгар. Ол кандый сөстөр?

1. Алтайдын **ар-бүткени** сүреен јараш. 2. Мен городтон **ада-энеме** письмо бичидим. 3. Балдар агаштын ортозында јүреле, **јоонмойын** көрдилер. 4. Коляда **Ак-Төш** деп ийт бар. 5. **Кан-Оозы** аймакта аш јылдын сайын јакшы бүдет. 6. **Эликманар** јурт Кадыннын јаказында туруп јат. 7. Бистин школдын үренчиктери **Алтын-Көлгө** барып јүрдилер. 8. П. В. Кучняк „**Аза-Јалан**“ деп куучын бичиген.

А М Ы Р - Э Н Ч Ў

84 таскаду. 83 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

1. Айак-казанды ару тудар керек. 2. Кызычактар **тиҥингат** тердилер. 3. Мен Николай Улагашевич Улагашевтин „**Малчы-Мерген**“ деп чөрчөгин кычырдым. 4. **Күнчыгышта** туман јоголо берди. 5. **Колхозтын** анчылары тайгага атандылар. 6. Менин карындажым **Карагуштан** кече келген. 7. **Талан-келен** деп куш-каштын үни јараш. 8. Туунын **күнбадыш** јанында бийик мөштөр өзөт.

85 таскаду. Колболу сөстөрдү кычырала, оло кандый сөстөрдөгү бүткенин айдып беригер.

1. *Бүгүн* (бу+күн). Быыл. Каракол. Карагуш. Кызылгат. Бешылдык. Јашөскүрим.

2. Айыл-јурт. Ийт-Кулак. Сары-Кобы. Ыстүги-Чопош. Мөндүр-Соккон.

Күнчыгыш, Күнбадыш, сарзу.

86 таскаду. 85 таскадуда берилген колболу сөстөрдүн болужыла алты эрмек бичип алыгар.

87 таскаду. Бу эрмектерди бичип алала, колболу сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Анчылар магазиннен ок-тары садып алдылар. 2. Карангуйда мен арайдан ла суалгышка түшпедим. 3. Калык-јон качан да бөкө. 4. Урлуаспактан көндүгеле, јорукчылар бийик-бийик тууларга јеттилер. 5. Көк-Сууны бис күрле кечтибис. 6. Јайгыда јаланда не ле јүзүн курт-конустар көрөрин. 7. Аш-курсақты чымылдардан чеберлеп турар керек.

88 таскаду. Берилген орус сөстөрдү алтай тилине көчүрип бичигер.

Смородина, земляника, полотенце, запас продуктов, посуда.

К о р г ү з ү: Красная смородина—кызылгат.

9 §. Эрмек.

89 таскаду. Кычырыгар.

ОРОЙ КҮС.

Орой күс келди. Соок салкын согот. Күски күн каа-жаа чалыйт. Јаландарда бийик обоолор тургулайт. Агаштардын бүри түшти. Карлу кыш јууктады.

Јакылта. Мында канча эрмек? Баштапкы эрмекте не керегинде айдылат? экинчизинде? үчүнчизинде? төртүнчизинде? бежинчизинде? алтынчызында?

	Кажы ла эрмекти ундубас эдип үренип алала,	
	книгадан көрбөй бичигер. Бичип алганыгарды	
	книга аайынча түндеп көрүгер.	

|| Кандый бир шүүлтени чыгара айткан сөстөрдү ||
|| эрмек деп айдар. ||

90 таскаду. Кычырыгар.

Кара агаш күнге јарыды.
Акта суйук туман кажайды.
Бойынын јараш кожонын
талан-келен баштады.

Јакылта. Кажы ла эрмекти ундубас эдип үренип алала, книгадан көрбөй бичигер. Бичип алганыгарды книга аайынча түндеп көрүгер.

91 таскаду. Бойыгарга кычырып, кажы ла эрмектин бажын ла учун таап алыгар. Эрмектердинг учуна точка тургузып, бичип алыгар.

Кажы ла эрмектин кийининде токтоп, лаптап кычырып беригер.

Такаа балдарыла кожо айылдын јанында жүрген кенетийин карчага учуп келди ол такаанын бир балазын тееп алды ол өйдө школдон Митя јанып келеткен Ми-

тя карчаганы таштарла аткылады чочуган карчага та-
каанын балазын бождоып ийди.

Жакылта. Кажы ла эрмектин учуна точка тургузып, куу-
чынды бичип алыгар. Эрмектеги баштапкы сөс жаан буквадан
бичилетенин ундубагар.

92 таскаду. Кычырала, мында канча эрмек барын айдып
беригер.

Оромло уулчак ла кызычак келеткен олордон озо
карыган эмеген бараткан јол тайкылчак болгон кары-
ган кижн тайкылды уулчак ого туруп келерге болушты
кызычак оны мактады.

93 таскаду. Озо бойыгарга кычырыгар, онон угуза кычы-
рыгар; үнүгерле сурактарды темдектеп туругар.

Түни-түжиле элбек јаланда
кандый табыш угулат?
Темир аттар таннан ала
кайдаар түрген ууланат?
Кезек те өйди јылыйтпаска,
комбайнер ижин бачымдадат.
Төрөлине берген сөзин буспаска,
ажын колхоз түрген тартат.

Стихти бичип алыгар.

|| Кандый бир неме керегинде сурап айткан эр- ||
мектин учуна суракту темдек тургузар.(?) ||

94 таскаду. Бойыгарга кычырыгар. Угуза кычырыгар. Үнү-
герле сурактарды темдектеп туругар.

Сен кайда болдын	Мен кырда болдым
Ондо сен нени эттин	Ондо мен мешке јуудым
Сен нени көрдин	Мен тийин көрдим.

Сурактарды ла карууларын эжерлеп бичип алыгар. Эрмек-
тин учуна керектү темдек тургузыгар.

95 таскаду. Сурактарды кычырала, ологро толо каруу беригер. Онун кийининде сурактарды ла карууларын бичип алыгар.

1. Тан алдында не кожондойт? 2. Колхозтын складтарын кем каруулдайт? 3. Малды кем кабырат? 4. Кыраны неле сүрер? 5. Одунды неле жарар?

96 таскаду. Кычырыгар. Кажы ла эрмекке сурактар бичигер.

1. Миша ла Вася агащ ортозына барып жүрдилен. 2. Олорло кожо Жучка деп ийт болгон. 3. Уулчактар агащ ортозында жиилек тердилен. 4. Ийт жыраанын ортозынан койоннын балазын таап алды. 5. Миша айылына жиилекти апарды. 6. Вася айылына койонды апарды.

97 таскаду. Кычырыгар. Керектү жерде үнүгерле сурактарды темдектеп туругар.

Жылдын кандый өйи өтти жай өтти жылдын кандый өйи башталды күс башталды жайгыда пионерлер кайда жаттылар жайгыда пионерлер лагерьде жаттылар ондо олор нени эттилер ондо олор амырагандар, ойногондор, эжингендер олор кандый иш эттилер олор колхозчыларга өлөн жуурга болушкандар.

Жакылта. Бичип алыгар. Керектү жерге точка эмезе суракту темдек тургузыгар. Кажы ла суракту эрмекти жаны жолдон баштап бичигер.

98 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер тургузала, олорды чын бичип алыгар.

СЫРГА ЛА АНАТ.

- 1) болгон, күн, жакшы
- 2) Сырга, бардылар, ла, Анат, мееске
- 3) болгон, Анатта, түүс
- 4) болгон, аяк, Сыргада, теленгир
- 5) тергендер, жиилек, меесте, олор

10 §. Баштаачы ла айдылачы.

99 таскаду. Эрмектерди кычырыгар.

1. Кыш түшти. 2. Кар жаады.
3. Бала жыгылайт. 4. Улус иштенет.

1. Баштапкы эрмекте не керегинде айдылат? 2. Экинчи эрмекте не керегинде? 3. Үчүнчи эрмекте кем керегинде айдылат? Төртүнчи эрмекте кем керегинде?

Не?—*Кыш*—баштаачы. Кем?—*Бала*—баштаачы.
Не?—*Кар*—баштаачы. Кем?—*Улус*—баштаачы.

|| Эрмекте кем? эмесе не? деп суракка каруу ||
беретен сөстөрдү баштаачы деп айдар.

100 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Скобкалардын ичине кем? эмесе не? деп сурак тургузыгар.

(Не?) Түн өтті. (...) Тандак кызарды. (...) Күн чыкты. (...) Эзин согуп јат. (...) Кушкаштар чуркуражат. (...) Балдар эжинет. (...) Балыкчы кармактайт.

Јакылта. Кажы ла эрмекте баштаачынын алдыла чийү тартыгар.

101 таскаду. Эрмектерди кычырала, омордын баштаачызын айдып беригер.

1. Ишмекчи узанып јат. 2. Анчы андап јат.
3. Бала ыйлап јат. 4. Күн чалып јат.

1. Ишмекчи нени эдип јат? 2. Анчы нени эдип јат? 3. Бала канайып јат? 4. Күн канайып јат?

Ишмекчи—баштаачы, *узанып јат*—айдылачы.

Анчы—баштаачы, *андап јат*—айдылачы.

Бала—баштаачы, *ыйлап јат*—айдылачы.

Күн—баштаачы, *чалып јат*—айдылачы.

Эрмекте баштаачы нени эдип турганын көргүс-
кен сости **айдылачы** деп айдар. Айдылачынын
сурактары: **нени эдип јат? канайып јат?**

102 таскаду. Кычырыгар.

Көк тенгериде жылдыстар суркурайт.
Көк талайда толкулар чайбалат.
Тенери түбүле булут өдөт.
Талай үстүле бочко жүзет.

А. П у ш к и н.

Јакылта. Бичип алыгар. Баштаачылардын алдыла жаңыс
чийү, айдылачылардын алдыла эки чийү тартыгар.

103 таскаду. Сурактардын ордына керектү сөстөр тургу-
зып, эрмектерди бичип алыгар.

К е р е к т ү с ө с т ө р: *чечилди, кайылар, јунунар,
эжинип јадылар, ачылып јат, кычырды.*

1. Эжик (к а н а й ы п ј а т ?) 2. Армакчы (к а н а й т-
т ы ?). Кар (к а н а й д а р ?). 4. Балдар (нени эдип
јадылар?). 5. Үренчик (нени этти?). 6. Маша
(нени эдер?).

104 таскаду. Кычырыгар

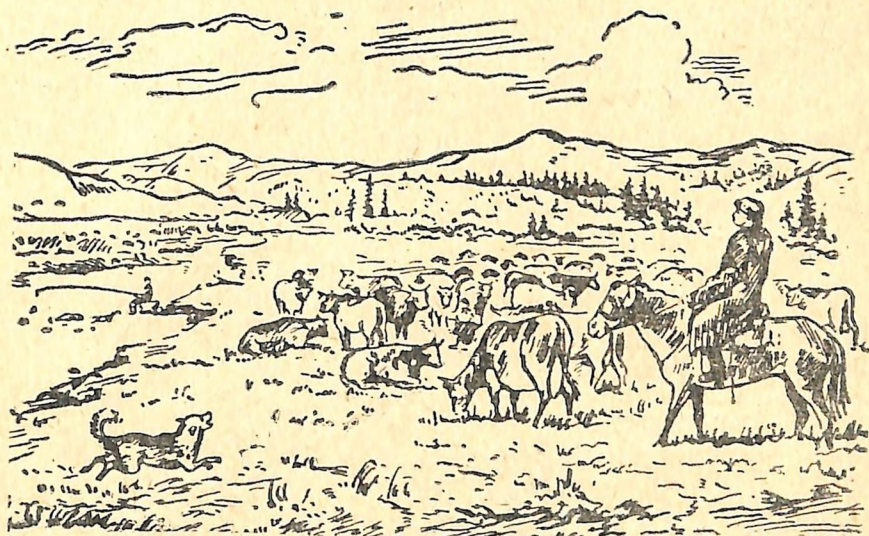
К Ү С.

Күс башталды.
Чечектер кургады.
Бүри јок жыраалар
Кунукчыл тургулады.
Тенерини булут бүркейт
Күн жаркындалбайт.
Јалаңда салкын күўлейт.
Јаңмыр тамырайт.

И. С у р и к о в.

Јакылта. Бичип алыгар. Оосло сурактарын тургузып,
баштаачынын алдыла жаңыс чийү, айдылачынын алдыла эки
чийү тартыгар.

105 таскаду. Журук аайынча јангыс ла баштаачыдан ла айдылачыдан турган эрмектер сананып алыгар.

106 таскаду. Берилген сөстөрдин болужыла көргүзү аайынча эрмектер тургузып алыгар.

К ө р г ү з ү: Ус узанып јат.

1) Ус. Колхозчы. Үредүчи. Врач. Үренчик. Журукчы. Анчы;

2) үредип јат, журап јат, андап јат, аш кезип јат, узанып јат, үренип јат, эмдеп јат.

Эрмектерди бичип алыгар. Кажы ла эрмекте айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар.

107 таскаду. Бичиир тушта баштаачыларга айдылачылар талдап алыгар.

Күс Јанмыр Өлөн Кей . . . (сооды, келди, саргарды, јаады).

Адарулар Көбөлөктөр Чымалылар . . . (учкулайт, күүлөжөт, јорголойт).

Ат Бака Кушкаш Кой (бапылдайт, киштейт, кожсондойт, мөбрөйт, маарайт).

108 таскаду. Кычырыгар. Бичип алыгар. Баштаачынын алдыла јаныс чийү, айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар.

ТААДАК.

Јай келди. Таадак ағаш ортозыла базып јүрет. Ондо оны не ле неме сүүндирет. Кушкаштар кожондойт. Ағаштар шуулайт. Кайда кандый мешке бүдетенин, кайда кандый јиилек бүдетенин таадак јакшы билер. Ағаш ортозынын тындуларын дезе таадак изинен эме-зе үнүнөн танийт.

109 таскаду. Озо кычырыгар. Баштаачыга ла айдылачыга (бичибей) сурактар тургузыгар. Бичип алыгар. Баштаачыны ла айдылачыны чийүле бириктиригер.

К ö р г ү з ү:

Изү јай өтти.

1. Изү јай өтти. Алтын күс келди. Јаландарда аш бышты. Колхозчылар кере түжүне иштендилер. Бош күнде үренчиктер колхозчыларга болужадылар. Байлык түжүмдү ашка ончо улус сүүнет. Эңирде дезе колхоз-тын клубында концерттер тургузылат.

2. Күн кырдың ары јанына ашты. Јылдыстар мы-зылдады. Түн кирди. Ай чыкты. Ыраакта оттор күйди. Јеңил эзин сокты. Түн ортозында пөтүктер этти. Ар-када бөрү улуды.

|| Баштаачыны ла айдылачыны эрмектин төс ||
члендери деп айдар.

110 таскаду. Берилген айдылачыларга баштаачылар тал-дап алала, эрмектер бичигер.

Агат. Јайканыжат. Ажа берди. Күркүреди. Кожон-доды.

К О М Б А Й Н

111 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Баштаачынын ал-дыла јаныс чийү, айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар.

Јаландагы чечектерден
Јараш жыт жайылат.
Өлөңдөги чалын
Мөңгүн чилеп суркурайт.
Сууга эңейген камыш
Нени де шымыранат.
Эбиреде јаланда
бир де табыш угулбайт.

112 таскаду. Бичип алыгар. Эрмектин төс члендеринин алдыла чийү тартыгар.

Күн изү чалыйт. Кар түрген кайылат. Чымылдар эрте тынданды. Јол карарды. Балдар суу агызат. Куштар уйазын јазайт. Суунын јанында баштапкы каранты көрүнип келди.

11 §. Эрмектин эчени члендери.

113 таскаду. Баштаачыны эмезе айдылачыны јартап турган сөстөрдү сурактардын ордына тургузып, бичип алыгар.

К е р е к т ү с ө с т ö р: *ишке, соок, кайыннын, эртен, класста, түрген.*

1. Ыренчиктер (к а й д а ?) отуры.
2. Колхозчы (к а й д а а р?) барды.
3. (К а ч а н?) адам амыраар.
4. Уулчак (к а н а й д а?) жүгүрди.
5. (К а н д ы й?) кыш түшти.
6. (Н е н и н ?) будагы сынды.

Баштаачынын алдыла жаңыс чийү, айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар. Баштаачыны эмезе айдылачыны јартап турган сөстөрдүн алдыла койрук чийү тартыгар.

Баштаачыны ла айдылачыны јартап турган сөстөрдү **эрмектин эчени члендери** деп айдар.

Кызыл мааны элбирейт.

Улус јаланда иштенет.

114 таскаду. Сурактардын ордына төс члендерди јартап турган сөстөрдү тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. (К а ч а н?) балдар (н е н и?) кычырдылар. 2. Ада-
зы (к е м г е?) велосипед садып берди. 3. (К а н д ы й?)
булут (н е н и?) бۆркеди. 4. (К е м н и н?) ийди (н е г е?)
үрүп турган. 5. (К а н д ы й?) балдар (к а й д а?) бол-
гон. 6. Миша (к е м л е к о ж о?) ойноды. 7. (К а н-
д ы й?) кар (к а н а й ы п?) түжет.

К е р е к т ӯ с ӯ с т ӯ р: *эжирде, чөрчөкчулына, ак тенге-
рини, анчынын, тийинге, жаш, ясляда, Анат ла кожо, көбү,
айланыжып.*

115 таскаду. Эрмектерди кычырыгар.

*Булут жоголды. Салкын токтой берди. Күн жарыт-
ты. Кушкаштар кожондошты.*

Баштаачыга ла айдылачыга эрмектин эчени члендерин
кожыгар.

1. (К а н д ы й?) булут (к а й д а н?) жоголды.
2. (К а н д ы й?) салкын (к а ч а н?) токтой берди.
3. (К а н д ы й?) күн (н е н и?) жарытты.
4. (К а н д ы й?) кушкаштар (к а н а й ы п?) ко-
жондошты.

К е р е к т ӯ с ӯ с т ӯ р: *кара, тенгериден, калапту,
удабай, жаркынду, жерди, кожончы, сүйүнчилү.*

Кажы ла эрмекте баштаачынын алдыла жаңыс чийү, айды-
лачынын алдыла эки чийү, эчени члендердин алдыла дезе
койрык чийү тартыгар.

116 таскаду. Бичиир тушта карарта базылган сөстөргө
скобкалардагы точкалардын ордына сурактар тургузыгар:
н е н и? к а ч а н? к е м г е? к а н а й ы п? к а н д ы й?
к а й д а? к а й д а а р?

(Качан?) **Эртен тура** үренчиктер. (Нени?) **песе-
каны** айкап көрдилер. **Карыган** адаручы (...)
үренчиктерге колодолор көргүсти. **Үренчиктер** песе-
кала (...) **араай** базып жүрдүлөр. **Адарулар** (...) **ја-
ланга** учуп барып турган. (...) **Јаланга** адарулар (...) **мөт**
жууган.

117 таскаду. Эрмектерди кычырала, бичип алыгар. Сурактардын ордына керектү сөстөр тургузыгар.

К е р е к т ү с ө с т ө р: *берилген, алтай, жилбүлү, колхозтын, күйнүн.*

1. **Ўренчиктер** (к а н д ы й?) **жакылтаны** бүдүрип койдылар. 2. Балдар (к а н д ы й?) **грамматиканы** үренгилеп жат. 3. **Ўредүчи** (к а н д ы й?) **куучын** кычырды. 4. Жайгыда Санаш нөкөриле кожо (к е м н и н ?) **койлорын** кабырды. 5. Жаш кар (н е н и н ?) **чогуна** мысылдайт.

Карарта базылган сөстөр эрмектин кандый члендери болуп жат. Сурактардын ордына тургускан сөстөр нени жартайт?

|| Бир эчени членди база бир эчени члени база ||
|| жартап турар. ||

118 таскаду. Бичип алыгар.

1. Балдар школдын огородында иштегендер. 2. Уулчак чегенди агааш аяктанг ичкен. 3. Эреш өлөңди темир тырмуушла жууган. 4. Жолдын кырында жабыс өлөң өсти. 5. Серёжа кушкаштын балазын уяга салып койды. 6. Көзнөктөң городтын оромдоры көрүнип турган.

Баштаачынын алдыла жаңыс чийү, айдылачынын алдыла эки чийү, эчени члендердин алдыла койрук чийү тартыгар. Эрмектин эчени члендерин жартап турган сөстөрдү айдып беригер.

119 таскаду. Сурактардын ордына эрмектин эчени члендерин тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Колхозчылар (к а й д а? к а н д ы й? н е н и ?) жуудылар.

2. Бөрү (к а ч а н? н е н и ?) апарды.

3. Ваня (к а й д а а р? к е м л е к о ж о ?) барды.

4. (К е м н и н ?) койлоры (к а й д а ?) жүргүлөйт.

5. (К а ч а н? н е н и н ?) бүри саргарды.

120 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Баштаачынын алдыла жаньс чийў, айдылачынын алдыла эки чийў, эчени члендердин алдыла койрук чийў тартыгар. Эрмектин тӧс члендеринен эчени члендерине (бичибей) сурактар тургузыгар.

Жай башталды. Ўредўнинг ѳйи божоды. Пионерлер лагерьге атандылар. Лагерь жараш јерде туруп јат. Балдар јыргалду амырагылайт. Омок кожондор угулат. Пионерлер јууктагы колхозко до болужып јадылар.

Эрмектин ичинде сӧстӧр бойы-бойлорына колболыжып турар.

Бир сӧс база бир сӧслӧ колболышканын сурактар тургузып билер.

1. *Бийик тууларда алтын тандак жарыды.*

Не жарыды?—*Тандак.* Кандый тандак?—*Алтын.* Тандак канайтты?—*Жарыды.* Кайда жарыды?—*Тууларда.* Кандый тууларда? *Бийик.*

2. *Кызычак жараш чечектерди тўйўске отургусты.*

Кем отургусты?—*Кызычак.* Кызычак нени этти?—*Отургусты.* Нени отургусты?—*Чечектерди.* Кандый чечектерди?—*Жараш.* Неге отургусты?—*Тўйўске.*

121 таскаду. Эрмекти бичип алыгар.

Койу туман сууны бўркеди.

Эрмектин тӧс члендеринин алдыла чийў тартыгар: баштаачынын алдыла—жаньс чийў, айдылачынын алдыла—эки чийў. Эрмектин эчени члендеринин алдыла койрук чийў тартыгар.

Колболышкан сӧстӧрди эжерлеп чыгара бичип алыгар.

Эрмектин ичинде бир сӧс база бир сӧслӧ колболышканын чийўле кӧргўзер аргалу.

Анчы кичи чӧйгӧнди отко асти.

122 таскаду. Эрмектерди бичип алала, сөстөрдин бойы бойлорыла колболышканын чийүлө бириктирип салыгар.
Бир сөстөн база бир сөскө (бичибей) сурактар тургузыгар.

Сазнай одынды школго тартты.

1. Кичинек уулчак чөрчөкти лаптап укты.
2. Кушкаштар сүүнчилү кожондойт.
3. Жаңы книганы Эмилге үредүчи берген.
4. Жаскыда колхозчылар жакшы иштегендер.

123 таскаду. Берилген сөстөрдин болужыла эрмектер тургузыгар; айдылачыны бойыгар сананып табыгар.

- 1) уулчак, көлдөн, балык
- 2) Наташа, кичинек, карындажына, сүт
- 3) үренчик, кырдан, чаналу
- 4) пастух, жалаңда, мал
- 5) жаскы, күн, карды, түрген
- 6) бийик, тенгерида, самолёттын, табыжы
- 7) Чечек, такаанын, балдарына, тараан

124 таскаду. Берилген эрмектердеги кажы ла сөс кандый сөслө колболышканын сурактардын болужыла табыгар.

1. Тийин агаштан жерге калыды. 2. Адазы Петяга журуктарлу книга сыйлады. 3. Уулчак аттын ээрин сенекке экелди. 4. Колхозчылар суунын жарадында жаңы мылча туттылар. 5. Жолдо сары жалбырактар жадыры. 6. Мен башкүн айунын балазын көргөм. 7. Бүгүн оок жаңмыр жаайт. 8. Эжем национальный школдо үренет. 9. Карлагаштар жабыс учкулайт. 10. Караңуй түнде шуурган шуулады.

125 таскаду. Кажы ла эрмекти башка бичип алала, шүүлте аайынча колболышкан сөстөрди чийүлө бириктиригер.

Жалаңда калганчы кар кайылды.
Жылу туман жерден көдүрилди.
Жайгыда пионерлер лагерьде амырадылар.

Күскүдө кеткин куштар жаңгылады.
Аркада элик багырды.
Кенетийин соок салкын сокты.

М ы н а й д а: Энем түүди. Меелей түүди. Валяга түүди.

126 таскаду. Кычырыгар. Карарта базылган сөстөргө сурактар тургузыгар.

1. Адуш, Эреш, Тару ишке бардылар.
2. Тана огородты **ододы, сугарды.**
3. Көзнөктин алдында **кызыл, ак, көк** чечектер өскөн.
4. Кар жалаңдарды, кырларды бүркеди.

Жакылта: 1. Баштапкы ла экинчи эрмектин төс члендерин айдып беригер.

2. Баштапкы эрмекте канча баштаачы? Олор кандый суракка каруу берет?

3. Экинчи эрмекте канча айдылачы? Олор кандый суракка каруу берет?

4. Үчүнчи эрмекте баштаачыны жартап турган сөстөрдү таап, олор кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

5. Төртүнчи эрмекте айдылачыны жартап турган сөстөрдү таап, олор кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

127 таскаду. Скобкалардагы сурактарга каруу берер сөстөрдү точкалардын ордына тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Агаштар шуулайт, ... (база канайдат?). 2. Өлөн саргарды, ... (база канайтты?). 3. Сельподо кара, күрен, ... (база кандый?) бөстөр бар. 4. Боря ... (база кем?) жакшы үренип жадылар. 5. Энем меге шалмар, ... (база нени?) көктөди.

Н Е Д Е Л Е

128 таскаду. Бу эрмектердин кажызынан ла тоолоп айткан члендерди таап, олор нени көргүзүп турганын (предметти бе, айса действиени бе) айдып беригер.

Уулчактар ла кызычактар агаш ортозына бардылар.
Күн жарыдат, изидет.

Такаалар ла кастар эжиктин жанында жүрдилер.

129 таскаду. Берилген сөстөрдү үйелерине чийүчөккө бөлүп бичип алыгар. Үндү табыштарынын алдыла чийү тартыгар.

Мешке, кузук, јунды, кургатты, көзнөктө, карагайда, күлүк.

130 таскаду. Эрмектерди кычырыгар. Тоолоп айтканын үнүгерле көргүзип кычырыгар.

1. Ваня, Коля, Саша чаналу јыңыладылар. 2. Карагай, чиби, мөш јаантайын јажыл турадылар. 3. Агаштын ортозында кызылгат, боронот, тийингат өзөт. 4. Кажаганда уйлар, бозулар мөөрөжөт. 5. Ыкү, мечиртке түнде учуп жүредилер. 6. Иван, Сергей эртен андап баргылаар.

131 таскаду. Эрмектерди кычырала, тоолоп айткан сөстөрдү айдып беригер.

1. Комбайн ашты кезет јуунадат согот. 2. Кожончы ичкеери басты сүүнчилү кожондоды. 3. Энези ойгонды чөйгөнгө чейдем асты. 4. Баарчык сыгырат чыйкылдайт. 5. Эртен тура кар јаады јаландарды кажайтты. 6. Эңиргери анчы јанды бала-барказын сүүндирди. 7. Јаскы күндер табыштанды кышты түрген айдады. 8. Арыш эки недеде мажакталар эки недеде быжар.

Бичиир тушта тоолоп айдылган сөстөрдү запятойло бөлүгер.

132 таскаду. Кычырыгар. Тоолоп айтканын үнүгерле көргүзип кычырыгар.

1. Парадта пехота, артиллерия, авиация турушкан.
2. Артист куучындады, бийеледи, кожондоды.
3. Колхозтордо, совхозтордо иш кайнайт.
4. Огородко, садка чалын түшти.

Тоолоп айдылган сөстөр кандый суракка каруу берет? Олор эрмектин кандый члендери болуп жат?

133 таскаду. Эрмектерди бичип алала, тоолоп айдылган члендердин алдыла чийү тартыгар.

1. Колхозчылар базарга картошко, сүт ле сарју экелдилер. 2. Сайму сыйынына ла карындажына книга сыйлап берди. 3. Бис агаштын ортозына, јаланга, кырга јаантайын барып жүретенибис. 4. Кушкаштар курттарды, көбөлөктөрдү ле конустарды јоголтып турулар. 5. Адазы агаштын ортозынан одун ла чырбагал тартып экелди. 6. Өлөңдө, агаштарда чалын суркурайт. 7. Менин адым оттон, суудан јалтанбайтан. 8. Јорукчылар жүктүктерине шарфтар, плаштар, меелейлер салып алдылар.

134 таскаду. Точкалардын ордына оноң ары тоолоп айдып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Агаштын ортозында кайын, ... өзөт.
2. Јайгыда балдар ойнойт,
3. Колхозтын јалангында комбайндар, ... иштедилер.
4. Талай чайбалды,
5. Каникулда үренчиктер театрда, ... болдылар.
6. Агаштар, ... карла бүркелди.
7. Чычкандар, ... ашты үреп јадылар.

Тоолоп айдылган сөстөрдү запятойло бөлүүрин ундубагар.

К ө р г ү з ү: *Бистин огородто картошко, огурчын, помидор өзөт.*

135 таскаду. Керектү јерлерге запятойлор тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Чечек Лиза ла Токна огородто иштедилер. 2. Завод салдалар машиналар эдип чыгарат. 3. Ишмекчилер јолдор күрлер јазадылар. 4. Көзнөктөң мен јолды јаланды ла агашты көрдим. 5. Кижиле малтала агашты јарат јандайт. 6. Суунын јарадында уулчак ла кызычак отурды. 7. Бистин ороондо ишмекчилер ле кресть-

яндар нак журтап жадылар. 8. Адама Москвадан Ленинградтан ла Бакудан письмолор келди.

К Л Е В Е Р

Т Ы К В А

136 таскаду. 135 таскадудагыдый ок якылта берилген.

1. Тишти щёткала порошокло арчыыр керек. 2. Бистин ороондо жаңы фабрикалар заводтор жаантайын тудулат. 3. Ак көлдин жаказында эмеген өбөгөн журтап жаткан. 4. Жаан талайда салкын согот күүлейт. 5. Коммунистический партия тартыжуда иште таскады. 6. Жыраалардын жанында куучын каткы угулат. 7. Жорукчылар бийик тууларды ашты түрген сууларды кечти. 8. Күүк ле пөтүк бирүзи бирүзин мактады.

Ў р е н г е н и н к а т а п к ö р ö р и н е
к е р е к т ü с у р а к т а р .

1. Эрмек дегени не?
2. Эрмектин кандый члендерин төс члендер деп айдар?
3. Баштаачы нени көргүзөт?
4. Айдылачы нени көргүзөт?
5. Эрмектин кандый члендерин эчени члендер деп айдар?
6. Берилген эрмектин төс лө эчени члендерин айдып беригер:

Пастух уйларды одорго айдады.

**12 §. Эрмек ле эрмектин члендери керегинде
ўренгенин катап көрөр таскадулар.**

137 таскаду. Кычырыгар. Кажы ла эрмектин кийининде токтоду эдигер.

Мен ўчўнчи класста ўренип жадым Такша база ўчўнчи класста ўренип жат бис школго кожо жүрўп жадыс бисти Ольга Ивановна деп ўредўчи ўредип жат бистин класстын ўренчиктери якшы ўренгилеп жат бис бойыстын школысты сўўп жадыс.

Бичиир тушта кажы ла эрмектин учуна точка тургузарын ундубагар.

138 таскаду. Бойыгарга кычырыгар. Угуза кычырыгар; сурактарды ўнигерле көргүзип кычырыгар.

— Майчык бутту койонок, кайдаар мантап жүрдин?

— Жазыл агаштын ортозына барып жүрдим.

— Ондо сен нени эттин?

— Быыраш бүрлү кайыннын тозын сойдым.

139 таскаду. Баштаачыга эмезе айдылачыга эчени члендер кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

Кыш келди. Кар жаады. Жаландар кажайды. Суулар тонды. Балдар ынгылады.

140 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Эрмектин төс члендеринен эчени члендерине (бичибей) сурактар тургузыгар.

1. Колхозтордо жалан ижи божоды. 2. Жаландарда комбайннын табыжы угулбайт. 3. Арыштын кылгазы чокум жарат. 4. Алтын кайын күнге жалтырайт. 5. Баланнын козыр жиилектери кызарат.

141 таскаду. Кычырыгар. Бичип алыгар.

Жаланда бийик өлөн өскөн.

Бойы бойлорыла колболышкан сөстөрдү эжерлеп бичип алыгар.

142 таскаду. Скобкалардын ичиндеги сурактардын ордына эчени члендер тургузып, куучынды бичип алыгар.

К е р е к т ү с ө с т ө р: *жалаңда, бозузыла жожо, аралдан, бозуны, бөрүгө, бөрүдөн, ачап.*

УЙ ЛА БӨРҮ.

Уйлар (кайда?) жүрди. Бир уй (нелекожо?) болгон. (Кайда? бөрү мантап чыкты. Ол (нени?) көрүп ийди. Же уй бозузын (неге?) жидирбеди. Ол (недең?) коркубады. (Кандый?) бөрү куйругун айра минеле кача берди.

143 таскаду. Кычырала, карарта базылган сөстөр эрмектин кандый члендерин жартап турганын айдып беригер. Олорго сурактар тургузыгар.

1. Уулчак жангы **пероло** бичиди.
2. **Жажыл** чибиде оттор суркурайт.
3. **Таайына** Костя жаскыда келди.
4. **Талайдан** серүүн салкын сокты.
5. Уулчактар **сууга** ээчий-деечий калыдылар.

Бичиир тушта бойы-бойлорыла колболышкан сөстөрдийүлө бириктиригер.

144 таскаду. Эрмектерди кычырала, тоолоп айткан сөстөри кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

1. Күскүде баарчыктар карлагаштар талан-келендер турналар жылу жерге учуп баргылайт. Томурткалар саныскандар каргаалар кучуйактар бистин жерде кыштагылайт.

2. Агаштар салкынга шуулайт жайканат чыкырайт.

Эрмектерди бичип алыгар, керектү жерлерге запятой тургузыгар.

145 таскаду. Бичиир тушта керектү жерлерге запятой тургузыгар.

1. Балдар стенеге журуктар карталар портреттер илип койдылар. 2. Школдо үренчик кычырат бичийт тоолойт. 3. Бистин садта боронот тожула кызылгат ла малина өзөт. 4. Балык сууларда көлдөрдө лө талайларда жүрет. 5. Колхозчылар базарга картошко капуста морковь огурчын тартып экелдилер. 6. Митя ла Стёпа жакшы үренип жадылар.

Г р а м м а т и к а ж а н ы н а н ы л г а а р ы .

Ўренчик бодолгоны тўрген бододы.

1. Берилген эрмек кандый члендерден туруп жат?
2. Шүүлте аайынча колболышкан сөстөрдий айдып беригер.
3. Төс члендерди таап беригер.

4. Эчегги члендер нени јартайт: баштаачыны ба айса айды-
ланыны ба?

Ўренчик деп сөстин тазылын кожултазынанг чийүчекле бө-
лүгер. Ол кандый кожулта?

13 §. Адалгыш.

1. *Колхозчылар айрууштар ла тырмууштар*
белетеп алдылар. 2. *Тактанын үстүнде жылу меелей*
ле түйкү бөрүк жатты. 3. *Огородто картошко,*
тыква, согоно ло огурчын өзөт. 4. *Уулчак мал-*
таны ла киреени жагыскан апарды.

Карарта базылган сөстөр нени көргүзет?

Улусты, тындуларды, жүзүн-жүүр немелерди, ар-
бүткенде ле жүрүмде болуп турган керектерди
предметтер деп айдар. Предметтер кем? эмезе
не? деп суракка каруу берет.

Точкалардын ордына ошон ары сөстөр кожуп, бичип алы-
гар.

1. Жүзүн - жүүр немелер: *отургуш, чалгы,*
айак, малта, ручка, мел, кийим...

2. Улус, тындулар, куштар: *балыкчы, кой,*
ўренчик, тракторист...

3. Ар - бүткенде болуп турган керек-
тер *таңдак, солонг, күйкүрт, жоткон...*

4. Жүрүмде болуп турган керектер:
жуун, жорук, түймеең, тушташ, жуу...

Алтай тилде кем? деп сурак жаңыс ла кижиге
тургузылар (*балыкчы, колхозчы...*).

Кижиденг башка, бастыра предметтерге **не?**
деп сурак тургузылар (*жалаң, чечектер, жойлор,*
төд, айу...).

Предметтерди көргүзип турган сөстөрдиге **адал-**
гыш деп айдар.

146 таскаду. Бичип алыгар. Адалгыштардын алдыла чийү тартыгар. Олор кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

Жаскы тенгери көгөрөт. Кайыннын жаш жалбырактары жалтырайт. Жол жымжак өлөңлө бүркөлдү. Төндөрдө жажыл арыш жайканат. Ыраакта агаш карарат. Чанкыр тенгериде талан-келендер кожондойт. Карлагаштар ары-бери учкулайт. Көлдүн жакасында уйлар жүри. Агаштын төзінде пастух отуры.

147 таскаду. Куучыннан адалгыштарды чыгара бичип алала, олорго сурактар тургузыгар.

САМОЛЁТ.

Макыш деревнеде журтаган. Бир катап ол туранын көзнөгинен көрүп отурган. Жаланда балдар мячик ойногон, агаштарда кушкаштар секирип жүргөн. Кенетийин трактордын табыжынды табыш угулды. Бийик тенгери самолёт учуп келетти. Самолёттын куйругунан ыш чөйүлүп турган. Макыш болот куштан көзүн албай, узак көрүп отурды. „Жаанап келзем, ондый самолётторды бойым эдерим. Эм тургуза урокторго жакшы белетенер, үредүчинин сөзүн лаптап угар керек“ — деп, ол бойында сананды.

К О Р Г О Л Ж Ы Н

148 таскаду. Агаштын ортозында кандый ан-куш барын точканын ордына бичип алыгар.

Агаштын ортозында жаңалбайлар, торко сарылар (база не?) ... бар.

Агаштын ортозында тийин, сарас, (база не?) ... жүрет.

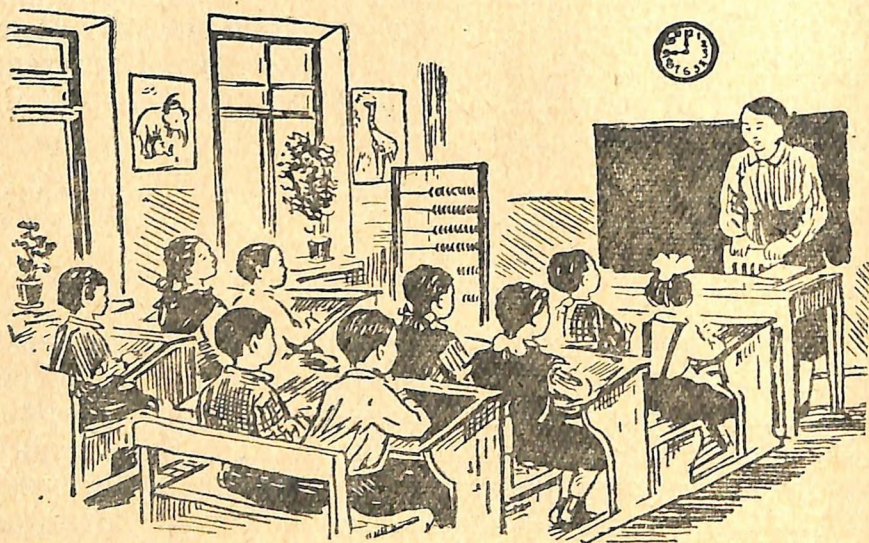
149 таскаду. Агаштардын ла жиилектердин аттарын бичип алыгар.

А г а ш т а р: карагай, жойгон, терек, (база не?)

Ж и и л е к т е р: кызылгат, тожыла, тийингат,

150 таскаду. „Базарда“ деп атту журукта кандый предметтер болор керек, тоолоп айдып беригер.

151 таскаду. Журукты аыктап көрөлө, ондогы бастыра предметтердин аттарын бичип алыгар.

152 таскаду. Стихти бичип алала, предметтерди көргүзип турган сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

ЈАС.

Јас эбиреде шуулай берди!
Не ле неме тынданып келди...
Јабынтыга пөтүк чыгала,
бастыра журтка угулгадый этти.
Көзнөк ачылды. Јылу эзин билдирет.
Суунын јаны тумантый берди.
Күннин чогына балдар сүүнет.
Карыгандар омок куучындажа берди.

Кижини темдектеген сөстөрдү чыгара бичип алыгар.

153 таскаду. Бу сөстөрдүн учурунын башказын јартап айдып беригер.

Ан—анчы. Айыл—айылдаш. Мал—малчы. Јол—

јолчы. Карын—карындаш. Јорык—јорыкчы. Балык—балыкчы. Иш—ишчи. Кой—койчы. Саду—садучы. Ўредү—ўредүчи. Адару—адаручы.

Ш О Ф Ё Р

Бу сөстөрдин карарта базылган ўлўзин канайда адап јат?

154 таскаду. „Бистин огород“ деп бажалыкту куучынга киргедий сөстөр бичип алыгар.

Грядкалар, морковь, чалкан, (онон ары бичигер)...

155 таскаду. Бу адалгыштардан улустын аттарын иштеген ижи аайынча бичип алыгар.

Каруулчык, школ, кожончы, тура, койчы, доярка, јылкычы, завод, трактор, јурукчы, бригадир, кырачы, больница, сапожник, инженер, кажаган, идирген, кўдүчи, армакчы, элчи, көнөк, комбайнёр, ферма, лётчик.

156 таскаду. Бу адалгыштардан јангыс ла ишке керектү предметтердин аттарын талдап бичип алыгар.

Јалмуур, кўрек, шкаф, патефон, айрууш, вилка, огурчын, маска, эгү, тőжү, чана, салда, буудай, малта, кирее, капкы, бөрүк, тырмууш, чемодан, трактор, чалгы, велосипед, серп, тийинг, јалан, бычак, струш, клуб.

И Ч Е Г Е Н

157 таскаду. Бу предметтердин текши аттарын јетире бичигер.

Арыш, буудай, сула, тараан—аш.

Картошко, свёкла, чалкан—

Терек, кайын, чиби, аспак—

Тийингат, кызылгат, малина—

Ўкү, турна, сангыскан—

Теке, тőб, эштек, бука—

Чымыл, јөргөмөш, көбөлөк—

Чортон, бел, чараган, сөлөм—

158 таскаду. Бу адалгыштардан жаңыс ла јоруктап јў-
ерге керектў предметтердин аттарын бичип алыгар.

Кереп, чўл, талай, ат, велосипед, суу, радио, паро-
ход, тайга, автобус, автомобиль, ортолык, мотоцикл,
тўо, телефон, чана, кайырчак, сал, јурт, поезд, абра,
казан, эчки, мўркўт, самолёт, вертолёт, чурана, бор-
сук, чанак.

159 таскаду. Стихти кычырала, онон адалгыштарды бичип
алыгар.

ЈАКШЫ БА, ЛАГЕРЬ!

Јакшы ба, јайгы лагерь! Койу чибининг ортозыла
Кемелер ле парустар, койрукталып ўткўн чичке јол!
агарып турган јапаштар, јорукта аштаган балдарга
кўгўрип кўрўнген амтанду курсак белетеген
агаштар! кол!

Јакшы ба, јайгы лагерь!
Элбек јайым јерлерим!
Менин ырысту Тўрўлим,
сенин бўдўмингинг јаражын!

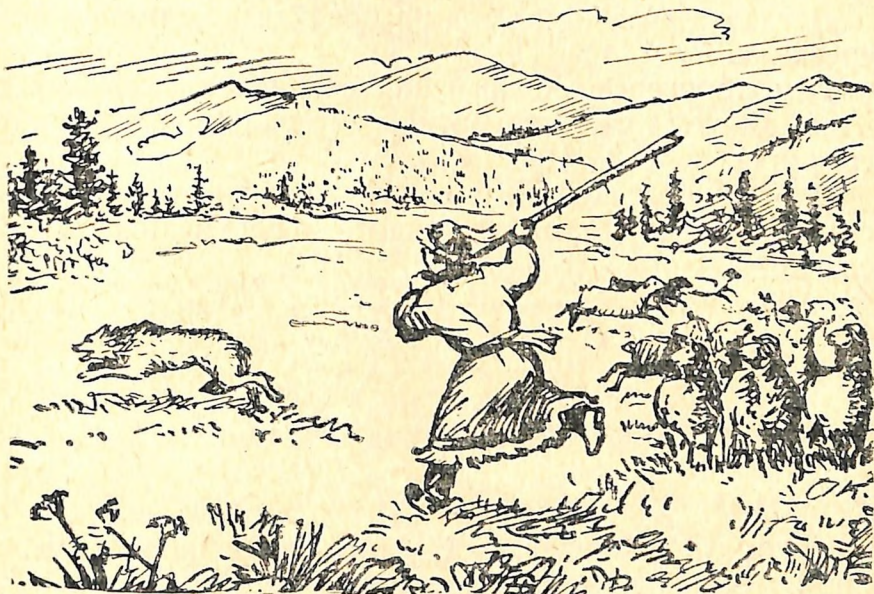
160 таскаду. Кычырыгар. Бичиир тушта карарта базылган
кажы ла адалгыштын алдына (скобкага) кем? эмезе не? деп
сурак тургузыгар.

АЛТЫН КЎС.

Серўўн јенгил (н е?) салкын согот. Кайын алтын
јалбырактарыла бўркелди. Аспак бастыра бойы кызыл
туру. Јаландар ээнделет. Чечектер јоголот. Ылўн
јерге энгейет. Јадаган арыш јажыл кебистий кўрўнет.
Куштар узун јолго белетенгилейт. Колхозчылар тўни-
тўжўле аш согот. Трактористтер ле механиктер ма-
шиналардын јанында иштенгилейт.

161 таскаду. Бойыгар керегинде бичигер. Озо ўбўкўор,
адаар, адаардын адын бичигер. Онон дезе јаткан јеригердин
адын бичигер (аймак, деревне, колхоз).

ЈАЛТАНБАС КОЙЧЫ.

162 таскаду. Слер јуруктанг нени көрүп турыгар? Ондо не болгонун куучындап беригер. Јурукка ненин учун ондый ат берилген?

14 §. Письмо бичиирин билери.

Кару энем ле адам!

Мен таадама понеделник кјүн эңирде келдим. Таадам мени сакыган эмтир, ол менин келгениме сјурекей тын сјјјнген. Ол менен слер керегинде сураган. Мен таадама огородто ло садта болуужып турум.

Мен мындагы балдарла таныжып алгам. Олорло кожсо агаи ортозына мешкелеп јјргем. Сууга эжинип турубыс, балыктан јјрјбис. Деревнедеги јадын-јјрјм меге сјурекей јарады.

Јакшы болзындар. Слерди тын окшош турум. Слердин уулыгар Юра. 15 август 1955 јыл.

Юранын письмозын кычырыгар. Качан бичилген письмо, кемге? Юра таадазы керегинде нени бичийт? Юра база не керегинде бичийт?

163 таскаду. Кемге-кемге письмо бичигер:

а) таадагарга—бойыгардын үредүдеги једимдеригер керегинде;

б) нөкөригерге—кандый бир солун неме керегинде;

в) ада-энегерге—пионерский лагерьдеги јадын-јүрүм керегинде;

г) өскө јерге көчкөн эјегерге—ол јүре бергенинен бери деревнеде (городто) кандый солундар болгон керегинде.

В Ы С Т А В К А

15 §. Адалгыштардын тоозы.

164 таскаду. Кычырыгар.

Суунын ол јанында көс јетпес јалан јатты. Өлөн-нин ортозынан кандый да куш учуп чыкты.

Јаландар ээн калды, јанар куштар уча берди.

Јаңыс предметти көргүзип турган адалгыш
| **јаңыс тоодо** турар: *јалан, куш.* |

Бир канча предметтерди көргүзип турган адал-
| **гыш көп тоодо** турар: *јаландар, куштар.* |

165 таскаду. Берилген адалгыштарды көп тоого тургузып бичип алыгар.

Тура, суу, таш, уй, кой, аңчы, ойын, иш.

К ө р г ү з ү: Тура—туралар, суу—...

166 таскаду. Стихти кычырала, карарта базылган сөстөр кандый тоодо турганын айдып беригер.

ТҮН.

Көк тенгериде **јылдыстар**
јараш мызылдайт;
айдын јаркыны
агашка јайылат.

Агаштар үргүлөп,
суу јакалай тургулайт;
јыш агаштын ортозында
карангуй қойылат.

Жыраалардын жанында
куучын, каткы угулат.
Өлбөн чабачылардын оды,
изү күйүп, жалбырайт.

Н. Н и ж и т и н.

Карарта базылган сөстөр жаңыс тоодо канайда айдылар?

167 таскаду. Көп тоодо турган адалгыштарды бичиир тушта тазылын кожултазынан чийүчекле бөлүп бичигер. Жым-жак ла кату үндү табышту сөстөрдүн чын бичилерин эске алыныгар,

1. Таандар, өзүмдер, кејимдер, жуундар, тийиндер, буландар, кийимдер, јаландар, бугулдар, күжүлдер, талдар.

2. Күртүктер, аспактар, каптар, киштер, јапаштар, јылдыстар, булуттар, аттар, коңыстар, агастар.

К ө р г ү з ү: Таан-дар, ...

168 таскаду. Точкалардын ордына көп тоозын көргүзер кожултаалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Стенедe јараш рамалу портрет... илип койгон. 2. Ферманын жанында ийт... үрүшти. 3. Туулу јерде капчал... көп. 4. Јыл... јылыжып өдөт, ай... айланыжып өдөт. 5. Нөкөр... ортодо јөп болбозо, олордын кереги чек јылбас. 6. Суу..., көл...тонуп калды. 7. Городтын ортозында јаан јараш өргө... турат. 8. Аралда талтар... тартылдажат. 9. Јылу күн... өтти.

Портреттер, ийттер деп сөстөр ненин учун эки т ажыра бичилгенин јартагар.

169 таскаду. Адалгыштарды көп тоого тургузып бичип алыгар.

Такаа, јойгон, туу, балыкчы, јиилек, карагај, ойын, јол тура, јурт, кереп, төнгөш, ором, чөјгөн, бөрү, тракторист, кой, комургај, баатыр, кулун, ийне, јылкычы, байрам, үлдү, таш, көл, тон, эрлен.

170 таскаду. Бичип алыгар. Скобкалардагы адалгыштарды көп тоого тургузыгар. Слердин город (журт, деревне) калганчы жылдарда канайда кубулганы керегинде куучын белетеп алыгар.

БИСТИНГ ГОРОД.

Бистинг город жылдын сайын өзөт. Жаңы (завод) ло (фабрика) тудулат. Жаңы (тура) тудулат. Городто (школ), (больница), (магазин), (мылча) бар. Городтын оромдорыла жараш (автомобиль) ле (автобус) жүргүлейт. (Ўренчик) школдын жанында (агаш) отургузып жадылар. Бистинг жайым орооныбыста өскө дө (город) онойып ок өзөт.

Заводтор, городтор деп сөстөрдиг чын бичилерин унду-багар.

171 таскаду. Адалгыштарды жаңыс тоого тургузып бичип алыгар.

Пионерлер, нөкөрлөр, нажылар, айылдаштар, күрешчилер, комсомолецтер, кайучылар, солдаттар, ишчилер, уулдар, келиндер.

Колдор, буттар, көстөр.

Толкулар, көзнөктөр, эжиктер, талдар, толонолор.

Жуукалар, төндөр, төстөктөр, ойдуктар.

172 таскаду. Көп тоодо турган адалгыштардын төзөгөзин кожултазынан чийүчөклө бөлүп бичигер.

Кобылар, туулар, жиктер,
заводтор, журттар, кыралар, бүктер.
агаштар ла чөлдөр, элбек телкемдер...
Менин төрөлим—жайым јер!

173 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды көп тоого тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Жайгыда (ўренчик) колхозко болуштылар. 2. Талайла (жереп) жүргүлейт. 3. Бистинг библиотекага жаңы (книга) келген. 4. (Тракторист) јаланга чыктылар. 5. Бышкан (мажаск) јерге энгейип калган. 6. Јыраалар-

дын ортозында (*тоорчык*) эткилеп турган. 7. Пасекада (*колодо*) туру. 8. Городтон бистин деревнеге солун (*айылчы*) келдилер.

174 таскаду. Стихти кычырала, ундулбас эдип үренип алы-
гар. Стихтен көп тоодо турган адалгыштарды айдып беригер.

ПИОНЕРСКИЙ ГАЛСТУК.

Галстукты таңынзанг,
оны чеберле:
ол бистин мааныла
жангыс өңдү ине.

Бу мааныны тудунып,
жуучылдар жуулажат,
карындаштар, адалар
Төрөл учун тартыжат.

С. Щ и н а ч ё в.

175 таскаду. Стихти кычырала, жангыс тоодо турган адал-
гыштарды чыгара бичип алыгар.

Эртен тура соок тынгыт.
Кырада иштер токтоды.
Ач бөрү жем бедиреп,
эне бөрүлө жолго чыкты.
Бөрүни сескен ат шоокырайт,
жорыкчы кижиге адын камчылайт.
Эртен тура күдүчи
Малды жаланга чыгарбайт.
Тал түште уйларды жадынга
онын шооры кычырбайт.

А. П у ш к и н.

В Е Л О С И П Е Д

16 §. Жарталгыш.

1. Балдар **кызыл**, көк чечектер үстилер.
2. Санатта **яңы** бөрүк бар.
3. **Жараш** кожон жаңыланзын!
4. Төндө **бийик** карагайлар өзүп жат.

Сурактарга каруу беригер.

1. Балдар кандый чечектер ўстилер?
2. Санатта кандый бөрүк бар?
3. Кандый кожонг жангыланын?
4. Төндө кандый карагайлар өзүп жат?

176 таскаду. Куучынды кычылала, кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөрдү айдып беригер.

АНДАП ЖҮРГЕНИ.

Кышкы күн болгон. Бис таайымла экү эрте турдыбыс. Жылу тондор кийип, мылтык жүктөнип алала, андап бардыбыс. Кышкыда тууларда сүрекей жакшы. Түндө бастыра тууларды көбү ак кар бүркөп салтыр. Соок, ару кей. Агаштарда кыру жадыры. Калын кардын ўстинде койоннын изин көрүп ийдибис. Кенетийин жажыл чибининг төзиненг ак койон чыга конды. Ол узун кулактарын сертейтип, өрө секиреле, агаштын ортозы жаар сурт этти.

Предметтер бойы-бойынан аңыланып жат: өнгиле (мааны **кызыл**, кар **ак**), амтаныла (сахар **тату**, тус **ачу**), жааныла (талай **жаан**, суу **кичине**к, агаш **бийик**), кебериле (мячик **болчок**, огурчын **суйман**).

К О Н Ф Е Т

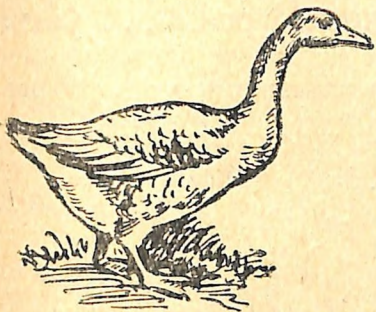
Предметтин аңылу темдегин көргүзүп, **кандый?** деп суракка каруу берип турган сөстөрдү **жарталгыш** деп айдар.

Кургак ээн чөлдөрдө
жаан городтор тургустыс
Сууларды да башкарып,
жаны жерге агыстыс.

Стихти кычылала, жарталгыштарды айдып беригер.

Т а б ы ш к а к т а р.

1. Мойыны узун, табаштары кызыл, такымынанг тиштезе, кайа көрбөй качарыг.

2. Бойы кичинек, чыйрак, жерди өдөлө, кызыл бөрүк таап алган.

177 таскаду. Төмөнгү сөстөрлө айдылган предметтерде кандый аңылу темдектер бар? Ол аңылу темдектерди көргүзүп турган сөстөр кандый суракка каруу берет?

Колхозчы. Чеген. Тракторист. Кайыг.

К ө р г ү з ү: 1. *Ўренчик уккур, кичеемкей, тапкыр, жалтанбас, билгир, иштемкей, жылбиркек.*

2. *Мөш барбак, жаш, бийик, жоон, коо.*

178 таскаду. Чөрчөктөрдө, куучындарда, стихтерде айуга, бөрүгө, койонго ло түлкүгө кандый аңылу темдектер берилип турганын тоолоп бичип алыгар.

Айу боду, желбер, ...

Бөрү ачап, ...

Койон кортук, ...

Түлкү кызыл, кулугур, ...

В И Н О Г Р А Д

179 таскаду. Төмөнгү сөстөрлө айдылган предметтерде кандый аңылу темдектер болуп жат?

Жаланг. Күн. Туу. Салкын. Тенери.

180 таскаду. Точкалардын ордына кайра учурлу жарталгыштар бичип алыгар.

Эрте жас—орой жас, терен суу—тайыс суу, койу аш— . . . аш, бийик өлөн— . . . өлөн, соок салкын— . . . салкын, уур иш— . . . иш, эски тура— . . . тура, чыйрак ат— . . . ат, кургак балкаш— . . . балкаш, калын кар— . . . кар, жуук жер— . . . жер, чичке јол — . . . јол, иштемкей кижн— . . . кижн, козыр үрен— . . . үрен.

181 таскаду. Төмөнгн жарталгыштар³жандый предметтерге јараар?

Јажыл, быјыраш, бийик

Ару, соок, терен

Ачкак, соок, кышкы

Козыр, јылу, јаскы

К е р е к т ү с ө с т ө р: *салкын, кайын, јанмыр, суу.*

Б И Й И К

182 таскаду. Берилген жарталгыштардын кажызы атка да, уйга да келижер, кажызы јангыс ла атка эмезе уйга келижер, айдып беригер.

Өлө, јеерен, кара, чоокыр, коныр, сары, күрен, көк, боро, калтар, чалдар, буурыл, сур, кер.

17 §. Адалгыштардан жарталгыштар бүдери.

-гы, -ки, -кы деп сөс бүдүречи кожулталардын болужыла кезик адалгыштардан жарталгыштар бүдет:

јайгы, јаскы, кышкы, күйки.

Адалгыштарга **-ту, -тү, -ду, -дү, -лу, -лү** деп кожулталар кожулганда, база жарталгыштар бүдет: *коштү ат, сөөктү эт, кынду бычак, сүймөлү түйкү.*

183 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Адалгыштардан бүткен јарталгыштардын алдыла чийү тартыгар.

1. Соок кыш јууктап келди. 2. Баштапкы январьда балдар кышкы байрамды—Јангы јылды уткуур. 3. Јараш јас башталды. 4. Јаскы кар түрген кайылды. 5. Былтыр јай изү болгон. 6. Јайгы энирде Тырый тышкары чыкты. 7. Јайды ээчий күс келди. 8. Јаскы јанмыр көнөктөн дө урулза, суу көрүнбейт, күски јанмыр элгектен де сеезе, сууны көнөклө сускадый.

184 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Карарта базылган јарталгыштардын алдыла чийү тартыгар. Јарталгыштар кандый адалгыштардан, кандый кожулталардын болужыла бүткенин айдып беригер.

1. Кирлү сууны кызычак орого төкти. 2. Ый кижии бисти **эттү** көчөлө, тату чайла күндүлеген. 3. Энем көзнөктөрдү **самынду** суула јунды. 4. Кандый бир неме керегинде сураган эрмектин учына **суракту** темдек тургузар. 5. **Айлу, күндү** Алтайына Эркин-Коо јанып келди. 6. **Сүмелү** түлкү јети бөрүни де мекелеп салар. 7. **Атту** кижии бистин айылыбыста конды. 8. Суунын **кумакту** јарадында балдар ойногылайт.

185 таскаду. Берилген адалгыштарга **-ту, -тү, -ду, -дү, -лу, -лү** деп кожулталар кожуп предметте кандый бир неме барын көргүзип турган јарталгыштар бүдүрип алыгар.

Балкаш, амтан, көжнө, туу, ок, туза, табыш, сүт, јыт, бороңот, көжөгө, јыргал, ырыс, јар, кын, тамыр, салкын, јен, өлөн, кожонг, тазыл, сагал, комургай, коныч, саңыс, сарју, саа, будак, сагыш, талкан.

186 таскаду. Скобкалардын ичинде турган адалгыштардан **-ту, -тү, -ду, -дү, -лу, -лү** деп кожулталардын болужыла јарталгыштар бүдүреле, эрмектерди бичип алыгар.

1. (*Кош*) абранын үстинде батпак (*сын*) кижии отурды. 2. (*Балык*) көлдин јаказында узун камыш өскөн. 3. Кара (*тобрак*) јерди орустап чернозём деп айдар. 4. Мөш—(*баа*) агаш. 5. (*Така*) ат тошко до тайкылбас. 6. Балдар (*мешке*) јер таап алдылар. 7. Колхоз-

тордын јаландарында (*ийде-күч*) машиналар иштегилейт. 8. (*Јелим*) чаазынга чымылдар јапшынып калтыр.

16 §. Јарталгыштар эрмектин ичинде.

*Агаштын будагында јараш кушкаш отуры.
Айас тенгериде бир де булут көрүнбей јат.
Уулчак јабыс мөшкө чыкты.
Кичинек баланын колында мячик болгон.*

|| Јарталгыштар эрмекте эчени члендер болуп
јат. Олор баштаачыны эмезе база бир эчени
членди јартап турар. ||

187 таскаду. Кычырыгар. Карарта базылган јарталгыштар шүүлте аайынча кандый адалгыштарла колболышканын айдып беригер.

Беш толукту жылдыстын
Јаркыны телекейди курчазын.
Јайым ла тузалу науканы
Јашөскүрим кичеенип үрензин.

Јаркынду улу байрамыс,
чыккан күнинг уткуйдыс,
ырысту, јыргалду Законус,
үргүлјиге сени мактайдыс!

188 таскаду. Эрмектер сананып алала, бичип алыгар. Олорго мындый јарталгыштар кирзин:

кара, јылу, сүүнчилү, јажыл, терен, элбек, јаан,
бийик, кызыл, ару, боро.

189 таскаду. Берилген эрмектерди члендери аайынча ылгагар. Карарта базылган јарталгыштар шүүлте аайынча кандый адалгыштарла колболышканын айдып беригер.

Јаскы јанмыр јаландарды сугарды.

Кайыннын **сары** јалбырактарын ёж ичегенине тажыды.

Койу бийик өлөн чалынга кажайып калтыр.

Уур бодолгоны үренчиктер үредүчизиле кожо бододылар.

190 таскаду. Берилген адалгыштардын кажызына ла бир жарталгыштан талдап алаала, эрмектер тургузып алыгар:

кыш, јол, агаштар, јаландар.

191 таскаду. Берилген адалгыштарга келишкедий жарталгыштар талдап алыгар:

физкультурник, ишмекчи, яблоко, такта.

К ө р г ү з ү: *Физкультурник—чакту, чыйрак, ...*

19 §. Жарталгыш керегинде үренгенин катап көрөр таскадулар.

192 таскаду. Бичип алыгар. Жарталгыштардын алдыла чийү тартыгар.

Көк јаланнын јачи өлөни
чечектеп јараштыра өзүп чыкты.
Көпөгөш јакшы өлөн эдерге
бригадирдин јүреги токтобой чыкты.
Кату болот чалгынын табыжы
јарыш эдип шынкылдай берди.
Мал азыралын элбеде эдерге
мергендү бригадалар төзөгиледи.

193 таскаду. Бичип алыгар. Адалгыштардын ла ологро келижип турган жарталгыштардын алдыла чийү тартыгар.

ЛАГЕРЬДЕ.

Ајас јайгы күн. Јаан парк. Јоон карагайлар ла јойгондор кыймыктанбай тургылайт. Олордын төзинде, кичинек город ошкош, пионерский лагерь туру. Јаңы турачактарда пионерлер амырап јадылар. Турачактардын ортозында—трибуна ла кызыл флагту бийик мач-

та: мында эртен тура ла энирде линейка болот. Лагерди көрөргө дө жараш: чанкыр өңдү турачактар, жүзүн-жүүр чечектер, кумакту жолдор оны сүрекей жарандырат.

194 таскаду. Точкалардын ордына шүүлте аайынча келишкедий жарталгыштар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Июль айдын ... күнинде мен суу жаар ууландым. Оноор ... жол чөйилип барган. Суунын жарадында талдын ... жыраазы өскөн. Жарык сууда ... балыгаштар ары-бери жүскилейт. Суунын ... жарадында ... бүктөр көрүнөт. Кырдын эдегинде ... деревне туру.

К е р е к т ү с ө с т ö р: *чичке, койу, изй, оогош, он, жаан, жажыл.*

195 таскаду. 199 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

Кенетийин бистин үстибисте ... табыш угулды. Ол ло тарыйын эмеш алдыбыста база такып угулды. **Жаан**, ... куштар, ... канаттарыла талбып, үч толықталып, ээчий-деечий учуп бараткандар. Олордын ... учужынан кей торт ло сыгырып турат. Ондый бийикте, тындулардан ... жерде ондый жаан ийдени, ондый түрген жүрүмди көрөргө дө кайкамчылу болгон.

К е р е к т ү с ө с т ö р: *кунукчыл, жараш, күйчү, тйрген, ыраак.*

196 таскаду. Берилген адалгыштардан жарталгыштар бүдүрип алыгар. Жарталгыштар предметте кандый бир неме баарын көргүзип турзын.

Кып, жилик, жиилек, бозу, сурак, жарма, үркене, мерген, жылдыстар, мүөс, туйгак, учук, кузук, шакпырт, өткүш, сенек, каалга, чөп, өтөк, кылык, иш, жажыт, буру, жалбыш, кебер, керек, иш, түжүм, тужак, кар, жегү.

197 таскаду. Сурактарды кычырып, олорго каруу беригер.

1. Лайгыда күндөр кандый? Тенгери кандый? Суу-

лар кандый? Жаландар кандый? Агаштар кандый?
2. Кышкыда күндөр кандый? Жаландар кандый?
Суулар кандый? Улус кандый кийим кийет?

198 таскаду. Стихти бичип алыгар. Жарталгыштардын алдыла чийү тартыгар; олоер эрмектин кандый члендери болуп турганын айдып беригер.

РАДИО КОЖОНҒЫ.

Бийик тууларды ажыра
бийелеп келген сен эдинг.
Салкынду булутты өткүре
солун куучындар экелдинг.

Кышкы күннин соогына
тонуп билбес сен бойын,
жайгы ургун жанмырга
өдүп билбес сен бойын.

Икилимнин коо үнин
кобы-жиктерге апарзан
Кожондоп айткан сөзимди
колхозторго жетирзен.

II. К у ч и я к.

Ү р е н г е н и н к а т а п к ö р ö р и н е
к е р е к т ү с у р а к т а р .

1. Жарталгыш деп кандый сөстөрдү айдар?
2. Жарталгыш кандый суракка каруу берет?
3. Жарталгыш эрмектин ичинде кандый член болуп жат?
4. Адалгыштарга кандый кожулталар кошкондо жарталгыштар бүдет?
5. Берилген адалгыштарга жарталгыштар талдап алыгар:
талай, туман, сас, жорык.

20 §. Жүзүннин солумалары.

1. *Айулардын жанында
шакпыртту улус табылган,*

- олор** жолдор өткүргөн,
көн туралар жазаган.
2. **Тажыл жалбырагалар**—
кыш бозогоон.
Мен де,
сен де—
ончобыс
жалбак оромго чыктыбыс.
3. **Мармышка карыйла, көстөн артаган;**
је онызы жаан түбөк эмес деп,
шили көстөр алар керек деп,
улустын айдышканын **ол** уккан.
4. **Ой сен, Волга, төрөл суубыс,**
бис ончобыс сени сүйүп турубыс.
5. **„Слер нени айттыгар?“—деп,**
уулчак улустан сурады.

199 таскаду. Сурактарга каруу беригер.

1. Карарта базылган сөстөр кандый предметтерди көргүзет: **мен, сен, ол, бис, слер, оло?**
2. Карарта базылган сөстөрлө предметтер бойлоры адалган ба, жок по?
3. Бистин куучын-эрмегибисте кандый сөстөр предметтердин аттарын көргүзөт?
4. Адалгыштар кандый сурактарга каруу берет?
5. Оргои примерлерде карарта базылган сөстөр кандый сурактарга каруу берет?

Бистин куучын-эрмегибисте **мен, сен, ол, бис, слер, оло** деп сөстөр бар, оло адалгыштардын ордына туруп жат.

Ондый сөстөрдн **солумалар** деп айдар.

Солумалар, адалгыштар ок чылап, мындый сурактарга каруу берет: **кем?** эмезе **не?**

Солумалар, предметтин бойын адабай, предметти көргүзүп жадылар (**кижи** деп адабай, **ол** деп көргүзүп жат).

200 таскаду. Примерлерди класста кычирала, карарта базылган солумалар кандый предметтерди көргүзүп турганын адап беригер.

1. Балдар эртен экскурсияга барар. **Олор** көп солун немелер билип алар.

2. Желбер күчүк кажаганнын жанында жатты. **Ол**, байла, ойноорго чылаган болор.

3. Агаштардын үстүндө таандар учкулайт. **Олор** уйа жазагылайт.

4. **Ол** айылына жанды. Уулчак айылына жанды.

5. **Олор** агаштын ортозында жүрдилер. Балдар агаштын ортозында жүрдилер.

201 таскаду. Кычырыгар. Карарта базылган сөстөрдү чыгара бичип алыгар.

Эреш Петяга журук көргүсти. Эреш айтты:

— **Мен** журук журадым. Мен журугымды көргүзерге турум.

Петяны Эреш **сен** деп адады.

— **Сен** көрзөн, кандый журук!

Үчүнчи нөкөрүн, Юраны, олор экү **ол** деп ададылар.

Ол ондый журукты көрбөгөн.

Куучындап турган кижини бойын **мен** деп сөслө адап жат.

Оныла куучындажып турган кижини **сен** деп сөслө адап жат.

Үчүнчи кижини керегинде куучындаза, оны **ол** деп адап жат.

Мен, сен, ол, бис, слер, олор деп солумаларды жүзүннүн солумалары деп айдар.

Жүзүннүн солумалары үч башка болор: 1-кы жүзүннүн—**мен, бис**. 2-чи жүзүннүн—**сен, слер**, 3-чи жүзүннүн—**ол, олор**.

С О В Х О З

202 таскаду. Жүзүннүн солумаларынын таблицазын бичип алыгар.

Jүзүннин солумалары.

	Жаңыс тоо	Көп тоо
1-кы жүзүн	<i>мен</i>	<i>бис</i>
2-чи жүзүн	<i>сен</i>	<i>слер</i>
3-чи жүзүн	<i>ол</i>	<i>олор</i>

203 таскаду. Эрмектерди бичип алала, жүзүннин солумаларынын алдыла чийү тартыгар.

1. Сен городтон качан келдин? 2. Шура школго келбеди. Ол оорып жат. 3. Слер бойыгардын жеригерди жакшы билеригер бе? 4. Балдар жылуда тышкары ойноп жат. Соокто омор үйде отургылайт. 5. Мен жес алгыйымды отко азып койдым. 6. Бис жаанамла экү агаштын ортозына там ла ырада кирип бардыбыс.

204 таскаду. Jүзүннин кажы ла солумазынын болужыла эрмектер сананып алала, бичип алыгар.

205 таскаду. Точкалардын ордына келиштире жүзүннин солумаларын кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

1. ... үчүнчи класста үренип жадым.
2. ... база үчүнчи класста үренип жадын.
3. Бүгүн ... дежурный болды. 4. Үредүни ... кичееп турубыс.

Jүзүннин солумазы эрмекте **баштаачы** болуп турар. Омор адалгыштар чылап кем? эмезе не? деп сурактарга каруу берер.

206 таскаду. Текстти кычырала, баштаачы болуп турган солумаларды айдып беригер.

Бис Иванла экү суунын жарадына бардыбыс. Мен кармактар ла көнөк тудунып алган болгом. Ол дезе кемени чечерге жүгүрди. Кеме күрдин алдында болгон. Ол кемени түрген чечип ийди. Мен кармактарды ла көнөкти кемеге салдым. Онын кийининде мен бойым кемеге отурып алдым. Бис түшке жетире балыктадыбыс.

207 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Баштаачылар болуп турган солумалардын алдыла чийу тартыгар. Олорго (бичибей) сурак тургузыгар.

1. Бис сүрекей кичеенип үренер учурлу. 2. Мен сени кече музейде көргөм. 3. Олор база музейде болгон. 4. Бис айылчыны узак сакыганыбыс. 5. Ол бийик кырдан чаналу жыңылады. 6. Сен сүрекей жакшы журап жадын. 7. Уулчак бистен темир күрек сурап алды. 8. Ол биске оро казарга болушты.

Ү р е н г е н и н к а т а п к ö р ö р и н е к е р е к т ü с у р а к т а р

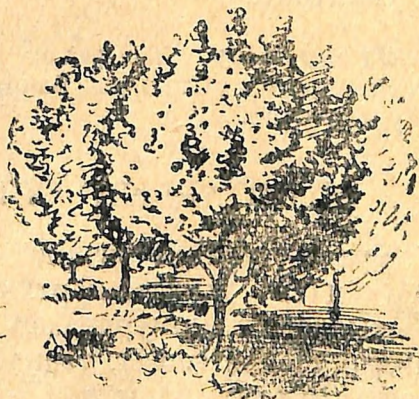
1. Кандый сөстөрдү солума деп айдар?
2. Кандый сөстөрдү жүзүннүн солумалары деп айдар?
3. Жүзүннүн солумалары жаныс тоодо ло көп тоодо кандый болор?
4. Кем? эмезе не? деп сурактарга каруу берген жүзүннүн солумалары эрмекте кандый член болор?
5. Эрмекти члендерине ылгап берер.
Городто олор музейге барар.

21 §. Глагол.

208 таскаду. Журуктардын алдындагы эрмектерди кычыгыгар.

Балдар сад
өтургузып жат.

Сад чечектеп жат.

Эрмектерди бичип алала, предметтердин действиелерин көргүзип турган сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар. Ол сөстөргө сурактар тургузыгар.

209 таскаду. Бичип алыгар. Точкалардын ордына предметтин действиезин көргүзип турган сөстөр тургузыгар.

1. Тийин уйазында кузук 2. Айу ичегенинде табажын 3. Койонок јаланла 4. Уй кажанда өлөн

К е р е к т ү с ө с т ö р : *чертет, соорот, мантап жүрет, јип јат.*

Предметтердин действиелерин көргүзип турган сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

210 таскаду. Бичип алыгар. К а н а й д а т? деп суракка каруу берип турган сөстөрдүн алдыла јангыс чийү, н е н и э д е т? деп суракка каруу берип тургандарынын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Чечектерден јараш јыт јайылат. 2. Сууга эңейген камыш нени де шымыранат. 3. Көлдүн үстинен туман көдүрилет. 4. Јаан иштерди улус бүдүрет. 5. Гордто, деревнеде оттор јалтырайт. 6. Кушкаш балдарына уја јазайт. 7. Санай одын јарат. 8. Бала кабайда уйуктайт.

211 таскаду. Кычырыгар. Кем канайда үнденип турганын айдып беригер. Статьяны бичип алала, глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

АГАШТАРДЫҢ ОРТОЗЫНДАГЫ ҮНДЕР.

Эртен тура ла энирде агаштын ортозында жүзүн-јүүр үндер угулат: күртүктер күлүрежет, сымдалар чыйкылдажат, томурткалар агашты токулдадат, сангыскандар шайрагылайт, таандар каактажат. Бийик кайаташта мүркүт акшыйт. Саста бакалар бапылдажат. Аркада элик багырат, бөрү улуйт, түлкү үрет. Мечиртке, кижичилеп, каткырат. Адарулар ла конгыстар күүлежет. Өлөннинг ортозында аспан чыкырайт.

212 таскаду. Кычырыгар. Бичип алала, предметтердин действиелерин көргүзип турган сөстөрдин алдыла чийү тар-тыгар.

Калганчы кар кайылат,
јаскы чечектер јайылат.
Јылу буу јерден көдүрилет,
күннинг чогына јиргилденет.
Тоолу күндердин бажында
кара баарчык учуп келер,
бойынын јараш кожонгыла
улустын јүрегин сүүндирер.

213 таскаду. Берилген действиелердин кажызы *кар* деп адалгышка келижер? Олорды чыгара бичип алыгар. Укташ члендерди запятойло бөлүгер.

Мызылдайт, шуулайт, табыштанат, агарат, огурат, кажайат, бүркейт, кайылат, агат, јаайт, карануйлайт, урат, түжет, күркүрейт, јадыры, карарат, келедири, кыјырайт.

К ө р г ү з ү: *Кар мызылдайт, агарат...*

Предметтин действиезин көргүзип турган сөстөрди **глагол** деп айдар.

Глагол мындый суракка каруу берет: **нени эдип јат? эмезе канайып јат?**

214 таскаду. Кычырыгар. Бичиир тушта нени эдет? деп суракка каруу берип турган глаголдордын алдыла јаныс чийү, *к а н а й д а т?* деп суракка каруу берип тургандарынын алдыла эки чийү тартыгар.

ЈАС.

Күн јерди түрген јылыдат. Карантыларда өлөн јажарат. Суучактар агат. Эртен тура суудан туман көдүрилет. Агаштарда кушкаштар кожондойт. Агаштардын, јыраалардын бүрчүктери көөп келди. Кайынан ла талдан јараш сыргалар салактайт. Јаландарда, садтарда ла огородтордо улус иштенет.

215 таскаду. Эрмектерди бичип алала, глаголдордын алдыла чийү тартыгар. Олорго (бичибей) сурактар тургузыгар.

1. Чечектердин үстинде көбөлөктөр учкулайт. 2. Обөгөн айылына жанып келди. 3. Тышкаары кискенин балазы маарап јат. 4. Кажаганнын ичинде уйлар мөөрөжөт. 5. Јалкын јалт этти, јаан удабай тенгери күркүреди. 6. Кышкыда Майныс койонго тузак тургузар. 7. Кичинек көлдөрдин үсти күнге јалтырайт. 8. Кабайда кичинек бала уйуктап јат. 9. Күскиде өлөн чалдыгып калат. 10. Көлгө балыкчы келди. 11. Јууканын түбиле суучак агып јат. 12. Јаанам балык каарар.

22 §. Глаголдордын өйлөри.

216 таскаду. Кычырыгар. Кажы ла эрмектеги глагол действиенин качан өдүп турганын көргүзөт?

Агаштын јалбырактары јайыла **иштенет**. Олор агашты **азырап јат**. Јалбырак курсақты кейден де **алат**. Је јайгы күндөр **өтти**. Јалбырактар јерге **түшти**. Олор **саргарат**, **кургайт**. Јерге түшкен јалбырактар тузаны база **јетирер**. Олор јердин чыгын **корулаар**. Ан-куш олорло уязын **јылулаар**.

Глаголдор өйлөргө кубулат.

Глаголдо үч өй бар: тургуза өй, өткөн өй, келер өй.

Тургуза өй предмет нени эдип **јат?** эмезе **канайып јат?** деп суракка каруу берет, келер өй — **нени эдер?** эмезе **канайдар?**, өткөн өй — **нени этти?** эмезе **канайтты?**

217 таскаду. Эрмектерди бичип алала, глаголдордын алдыла чийү тартыгар. Кажы ла глагол кандый өйдө турганын сурак тургузып айдып беригер.

Советский Черү бойынын Төрөлин өштүлерден эрчимдү корыды. Сталинградтын јанында ол јажына ундулбас макка кирди. Севастопольдо герой-талайчылар калапту тартыштылар. Ленинград коркушту кур-

чудан айрылды. Эмди бистинг албаты амыр-энчү иштеп жат. Советский Черүнинг ийде-күчи там ла тыгып жат.

218 таскаду. Кычырыгар. Төзөгөзин ле кожултазын чий-үчекле бөлүп, озо өткөн өйдинг, ононг келер өйдинг глаголдорун чыгара бичип алыгар.

Уйуктап жаткан жер үстинде
кыскылтым тандак **кугарды**,
көк тумандар **жылышты**,
алтын-сары ай **чыкты**.

Агас тонду кыш **келер**,
агын сууны тошло **бүркеер**.
Болчок жаакту омок балдар
болот конөкту **жынылаар**.

Глаголдордын төзөгөзине **-ты, -ти, -ды, -ди** деп кожулталар кожулганда, **өткөн өйдинг** глаголдоры бүдет **кестти, салды, сакыды**. Төзөгөзи **т** деп туйукка токтогон глаголдордо **т** экиленип бичилер: **тутты, жатты, жетти**.

219 таскаду. Өткөн өйдө турган глаголдорды бичип алала, кожулталарынын алдыла чийү тартыгар. Өткөн өйдинг кожултазы ненинг учун кезикте тунгак туйуктан, кезикте үнгүр туйуктан башталып турганын жартап айдып беригер.

Атты, жыкты, бусты, эшти, тапты, этти, какты, касты, ашты, тепти.

Жажынды, жажырды, кабырды, жартады, сүүртеди, белетеди, жарады, истеди.

220 таскаду. Эрмектерди бичип алала, келер өйдө турган глаголдордын алдыла жагыс чийү, **тургуза өйдө** турган глаголдордын алдыла эки чийү тартыгар.

Жаскы күн чалып турды. Туралардын жабынтыларынан суу тамчылап жат. Кар там ла астап туру. Удабас жаландар, агаштар жажара берер. Жүзүн-жүүр чечектер жайылар. Кушкаштар эртен-энгир кожондоор. Женил,

жылу эзин согор. Тенериле ак булуттар ары-бери жылыжар. Баштапкы жанмыр жаар, баштапкы күкүрт күркүреер.

Төзөгөзін ле кожултазын чийүчекле бөлүп, келер ойдин глаголдорын чыгара бичип алыгар.

Глаголдордын төзөгөзине **-ыр, -ир, -ар, -ер, -ор, -өр** деп кожулталар кожулганда, **келер ойдин** глаголдоры бүдет. Төзөгөзи үндү табышту буквага токтогон глаголдордо үндү табыш эки түңей буквага темдектелип бичилер: **аксаар, терлеер, ириир, корыыр.**

221 таскаду. Келер ойдо турган глаголдорды бичип ала-ла, кожулталардын алдыла чийү тартыгар.

Барар, келер, жунар, көмөр; жегер, казар, кезер, жадар, ажар, тебер, чыгар; тараар, эстеер, ороор.

Сурактарга каруу беригер.

1. Төзөгөзи эжерлү тунгак туйукка токтогон глаголдорго келер ойдин кожултазы кожулганда, эжерлү тунгак туйукла не боло берер?

2. Төзөгөзи үндү табышту буквага токтогон глаголдорго келер ойдин кожултазы кожулганда, үндү табыш канайда темдектелип бичилет?

222 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөрдү түңейлештиригер. Олордын учурунын башказы не-зинде?

1. Эртен менин нөкөрим куучын **айдар**. Жаскыда пастух малды одорго **айдаар**. 2. Туунын эдегинде эски **айылдар** турган. Жайгыда ол биске **айылдаар**. 3. Эжем көп **кожондор** билер. Ол сонзун клубта **кожондоор**. 4. Бистин жерде агастар, **киштер** көп. Јерин санап, ат **киштеер**. 5. Бу книгада јилбүлү **куучындар** бар. Таа-дам меге озогы јүрүм керегинде **куучындаар**.

223 таскаду. Берилген глаголдорды озо келер ойго тургузала, онон өткөн ойго тургузып бичип алыгар.

Кемји, курчыт, тарт, изит, сук, таны, темик, түзет, жек, чөй, бөкөй, чий, терле, исте, сус, бас, айры, кургат, ото, оокто, көңкөр, тап, чочы, эмис, эле, толго, күндүлө, теп, бедире, бирик.

224 таскаду. Кычырыгар. Карарта базылган глаголдорго сурак тургузып, ойин айдып беригер.

1. Күстин соок тыныжына ончо неме өскөлөнип жат. 2. Мен күн чыкканын көрүп турум. 3. Эжем бичип отуры. 4. Аркада от күйүп жат.

Глаголдордын төзөгөзине **-п, -ып, -ип, -уп, -үп** деп кожулталар кожулала, *жат, тур, отур, жүр* деп болушчы глаголдор кожо айдылза, тургуза ойдин глаголдоры бүдер: *ойноп жат, көрүп туру, кычырып отуры, иштеп жүрү.*

Төзөгөзи туйукка токтогон жаңыс үйелү глаголдордо эрин чөйилер үндү табыш бар болзо, ологорго **-уп, -үн** деп кожулталар кожулар; *көрүн туры, сүрүн жат.*

Эки эмеze онон до көп үйелү глаголдордо эрин чөйилер үндү табыш бар да болзо, ологорго **-ып, -ип** деп кожулталар кожулар: *отурып жат, отургузып жат.*

225 таскаду. Скобкалардагы глаголдорго *жат, тур, отур, жүр* деп болушчы глаголдор кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Бала тышкары (*ойноп*). 2. Мал туунын эдегинде (*одорлоп*). 3. Ак чечек (*жайылып*). 4. Карануй түн (*кирип*). 5. Меесте жажыл өлөң (*өзүп*). 6. Оок жанмыр (*жаап*). 7. Кичү карындажым колхозтын койлорын (*кабырып*). 8. Уулчак жакшы (*кожондон*). 9. Энем кос (*өчүрүп*). 10. Балдар көлдөң балык (*тудуп*).

К ө р г ү з ү: Бала тышкары *ойноп жат.*

226 таскаду. Берилген глаголдорды тургуза өйгө тургузала, бичип алыгар. Ологорго кандый кожулталар, ненин учун ондый кожулталар кошконогарды жартап айдып беригер.

Ижен, жуулаш, кеч, сыйма, чочы, коркы, чымчы,

эле, көчүр, үс, үргүлө, үрен, үшкүр, бичи, бер, ачит, жалкуур, кынзы, күй, көр.

227 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Үренчиктер үредүчинин сөстөрүн жакшы уг...п отурулар. 2. Койон талдын терезин сой...п жат. 3. Ангчылар жапашта кон...п турулар. 4. Колхозчылар кере тўжине ле аш сог...п турулар. 5. Нөкөрим менен түрген жүгүр...п жат. 6. Бистин улус уйкудан эрте тур...п жат. 7. Колхозто жуун өд...п туру. 8. Айу огур...п жат. 9. Ангчы элик тоз...п отуру.

|| *Жат* деп болушчы глаголло кожо айдылган глаголды кыскарта да айдып бичиир аргалу: *ойнойт* (ойноп жат), *келет* (келип жат). ||

228 таскаду. Стихти кычырыгар. Карарта базылган глаголдор кандый бйдө турганын айдып беригер.

1. Тош жуурканду чанкыр сууларды
 жастын жылу тыныжы **ойгосты**.
 Кыштайын эриккен жаратты
 суу, толкузыла экчеп, **окшоды**.
 Жастын келгенине сүүнгендий,
 суулар шуулап төмөн **агат**.
 Жангы кийим кийингендий,
 Туулу Алтай жараш **турат**.
2. Жалку ийт куйругын **айбылайт**.

229 таскаду. Эки сөслө айдылган тургуза бйдин глаголдорын бир сөслө кыскарта бичип алыгар.

Жескинип жат, кемјип жат, мантап жат, терлеп жат, маарап жат, кыйгырып жат, жажарып жат, кичеенип жат, табыштанып жат, чечип жат, жалтырап жат, килеп жат, сыстап жат, кургап жат, көдүрип жат, ыркыранып жат, үрүп жат, агарып жат, ангданып жат.

К о р г ү з ү: Жескинип жат—жескинет.

23 §. Токтодулу глаголдор.

230 таскаду. Эрмектерди кычырала, глаголдор кандый өйдө турганын айдып беригер.

*Ачыл калган сүтти кiske ичпеди.
Такалу ат тошко тайкылбай жат.
Кышкыда мал одорго чыкпай жат.
Мен эртен ойнобозым.*

Глаголдордын төзөгөзине **-ба, -бе, -бо, -бө, -па, -пе, -по, -пө** деп кожулталар кожулганда, токтодулу глаголдор бүдет: *барба, келбе, одобо, көрбө, айтпа, оотпо, сөкпө.*

231 таскаду. Берилген глаголдордон токтодулу глаголдор бүдүрүп бичигер.

Жан, толго, көч, арбан, ат, чач, кериш, чий, ойно, төгүнде, кемзин, жөдүлде, жүгүр, отур.

232 таскаду. Берилген глаголдорды үч өйгө тургузып бичип алыгар: 1-кы столбикке өткөн өйдө, 2-чи столбикке келер өйдө, 3-чи столбикке—тургуза өйдө.

Жалкуурба, ыйлаба, кемзинбе, керишпе, сокпо.

К ө р г ү з ү:

Жалкуурбады

Жалкуурбас

Жалкуурбай жат

С Ы Й Ы Н

233 таскаду. Точкалардын ордына глаголдордын токтодулу кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Токтодулу глаголдор кандый өйдө турганын айдып беригер.

1. Бүгүн төгүндезен, эртен бир де кижиге сего бүт...с
2. Орой күсте тоорчык кожондо...й жат. 3. Толкулар да, суулар да жок, күкүрт те табыштан...йт. 4. Айу адарунын уязын тап...ды. 5. Мен озо баштап оны таны...дым. 6. Суу элгекке токто...с. 7. Орой энгирде

јоткон көзнөк өткүрө күүле...ди. 8. Кен тон јыр-
тыл...с, кеп сөс бузул...с. 9. Јоонду от өч...с, јон улус
јоксыра...с.

234 таскаду. Куучынды кычырала, онын баштапкы бөлү-
гиндеги глаголдорды **тургуза өйгө** тургузып, үчүнчи бөлү-
гиндеги глаголдорды **келер өйгө** тургузып, бичип алыгар.

БАШТАК БАЛДАР.

1. Деревнеде садтар көптөди. Јаскыда ла јайгыда
бу садтарда кушкаштар кожондоды, бойлорына уја
јазады. Олорго кем де тийбеди. Күскиде садтарда яб-
локолор, грушалар ла сливалар көп бүтти.

2. Је бир катап баштак балдар кушкаштардын
ујазын чачтылар. Кушкаштар уча бердилер. Олор сад-
тарга ойто келбедилер.

3. Катап јас келди. Садтарда кушкаштар јокко тым
болгон. Каршучы курттар табылды. Агаштардын че-
чектерин, бүрин үреди. Күскиде садтарда яблоколор
до, грушалар да, сливалар да бүтпеди.

235 таскаду. Эрмектерди јетире бичип алыгар.

Балдар! Кушкаштардын ујазын Олордын јы-
мырткаларын Кушкаштарга Олорды тегин
јерге

К е р е к т ү с ө с т ө р : *чачпагар, албагар, тийбегер,*
өлтүрбегер.

24 §. Глаголдордын тоозы.

*1. Үренчик бичип отурды. 2. Үренчиктер бичип
отурдылар.*

1. Үренчик бичиди. 2. Үренчиктер бичидилер.

Глаголдор тоолорго кубулат.

Јаңыс тоодо глаголдор јаңыс предметтин
действиезин көргүзет, **көп тоодо**—эки эмезе бир
канча предметтердин действиезин көргүзет.

236 таскаду. Эрмектерди бичип алала, көп тоодо турган глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

1. Туранын жанында агаштар кышкы салкынга жайканышты. 2. Бис төрөл орооныбысты бастыра жүрегибистен сүүп турубыс. 3. Бүгүн карыгандар ла жииттер избирательный участокко келдилер. 4. Булут жоголды, ай чыкты. 5. Кеткин кушкаштар түштүк жаар учкылайт. 6. Жалаңда уйлар жүрдилер. 7. Мен жылу тон кийдим. 8. Таня ла Лена курсак кайнаттылар. 9. Уулчактар кушкаштын уйазын чачпадылар.

237 таскаду. Кычырыгар. Жаңыс тоодо турган глаголду эрмектерди бичип алыгар.

1. Мен ол тушта заводто иштедим. 2. Эбиреде койу туман туру. 3. Агаштын бүри шылырабай жат. 4. Уулчактардын бирүзи жыланнан коркубады. 5. Үренчиктер жайгыда пионерский лагерьде амырадылар. 6. Айу кижиге каа-жаа ла табарат. 7. Азыбаш көп сабазында буунтыларда жүрет. 8. Кыстар ла уулдар өлөн чаптылар.

238 таскаду. Статьяны кычырала, глаголдордын ойин ле тоозын айдып беригер.

Самолёт Москванын үстиле учат. Кремльдин рубиновый чолмондоры мызылдайт. Мында, Төрөлибистин төс жеринде, Верховный Совет бешжылдыктын планын жөптөди. Бастыра ороондо улу стройка өдүп жат. Сталинград азыйдагызынан он артык жаранды. Украинанын учы-куйузы жок чөлдөринде тракторлор күркүрөп турулар. Хлопок салган жалаңдарда иш кайнайт. Поездтер Донбасстан таш көмүр тарткылайт. Советский улустар кажы ла жерде эрчимдү иштеп турулар. Олор бойынын көрүмжилү ижиле амыр-энчүни тынгыдып турулар.

239 таскаду. Глаголдорды бичип алыгар:

кычырды, иштеди, кирдилер, тарттылар, аяктадылар.

Олордын тазылынын алдыла чийү тартыгар. Олорго кандый кожулталар кожулганын айдып беригер.

Глаголдор эрмектин ичинде **айдылачы** болуп жат.

Ай чалыйт. Уулчактар одын тажыдылар. Айылдын кийин жанында мөш өзөт.

240 таскаду. Бичип алыгар. Адалгыш-баштаачынын алдыла жангыс чийү, глагол-айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Кыраларда буудай мажакталат. 2. Суунын ичинде уй туру. 3. Жаланга өлөн жаратат. 4. Жаскыда яблоня ак чечектерле бүркелер. 5. Петя уйларды сугарды. 6. Орык жолдордо солун аңдардын изи жадат. 7. Кече калапту жоткон тенерини туй бүркеди. 8. Ак кебистий кар мызылдайт.

241 таскаду. Статьяны кычырала, глаголдор кандый өйдө, тоодо турганын айдып беригер.

ЭРТЕН ТУРА.

Күн чыгат. Туунын үстинде туман агарат. Садта кушкаштар кожондоп турулар. Жажыл жырааларда чалын суркурайт. Талан-келен шыңгырада кожондойт. Күүлелер күүлеп турулар. Кучыйактар жолдорло секирип жүргилейт. Карананын ортозында адарулар күүлежит. Ыраакта теерменнин табыжы угулат.

242 таскаду. Ончо глаголдор өткөн өйдө турар эдип кубултала, „Эртен тура“ деп статьяны бичип алыгар.

243 таскаду. Ончо глаголдорды тургуза өйгө тургузала, статьяны бичип алыгар.

Эбиреде иш кайнады. Абраларла тобрак, таш ла тоормоштор тарттылар. Жерказачылар ла плотниктер жылгыр иштедилер. Ишчилер носилкаларла таш ла тобрак тажыдылар. Мундар тоолу улустар жерди буттарыла тепседилер. Пушкарьялар пушкаларынын оосторын

Китай-город јаар ууландырдылар. Түнде пушкалардын жанында оттор күйдилер. Пожарский ле Минин эбире-де јортуп, улусты көкүдип турдылар.

244 таскаду. Стихтерди бичип алыгар. Баштаачынын алдыла жаңыс чийү, айдылачынын алдыла эки чийү тартыгар. Кажы ла айдылачы кандый өйдө турганын, кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

1.

Май бурулды Ёренчилер
ойто учуп келдилер.
Јаланг өлөңгө јабынды,
агаш катап ла јажарды.

2.

Эңир кирер. Јенил эзин
түннинг серүүнин јетирер.
Уйуктап јаткан јердин үсти
мөңүндий чалынла бүркелер.

3.

Менинг көзнөгимнинг үстинде
кушкаш балдарына уја јазайт.
Јелбер түктү чоокыр киске
сары көстөриле оны ајыктайт.

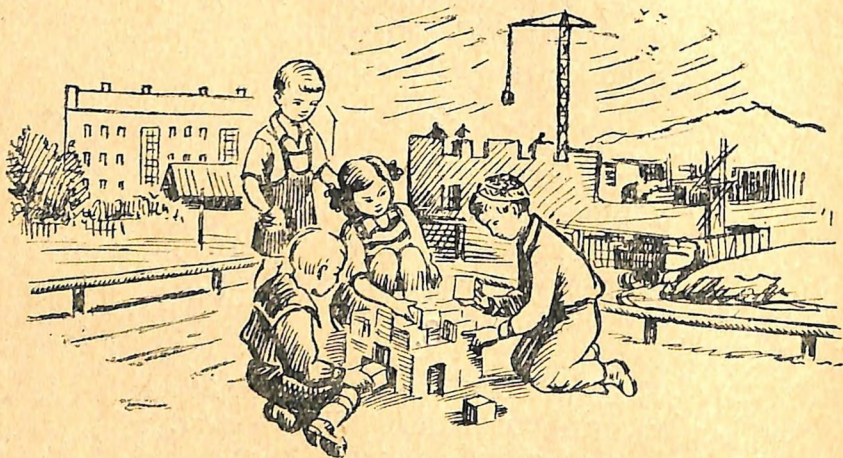
245 таскаду. Статьяны кычырыгар. Бистин орооннын кандый өштүлериле тартышканы керегинде мында айдылган? Статьяны бичип алала, глаголдордын алдыла чийү тартыгар. Кажы ла глагол кандый өйдө турганын айдып беригер.

САША ТЫШКЕВИЧ.

Бу керек Украинада болды. Гитлеровецтер бир деревнени јуулап алдылар. Ондо счетовод Тышкевичтин билези јуртап јатты. Немецкий офицерлер адазын, энезин ле сыйынын өлтүрип койдылар. Жаңыс ла Саша деп уулчак тирү артты. Ол тышкары јажынды. Саша ыйлабады. Ол агаштын ортозына јүре берди. Эртезин-

де фашисттердин черүзи станцияга келди. Оромло танктар, автомобильдер браатты. Оромдо уулчак турды. Оромго жаан автомобиль чыкты. Автомобильде гитлеровский офицерлер отурды. Уулчак машина жаар граната мергедеп ийди. Жаан табыш угулды. Машина оодылды, офицерлер өлгиледи. Гранатанын оодыгынан уулчак база өлди. Ол уулчак Саша Тышкевич болды.

246 таскаду. Журукты айкапта көрөлө, куучын тургузып алыгар. Балдарга аттар адап беригер.

25 §. Глаголдордын жүзүндери.

Глаголдор жүзүндерге кубулат.
Глаголдо үч жүзүн бар: баштапкы, экинчи ле
үчүнчи.

1. *Мен бичип отурым. Бис бичип отурыбыс.*
—глагол—айдылачы 1-кы жүзүннинг.

2. *Сен бичип отурың. Слер бичип отуры-*
гар—глагол—айдылачы 2-чи жүзүннинг.

3. *Ўренчик отуры. Ол бичип отуры. Балдар*
отуры (лар). Олор бичип отуры (лар) —глагол—
айдылачы 3-чи жүзүннинг.

247 таскаду. Эрмектерди бичип алала, 3-чи жүзүннннн глаголдорынын алдыла чийү тартыгар.

1. Уулчак айылы жаар жүгүрди. 2. Ак жалан кеен жадыры. 3. Суунын үстиле куштар учкулайт. 4. Деревнеде ийттер үрүжет. 5. Кара баарчыктар учуп келдилер. 6. Садта шуурган шуулайт. 7. Бийик төгнөнг чаналу жыңылаарым. 8. Кар калын жаады. 9. Бистин жүрүмбис жаранды. 10. Мен үчүнчи класста үренип жадым. 11. Үренчиктер клубка бардылар.

248 таскаду. Стихти кычырала, карарта базылган глаголдор кандый жүзүнде турганын айдып беригер.

Аралдагы чыкту жер
алтын бүрле **бүркелет** ...
Агаштын жараш кийимин
менин буттарым **тепсейт**.
Агаш аразыла жүгүрип,
будактар сынганын **угадым**,
бүрди шылырада эжип,
соокко жаранып **кызарадым**.

А. М а й к о в.

Э К С К У Р С И Я

249 таскаду. Эрмектерди бичип алала, глаголдор кандый жүзүнде, кандый тоодо, кандый өйдө турганын айдып беригер.

1. Сүүген башчыбыстын портредин бис жараш чечектерле **кееркедерибис**. 2. Бу өйдө эки колхозчы бийик кырда **тушташты**. 3. Жылу салкын араай **согот**, жылкычы меесте **кожондойт**. 4. Уулынын айткан кажыла сөзи адазына жаныдан ийде **кошты**. 5. Жараш чөлим, телкем **жадырын**, элбек чөлим, эзинге **өнжидин**, Кара талай жаар чөйилип **бардын!** 6. Мен агроном болорго **күүнзеп турум**. 7. Бистин ороондо ишмекчилер ле крестьяндар нак **журтап жадылар**.

Глаголдордын өйлөр, тоолор ло жүзүндер аайынча кубулганын глаголдордын кубулары (спряжение) деп айдар.

Глаголдордын кубуларынын таблицасы.

Ж а н ы с т о о			
Жүзүндер	Тургуза өй	Келер өй	Өткөн өй
1-кы	<i>мен иштеп жадым</i>	<i>иштеерим</i>	<i>иштедим</i>
2-чи	<i>сен иштеп жадың</i>	<i>иштееринг</i>	<i>иштединг</i>
3-чи	<i>ол иштеп жат</i>	<i>иштеер</i>	<i>иштеди</i>
К ө п т о о			
1-кы	<i>бис иштеп жадыбыс</i>	<i>иштеерибис</i>	<i>иштедибис</i>
2-чи	<i>слер иштеп жадыгар</i>	<i>иштееригер</i>	<i>иштедигер</i>
3-чи	<i>олор иштеп жадылар</i>	<i>иштеер(лер)</i>	<i>иштедилер</i>

250 таскаду. Куучынды кычырала, карарта базылган глаголдор кандый өйдө, жүзүнде, тоодо турганын айдып беригер.

АГАШТАРДЫН БАЙРАМЫ.

Жас келди. Чымылдар, конгыстар ойгондылар. Куш-каштар балдарына уяа жазадылар. Же, агаштар нени эдип турулар?

Агаштар да байрам кептү жазанып турулар. Аспактын бүри жок то болзо, онын сары өңдү сыргалары салактайт. Тал база ондый.

Онын кийининде кайын ла терек бажынан ала төзине жетире сыргаларла бүркелдилер. Ол не керектү сыргалар? Сен оморды көрдин бе? Сыргалар—ол агаштардын чечеги.

251 таскаду. Ёрен деп глаголды тургуза өйгө тургузала, жаныс тоодо ло көп тоодо жүзүндерге кубултып, бичип алыгар.

252 таскаду. Тап деп глаголды келер өйгө тургузала, жаныс тоодо ло көп тоодо жүзүндерге кубултып, бичип алыгар.

253 таскаду. *Айт* деп глаголды өткөн өйгө тургузала, 252 таскадудагыдый ок иш өткүригер.

254 таскаду. *Барба* деп токтодулу глаголды келер өйгө тургузала, жаныс тоодо ло көп тоодо жүзүндерге кубултыгар. Глаголдын жүзүн кожулталарынын алдыла чийү тартыгар.

255 таскаду. Эрмектерди бичип алала, глаголдордын жүзүн кожулталарынын алдыла чийү тартыгар, кандый өйдө турганын айдып беригер.

1. Класстың ичинде балдар отурдылар. 2. Бис жайгыда лагерьде болгоныбыс. 3. Энем чулук түүди. 4. Көк таштарды жалап жадын, көк кумакты экчеп турун. 5. Мен эртен Петяла кожо ойноорым. 6. Өскө жерлерге мен барбазым, өскөн жеримде жүрерим. 7. Акжарыкта кандый ла ороондор бар, же бистинг төрөлдий ороонды таппазыгар. 8. Трактористтер клубка келдилер. 9. Бу ишти сен бүдүреринг. 10. Слер биске жылбүлү куучын айттыгар.

256 таскаду. Жайгыда слер агаштын ортозында, жалаңда, садта, огородто нени эдеригер, куучындап береле, бичип алыгар.

К а т а п к ö р ö р и н е к е р е к т ö с у р а к т а р .

1. Глагол деп нени айдар?
2. Глаголдор кандый сурактарга каруу берет?
3. Глаголдор канайда кубулат?
4. Глаголдор тургуза өйдө кандый действиени көргүзөт? Өткөн өйдө лө келер өйдө кандый действиени көргүзөт?
5. Глагол эрмектин ичинде кандый член болуп жат?
6. *Ойноп жат, аттым, барыгар, көрөринг* деп глаголдор кандый өйдө, жүзүндө ле тоодо туруп жат?
7. Ол глаголдордон токтодулу глаголдор бүдүрип алыгар (глаголдор ол ок өйлөрдө турзын.)

26 §. Глагол керегинде үрөнгенин катап көрөр таскадулар.

257 таскаду. Бичип алала, глаголдордын алдыла чийү тартыгар. Олорго (бичибей) сурактар тургузыгар.

МЕНИНГ ЭНЕМ.

Менин энем заводто иштеп жат. Энем планды жаантайын ажыра бүдүрөт. Бу жуукта ол бойынын жакшы ижи учун мактулу грамота алды. Онын кийинде биске көп айылчылар келдилер. Ончолоры энемди уткудылар. Энем мени сүрекей тын сүүп жат. Же жалку балдарды ол сүүбей жат. Бир катап мен коомой темдек алдым. „Сен качан да жалкуурба, кандый ла ишти акчек бүдүр“—деп, энем меге айтты. Эмди мен жакшы үренип жадым.

258 таскаду. Бичип алала, токтодулу глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

АГАШТЫНҢ НАЈЫЗЫ.

Агаштын најызы бол, агашты чеберле. Агаштын најызы будактар сындырбас, жалбырактар үспес, агаштардын чобразын сойбос. Ол агаштарга чыкпас, агаштардын тазылдарын малтала кеспес. Агаштын најызы агаштын ортозында от салбас, өрт чыгарбас.

259 таскаду. Берилген глаголдорды, ойин кубултпай бир сөслө кыскарта бичип алыгар.

Сөгүп жат, эчүрип жат, толгоп жат, тудуп жат, оорып жат, коркып жат, отургузып жат, кыстап жат, кожондоп жат, учуп жат, ачып жат, арбанып жат, кичееп жат, өскүрүп жат, калактап жат, сүрүп жат.

К о р г у з у: *сөгүп жат—сөгөт.*

260 таскаду. 259 таскадудагы глаголдорды өткөн ойгө тургузып, бичип алыгар.

261 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды 2-чи жүзүңге, жаныс тоого, келер ойгө тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Сен жайгыда кайда (*амыра*)? 2. Сен тижинди неле (*арчы*)? 3. Сен нени (*кычыр*)? 4. Сен кемге письмо (*бичи*)? 5. Сен кайдаар (*бар*)? 6. Сен канча

час (*уйукта*)? 7. Сен энгирде нени (*эп*)? 8. Сен шатра (*ойно*) ба? 9. Сен балыкты кайдаг (*тут*)?

262 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды 3-чи жүзүңгө, жаныс тоого, келер ыйгө тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Глаголдор жүзүңнүн кожулталарын алынат па жок по, айдып беригер.

1. Почтальон письмо (*эжел*). 2. Карануй түн. (*кир*). 3. Самолёт (*уч*). 4. Жаланла койон (*манта*). 5. Туранын жанында кайын (*өс*). 6. Жаанак балдарга чөрчөк (*куучында*). 7. Удабас жижек (*быш*). 8. Чанкыр көлдин жаказында пионерлердин оды (*күй*). 9. Адам газетке (*бичит*). 10. Аяс күн (*тур*). 11. Бистин Советский Черүбистин ийде-күчи качан да (*астаба*). 12. Ол бойынын сөзинен (*кыйба*).

263 таскаду. *Жат, тур, отур, жүр* деп глаголдорды озо тургуза ыйгө, онон өткөн ыйгө, онын кийнинде келер ыйгө тургузып, бичип алыгар.

К ө р г ү з ү: *Жадыры, жатты...*

264 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды тургуза ыйгө тургузала, статьяны бичип алыгар. Болушчы глаголдорло тузаланыгар.

ДЕРЕВНЕДЕ.

Жайгыда бис сыйынымла экү деревнеде (*амыра*). Кере түжүне ле бис жаланда (*ойно*), сууга (*эжсин*). Агаштын ортозына (*жижекте*). Агаштын ортозына Жучка бисле кожо (*бар*). Ол бисти эбиреде (*манта*), куйругыла (*булга*). Же бис оны сууга эжиндирерге сананганыста, ол бистен (*кач*).

К ө р г ү з ү: Жайгыда бис сыйынымла экү деревнеде амырап жадыс.

265 Глаголдор өткөн ыйдө турар эдип, статьяны бичип алыгар.

ЖАСКЫДА АГАШ ОРТОЗЫНДА.

Агаш ортозында кар жадыры. Ол жыраалардын, агаштардын төзінде жажынып жат, онын учун кайылбай жат.

Кырада арыш жажарат, агаш десе бұри жок туры. Же агаштын ортозында да не ле неме ойгонып жат. Ондо жүзүн-жүүр кушкартар көптөйт. Уйазынын жанында чымалылар кыймыражып жат. Айу өрөкөн бойынын ичегинде анданып жат.

27 §. Адалгыштар кубулткыштар аайынча кубулары.

266 таскаду. Кычырыгар. Карарта базылган сөстөргө сурактар тургузыгар.

Сурактар: Кем? кемнин? кемге? кемди? кем ле (кожо)? кем де? кем не н?

АНЧЫ.

Тан борорып ла келгенде, **анчы** уйкудан турат. **Анчыла** кожо андап барарга турган болзон, эрте тур. Ээзи ойгонып келгенин билип алала, **анчынын** ийди туранын эжигин тырмайт. **Анчыда** не ле неме ончозы белен. Жаан удабай туранын эжиги ачылды. Ийт **анчыга** удур мантап келеле, **анчыдан** айрылбай турды. Онын кийининде ийт **анчыны** ээчий мантады.

267 таскаду. Баарчык деп сөскө сурактар тургузыгар.

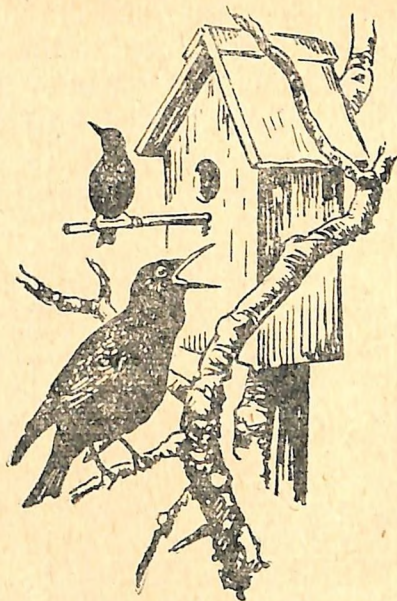
Сурактар: не? ненин? неге? не ни? не ле? не де? не де н?

БААРЧЫК.

Ласкыда бистин садка баарчык учуп келди (не учуп келди?) Бис **баарчыкты** сакып, **баарчыкка** жараш турачак жаап бергенибис. **Баарчыктын** турачагын бийик кайынга кадап салдыбыс. Кенетийин кайдан да кучуйактар чыга коноло, **баарчыктан** уйа блаажып, **баарчыкла** согуштылар. Же **баарчыкта** ийде көп болгон, ол кучуйактардан турачагын коруп алды.

1. Сөскө башка-башка су-
рактар тургусканда, бастыра
сөс кубулат па айса онын
јанысла үлүзи кубулат па?
2. Сөстин кубулып турган
үлүзин канайда адап јат? 3.
Сөстин кубулбай арткан үлү-
зин канайда адап јат?

268 таскаду. Кычырыгар.
Карарта базылган сөстөрди су-
рактарыла кожо чыгара бичип
алала, кожулталарынын алды-
ла чийү тартыгар.

I. 1. *Баштапкы парта-
да (к е м?) Санаиш* отуру.

2. *Партанын үстүнде
(к е м н и н?) Санаиштын*
бичиги јадыры.

3. *Адазы (к е м г е?) Санаишка* альбом сыйлап берди.

4. *Јайгыда школ (к е м д и?) Санаишты* лагерьге
ийген.

5. *Ваня лагерьде (к е м л е к о ж о?) Санаиш*
кожо амыраган.

6. *(К е м д е?) Санаишта* чөрчөктү книга бар.

7. *Чейнеш (к е м н е н?) Санаиштан* перо сурап
алды.

II. 1. *Столдын үстүнде (н е?) книга* јатты.

2. *(Н е н и н?) Книганын* кадары көк эмтир.

3. *(Н е г е?) Книгага* ижсензен де, је үредүчинин
айтканын лаптап ук.

4. *Калын (н е н и?) книганы* уулчак шкапка салып
койды.

5. *Билгир болорго турган болзон, (н е л е?) книга-*
ла најылажыт ал.

6. *Јаңы (н е д е?) книгада* јараш журуктар бар.

Кижси (н е д е н?) книгадан көп неме билип алат.

Адалгыштардын кожулталары сурактар аайынча кубулганын **адалгыштар кубулткыштарга кубулары** (склонение) деп айдар.

Алтай тилде јети кубулткыш.

Кубулткыштардын аттары ла сурактары.

Кубулткыштар	Сурактары
1. Төзөөчи	кем? не?
2. Энчилеечи	кемнинг? ненинг?
3. Беречи	кемге? неге?
4. Көстөөчи	кемди? нени?
5. Өмөлдөөчи	кемле? неле?
6. Јерлеечи	кемде? неде?
7. Чыгытту	кемнен? неден?

Бу таблицаны ундубас эдип үренип алыгар.

Кем? кемнинг? кемге? кемди? кемле? кемде? кемнен? деп сурактар кижини темдектеп турган адалгыштарга тургузылар.

Не? ненинг? неге? нени? неле? неде? неден? деп сурактар кижиден өскө бастыра тынду ла тын јок немелерди темдектеп турган адалгыштарга тургузылар.

Т. кем? үренчик	не?	јер
Э. кемнинг? үренчиктин	ненинг?	јердин
Б. кемге? үренчикке	неге?	јерге
К. кемди? үренчикти	нени?	јерди
Ө. кемле? үренчикле	неле?	јерле
Ј. кемде? үренчикте	неде?	јерде
Ч. кемнен? үренчиктен	неден?	јерден

Төзөөчи кубулткыш.

кем? не?

269 таскаду. Группалар аайынча точкалардын ордына эки адалгыштан бичип алыгар.

Тындулар: ат, уй	Ўредўге керектў неме-
Куштар: ... ,	лер: ... ,
Кийимдер: ... ,	Агаштар: ... , ... ,
Ўдўктер: ... ,	Городтор: ... , ... ,
	Суулар ... ,

270 таскаду. Кычырыгар. Карарта базылган адалгыштарга сурактар тургузыгар. Олор кандый член болуп турганын айдып беригер.

БӨРҮ.

Жаланда кичинек кулунду (*не?*) бее жүрген. **Кулун** бееден эмеш ыраак болгон. Кенетийин **бөрү** чыга коноло, кулуннын ўсти орто келди. **Je бее** бөрүни кулунына жууктатпай турган. Төндө отурган **уулчак** бөрүни көрүп ийеле, улусты кычырды. **Улус** жүгүрип келди. **Бөрү** кача берди.

Энчилеечи кубулткыш.

кемнин? ненин?

271 таскаду. Скобканын ичине энчилеечи кубулткышта турган адалгыштардын сурактарын тургузып бичигер.

1. Кайыннын (*ненин?*) будагы сууга эңейип калган. 2. Анчылар айунын ичегенин таптылар. 3. Кырдын бажында кар мызылдап жатты. 4. Мен Чунижековтын стихтерин сўрекей јилбиркеп кычырдым. 5. Јолдордын чечектери јараш јытанат. 6. Кушкаштардын уйазын чачпай жүр. 7. Таадамнын чачы кажайып калган. 8. Петянын сыйыны экинчи класста ўренет. 9. Туранын эжигинде одын јатты.

272 таскаду. Койоннын деп энчилеечи кубулткышта турган адалгышла эки эрмек сананып бичигер. Эрмектин кандый члени болуп турганын айдып беригер.

КОЛХОЗЧЫ

Беречи кубулткыш.

кемге? неге? кайда? кайдаар?

273 таскаду. Стихтерден алган үзүктөрдү кычырала, карарта базылган адалгыштар кандый кубулткышта турганын айдып беригер.

1. Телкем жаан **сакырымга**
талдама арыш төгүлет.
2. Күндүлү жаан **байрамга**
ырысту улус жуулды.
3. Карыган өбөгөн **уулчакка**
кыркырууш үниле куучын айтты.

274 таскаду. Бичип алыгар. Скобкалардын ичине беречи кубулткыштын сурактарын тургузыгар.

1. Балдар (...) жаска сүйүндилер. 2. Үредүчи (...) үрөнчикке тетрадь берди. 3. Энем темир (...) көнөккө сүт урды. 4. Оору (...) кызыкчакка врач келип жүрди. 5. Колхозтын правлениези озочыл (...) колхозчыларга сый берди. 6. Жалтанбас (...) кижиге кандый да керек күч эмес. 7. Энем (...) городко барды. 8. Күскүдө кеткин куштар (...) изү жерлерге учуп баргылайт. 9. Жорыкчы бойынын адын (...) орык жолго бурулды. 10. Үрөнчиктер (...) школго баргылады.

275 таскаду. Бу эрмектерден к а й д а а р? деп суракка каруу берип турган адалгышту эрмектерди чыгара бичип алыгар.

1. Ок тийингинин көзине тийди. 2. Сайму суукуштын балдарын көлгө апарды. 3. Оок балыгаштарды Магыш ойто сууга таштап турды. 4. Токна көзнөккө шили кондырды. 5. Садубай калашка саржу сүртүп алды. 6. Эжем Бешпелтирге көчти. 7. Бөрү анчыларга курчатты. 8. Армакчы казыкка оролып калтыр. 9. Сыйыным киного барбады. 10. Жайгыда мен деревнеге барарым. 11. Кышкыда Сазнай городко барып жүргөн.

Көстөөчи кубулткыш.

кемди? нени?

276 таскаду. Бичип алыгар. Көстөөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар. Олордын кажызы кемди? деп суракка, кажызы нени? деп суракка каруу берип турганын айдып беригер.

Кырдын бажынан жорыкчы жалбак **жалаңды**, түрген **сууны**, **журтты** ла ары-бери базып жүрген **улусты** көрди.

Улу Ленин **ишмекчилерди** ле **крестьяндарды** бир билеге бириктирген.

Жүсти, **кулакты** ла **мойынды** ару јунар керек.

Кара баарчык **огородторды**, **садтарды** каршулу курт-коныстардан коруп јат.

277 таскаду. Бичип алыгар. Көстөөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

1. Томуртка тумчугыла чирик агашты токулдадат. 2. Түнде јааган көбү кар оромдорды кажайтты. 3. Жыды јараш самынды, порошокты, таракты тузаланып жүрели. 4. Јаскы јанмыр јерди изидер, кўски јанмыр јерди чыктыдар. 5. Түлкү куштарды түш јеринде де тоолоп жүрет. 6. Атты сулала азыразаң, качан да јойу жүрбезинг.

Эрмекте көстөөчи кубулткышта турган адалгыш кезикте кубулткыштын кожултазын алынбай јат.

Аңчы элик атты. Уй өлөң јиди.

278 таскаду. Бичип алыгар. **Төзөөчи** кубулткышта турган адалгыштардын алдыла јаныс чийү, **көстөөчи** кубулткышта турган адалгыштардын алдыла эки чийү тартыгар. Олордын башказы незинде, айдып беригер.

1. Таня жүзүн-јүүр өңдү карандаштар садып алды. 2. Малчы мал кабырат. 3. Кучыйак чымыл тудуп алды. 4. Ыренчиктер школдын јанына агаштар отургусты. 5. Карыгандар, јаштар кыра ододылар. 6. Адару кижиге.

ге жаан туза јетирет. 7. Мен жаанама письмо бичидим. 8. Уулчак јылу тон кийип алды. 9. Улус агаштын ортозыла јалбак јол өткүрдилер.

Өмөлөөчи кубулткыш.

кемле? неле? кемле кожо? неле кожо?

279 таскаду. Кычырыгар. Нени неле эдип турганын айдып береле, бичип алыгар.

Одынды ... јарар. Калашты ... кезер. Одынды ... томулар. Кыраны ... сүрер. Өлөңди ... чабар.

К е р е к т ү с ө с т ө р: *бычакла, малтала, кирееле, чалгыла, салдала.*

280 таскаду. Бичип алыгар. Өмөлөөчи кубулткышта турган адалгыштын ла действиени көргүзип турган сөстин алдыла чийү тартыгар.

1. Балыкты өбөгөн **шүүнле** туткан. 2. Турналар **канаттарыла** талбып ийдилер. 3. Бис јерди темир **күрек**ле касканыбыс. 4. Бистин колхозто кыраны **тракторло** сүрүп јадылар. 5. Эзелдей бойынын адын **камчыла** качан да сокпойтон. 6. Петя эмик **тузакла** алтан өркө тутты. 7. Кит балдарын **сүтле** азырайт. 8. Кымыј јыланды **ташла** өлтүрген. 9. Карлагаш бойынын уйазын **балкашла** шыбады.

281 таскаду. Бичип алыгар. Өмөлөөчи кубулткышта турган адалгыштардын ла *кжо* деп болушчы сөстин алдыла чийү тартыгар.

1. Алтай албаты бистин орооннын өскө албатыларыла **кжо** коммунизмге јенүлү ичкерилейт. 2. Майныс деревнеге нөкөриле **кжо** айылдап келген. 3. Үренчиктер үредүчиле **кжо** экскурсияга барып жүргендер. 4. Јорыкка барар јайым јолдор јайла **кжо** ачылды. 5. Бөрү балазыла **кжо** андаарга чыкты. 6. Ийтле **кжо** чанакту эки кижии келди. 7. Күсле **кжо** соок ке-

лет. 8. Кызычактар уулчактарла кожо мячик ойнодылар.

Жерлеччи кўбулткыш.

кемде? неде? кайда? качан?

282 таскаду. Бичип алыгар. Жерлеччи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийў тартыгар.

1. (К е м д е?) Зояда коомой отметкалар жок. 2. Бис-ле кожо (н е д е? к а й д а?) кемеде ак мандайлу кў-чўк отурды. 3. (К а й д а?) Жаланда чечектерден жараш-жыт жайылат. 4. Койлор (к а й д а?) жаланда отоп жүрди-лер. 5. (К е м д е?) Ангчыда керсў ийт бар. 6. (Н е д е?) Книгада аңдардын жүрўми керегинде көп куучындар бичилген. 7. (К а й д а?) Огородто тату чалкан, мор-ковь, помидор өзөт. 8. Кулугур (н е д е?) тўлкўде төр-төн эки эп-сўме. 9. Бүгүн (к а й д а?) клубта жуун бо-лор. 10. (К е м д е?) Васяда сўрекей жакшы нөкөр бар.

283 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, олардон жаңыс-ла к а ч а н? деп суракка каруу берип турган адалгышту эр-мектерди бичип алыгар.

1. Айас кўнде агаштын ортозында сўрекей жакшы. 2. Феня ўйде отурган. 3. Аш жуунадар өйдө ончо улус эрчимдў иштеген. 4. Бийик кайада туунын текези тур-ган. 5. Мен айылыма тўнде жеттим. 6. Жакшы жылда не-ле неме жакшы бўдет. 7. Аркада элик багырды. 8. Эңир-де ургун жаңмыр жаады. 9. Кырланда колхозтын малы жүри. 10. Тўште Сорпоннын айылына почтальон келди. 11. Январда соок анчадала тын калаптанат.

Чыгытту кубулткыш.

кемнен? неден? кайдан?

284 таскаду. Эрмектерди кычырыгар. Карарта базылган сөстөргө сурак тургузыгар.

1. Жииттердин ырысту жүрўми-
жаскы **таннан** жараш көрўнет.

2. **Агаштан** тузалу немелер эдилет.
3. **Мөштөн** эткен топшуурым.
4. Бу бичикти мен **нөкөримнен** алдым.

285 таскаду. Эрмектерди бичип алала, чыгытту кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

1. Эжиктин тутказын күлөрдөн эткен эмтир. 2. Корголжын чойдон уур. 3. Жаланган жылу эзин сокты. 4. Энем базардан эт экелди. 5. Тийин агаштан агашка калып жүрет. 6. Бир чарактан жуузан—бир таар аш болор. 7. Кижиден айу да кача берет. 8. Бу куучынды мен улустаң уккам.

К О М У Р Г А Й

286 таскаду. Скобкалардагы сурактардын ордына керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Самолёт (н е д е н ?) түргөн учат. 2. Бистин деревнеде (к е м н е н ?) бөккө кижиге жок. 3. Санакуш (к а й д а н ?) Барнаулга кече атанган. 4. (К а й д а н ?) кургак салкын сокты. 5. Уулчак (н е д е н ?) чана жазады. 6. Койон (н е д е н ?) чочуды.

Керектү сөстөр: куштан, Боролдойдон, Ондойдон, чөлдөн, агаштан, түлкүдөн.

287 таскаду. Эрмектерди кычырала, *койон* деп сөскө сурактар тургузыгар, кандый кубулткыштарда турганын айдып беригер.

Койон жолды кечире мантады.

Койоннын кийин буттары алын буттарынан узун. Кезик ийттер чыйрак **койонго** до жедижет.

Бу ак **койонды** балдар жараанын ортозынан тудуп алгандар.

Кулугур түлкү **койонло** качан да нажылашпас.

Коркунчак койондо эки курч көс, төрт чыйрак бут бар.

Жалтанчак киж **койоннон** до коркуур.

Койон деп адалгышты башка-башка кубулткышта турганын чыгара бичип алала, кожулталарынын алдыла чийү тартыгар.

288 таскаду. Эрмектерди кычырала, *Тана* деп сөстин кубулткыштарын айдып беригер.

Эртен тура **Тана** уй саады.

Тананын кичинек карындажы школдо үренет.

Почтальон **Танага** газеттер ле журналдар экелди.

Колхозтын текши жуунында **Тананы** бригадир эдип туттылар.

Мен **Танала** кожо өлөң чапкам.

Танада жүзүн-жүүр книгалар бар.

Колхозчылар **Танадан** жозок алынып турулар.

1-кы эрмекти члендерине ылгагар. Баштаачызы кандый кубулткышта туруп жат, айдып беригер.

Төзөөчи кубулткышта турган адалгыш эрмекте баштаачы болор, арткан кубулткыштарда турган адалгыш **эчени член** болор.

289 таскаду. Сурактардын ордына эчени члендер кожуп бичигер. Эчени члендери кандый кубулткыштарда турганын айдып беригер.

1. Меесте (ке м н и н?) койлоры жүри. 2. Адазы (ке м ге?) велосипед сыйлап берди. 3. Мен туранын жанында (ке м д и?) көрдим. 4. Ваня (ке м ле ко жо?) жилектеп барды. 5. Кичинек (ке м де?) ойунчыктар бар. 6. Уулчак (ке м не н?) кармак сурап алды. 7. (Не н и н?) ту жагы чечилип калган. 8. Кызычак (не ге?) сүт берди. 9. Қойчы (не н и?) кырга айдады. 10. Мен одынды (не л е?) жардым. 11. (Не де?) сүт көп. 12. Самолёт (не де н?) түрген учат.

290 таскаду. Кычырыгар. Кажы ла эрмекте *школ* деп

сөс кандый кубулткышта турганын, кандый член болуп турганын айдып беригер.

ШКОЛ.

Бистинг школ деревненин эн жаан оромында туруп жат. Школдын эжигинде чечектер өзөт. Бу керекте школго балдар бойлоры болушкандар. Школдо физкультурный зал, жүзүн-жүүр кружоктор иштеер кыптар бар. Эмдиги ойдө иштеп турган көп тоолу улус азында бистинг школды божоткон. Олордын кезиги школло эмди де бичик алыжып жат. Школдон келген письмо-лорды олор сүрекей жылбиркеп кычырадылар.

28 §. Л, р, й деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулары.

291 таскаду. Төмөнгү таблицаны аяктап көрөлө, мындый сурактарга каруу беригер:

1. **Л, р, й** деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары кандый туйуктардан башталат?

2. **Л** деп үнгүр туйукка токтогон адалгыш өмөлөөчи кубулткыштын кожултазын алынганда, канча **л** бичилет?

Кубулт- кыштар	Сурактар	Жагыс тоо		
Т.	не?	<i>мал</i>	<i>жер</i>	<i>ай</i>
Э.	ненин?	<i>малдын</i>	<i>жердин</i>	<i>айдын</i>
Б.	неге?	<i>малга</i>	<i>жерге</i>	<i>айга</i>
К.	нени?	<i>малды</i>	<i>жерди</i>	<i>айды</i>
Ө.	неле?	<i>малла</i>	<i>жерле</i>	<i>айла</i>
Ј.	неде?	<i>малда</i>	<i>жерде</i>	<i>айда</i>
Ч.	неден?	<i>малдан</i>	<i>жерден</i>	<i>айдан</i>

Л деп үнгүр туйукка токтогон адалгыш өмөлөөчи кубулткыштын кожултазын алынганда, **л** экиленип бичилет.

292 таскаду. Өрөги таблицаны тузаланып, кубулткыштар а айынча мындый сөстөрдү кубултыгар: *таар, күүл, кей.*

293 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын ко-
жулталарын тургузып, бу статьяны бичип алыгар.

Чымыл... табаштарына кир-балкаш жапшынат. Чы-
мыл кижинин су-кадыгына жаан каршу жетирерден маат
жок. Чымыл... жаантайын тартыжып туругар. Аш кур-
сакты чымыл... жажырыгар. Туранын ичинде чымыл...
амыр бербегер. Жүзүн-жүүр аргаларла чымыл... жоголты-
гар.

T E A T P

294 таскаду. Бичиир тушта *кендир* деп сөсти шүүлте
аайынча керектү кубулткышка тургузыгар.

Бистинг жерде кендир жакшы өзөт. Же (*кендир*) ажа-
ру салбаза, онын түжүми коомой болор. Кичееп өс-
күрген (*кендир*) учугу узун да, бек те. (*Кендир*) үре-
нинен саржу эдип жадылар. (*Кендир*) орой жаста үрен-
деп жадылар. Бистинг колхоз (*кендир*) элбек жер үрен-
деген. Ол (*кендир*) быжыл көп кирелте алар.

295 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын ко-
жулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Колхоз малын ток азырал... жеткилдеп алды.
2. Жоон карагай... будагында тийинг отурды. 3. Арыш-
тын ортозынан талтар... үни угулды. 4. Уулчак какай...
коркыйла, кыр... төмөн жүгүрди. 5. Жорыкчылар ургун
жаңмыр... бастырдылар. 6. Чечек наадай... бөрүк көктөп
берди. 7. Каруулчык жылу некей... бүркенип алды.

296 таскаду. 293 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Койчы койлорды жабыс жер... айдады. 2. Ангчы
капчал... баратты. 3. Кушкаш корчок тал... бойына уяа
жазады. 4. Кышкыда мен бийик кыр... жынылаарга сүүп
жадым. 5. Энгир... колхозчылардын текши жууны болды.
6. Кичинек бала такпай... кеме этти. 7. Ондый жараш
кай... мен баштапкы ла катап уктым. 8. Балдар күл...
башка кайырчакка урдылар.

297 таскаду. Айыл, комургай, темир деп сөстөрдү башка-башка кубулткыштарга тургузып, эрмектер бичип алыгар.

29 §. М, н, Һ деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулары.

298 таскаду. Төмөңги таблицаны айкап көрөлө, мындый сурактарга каруу беригер:

1. **М, н, Һ** деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары **энчилеечи** ле **чыгытту** кубулткыштарда кандый туйуктан башталат?

2. **Н** деп үнгүр туйукка токтогон адалгыш **энчилеечи** эме-зе **чыгытту** кубулткыштын кожултазын алынганда, канча **н** бичилет?

Кубулт- кыштар	Сурактар	Лангыс тоо		
Т.	не?	<i>корум</i>	<i>күн</i>	<i>кайын</i>
Э.	ненин?	<i>корумнын</i>	<i>күннин</i>	<i>кайыннын</i>
Б.	неге?	<i>корумга</i>	<i>күнге</i>	<i>кайынга</i>
К.	нени?	<i>корумды</i>	<i>күнди</i>	<i>кайынды</i>
Ө.	неле?	<i>корумла</i>	<i>күнле</i>	<i>кайынла</i>
Ј.	неде?	<i>корумда</i>	<i>күнде</i>	<i>кайында</i>
Ч.	неден?	<i>корумнан</i>	<i>күннен</i>	<i>кайынан</i>

Н деп үнгүр туйукка токтогон адалгыш **энчилеечи** эме-зе **чыгытту** кубулткыштын кожултазын алынганда, **н** экиленип бичилет.

299 таскаду. Кубулткыштар аайынча бичибей мындый эжер сөстөрдү кубултып алыгар: *салам—кејим, кулун—мө-нүн, јалан—тийин*.

Кату үндү табышту сөстөрдүн кожулталарын јымжак үндү табышту сөстөрдүн кожулталарыла түнейлештиригер. Олордын нези башка? Ненин учун?

300 таскаду. *Корголјын, булан, орын* деп сөстөрдү **энчилеечи** кубулткышка тургузала, олордын болужыла эрмектерди бичип алыгар.

301 таскаду. *Тараан, келин, кеден, кажаган* деп сөстөрдү **чыгытту** кубулткышка тургузала, олордын болужыла эрмектер бичип алыгар.

302 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын ко-
жулталарын тургузып, куучынды бичип алыгар.

БАЙРАМ.

Күски байрам жууктап келди. Байрам... алдында
колхозто текши жуун болды. Колхозчылар ондо бай-
рам... канайда өткүрерин, канайда темдектеерин
шүүштилер. Ыренчиктер байрам... база белетендилер.
Олор жаан байрам... жакшы ўредўле уткуурга турулар.

Байрам... күни жетти. Байрам... ончо улус сўўнчилў,
омок болгон. Олор бирўзи бирўзин байрам... уткуп
турдылар.

303 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын ко-
жулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Кажаган... кураган... маараганы угулды. 2. Ал-
тын корголжын... уур. 3. Оору кижии темир орын...
жатты. 4. Бу жажыл өндў келескен... мен школго апа-
рарым. 5. Кан... өни кызыл. 6. Кичинек уулчак колдо-
рын самын... јунды. 7. Кайын одын... изў көп. 8. Жаа-
нам казан... суу урды.

М О Ы Н

304 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды шўўлте аайын-
ча кубултып, эрмектерди бичип алыгар. Скобкаларды бичибе-
гер.

1. Совет (*јаң*) озо улустын јўрўми шыралу бол-
гон. 2. Бистин школдын балдары (*јалан*) агаштар
отургустылар. 3. (*Кайын*) јулугы кижиге эм болуп јат.
4. Клетканын ичинде отурган (*тийин*) мен кузук уруп
бердим. 5. Элбек (*јалан*) ару суучак агып барган.
6. Айылдын јанындагы јоон (*кайын*) карыган Атраш
отургускан.

305 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын ко-
жулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Балан... чий јиилеги ачу. 2. Костя книганын

жыртылган кадарын јелим... жапшырып алды. 3. Тоорчык талан-келен... јараш кожондойт. 4. Кандый ла өзүм... кей, суу керек. 5. Ачып калган мүн... кызычак төгүп ийди. 6. Такшанын таадазы кандый да ан... коркыбайтан. 7. Ленин ле Сталин бистин албатыны ырысту жүрүм... экелдилер. 8. Чөлдөрдө салкын... күчиле иштеер теермендер бар.

Салкыннын деп сөсти бүдүмине ылгагар.

30 §. Тунгак туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулары.

306 таскаду. Таблицаны аяктап көрөлө, мындый сурактарга каруу беригер:

1. Тунгак туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары кандый туйуктардан башталат?

2. **К** деп тунгак туйукка токтогон адалгыш беречи кубулткыштын кожултазын алынганда, канча **к** бичилет?

3. **Т** деп тунгак туйукка токтогон адалгыш кандый кубулткыштардын кожулталарын алынганда, **т** экиленип бичилет?

Кубулткыштар	Сурактар	Жаңыс тоо			
Т.	не?	түк	кап	ат	куш
Э.	ненин?	түктин	каптын	аттын	куштын
Б.	неге?	түкке	капка	атка	кушка
К.	нени?	түкти	капты	атты	кушты
Ө.	неле?	түккө	капка	атка	кушка
Ј.	неде?	түкте	капта	атта	кушта
Ч.	неден?	түктөн	каптан	аттан	куштан

К деп тунгак туйукка токтогон адалгыш беречи кубулткыштын кожултазын алынганда, **к** экиленип бичилет.

Т деп тунгак туйукка токтогон адалгыш энчилеечи, көстөөчи, јерлеечи, чыгытту кубулткыштардын кожулталарын алынганда, **т** экиленип бичилет.

307 таскаду. Өрөги таблицаны тузаланып, кубулткыштар аайынча мындый сөстөрди кубултып, бичип алыгар: *кереп, булут, ис.*

308 таскаду. *Ластык, күйүк, күйрек, тузак* деп сөстөрди беречи кубулткышка тургузала, олордын болужыла эрмектер бичип алыгар. Олордын чын бичилерин ундубагар.

309 таскаду. *Ийт* деп сөсти энчилеечи, көстөөчи, жерлеечи, чыгытту кубулткыштарга тургузала, онын болужыла эрмектер бичип алыгар.

310 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөрдүн кубулткыжын коштой темдектеп салыгар.

1. Петя карындажыла кожо **толыкта** ойногон.
2. Сазнай **тырмууштын** тиштерин этти. 3. Балыкчылар **јапашта** кондылар. 4. Мырчактын үрени эки бөлүккө бөлүнөт. 5. Койлор **кажатты** төмөн мантадылар. 6. Карыган эмеген бисти **јиилекле** күндүлөди. 7. Экинчи **кыптаң** үй кижичыкты.

К о р г у з у: Петя карындажыла кожо толукта (j. к.) ойногон.

Канатты деп сөсти бүдүмине ылгап беригер.

311 таскаду. Точкалардын кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Мен өлөннинг боркузын тырмууш... жуудым.
2. Кармак ... жаан балык тудулды. 3. Жаан јут ... кийинде аяс күндөр башталды. 4. Сүт ... јайгыда серүүн јерге тургузып јадылар. 5. Түлкү мүркүт ... јажынып болбоды. 6. Јарганат ... јаргак ошкош канат бар. 7. Айылчы от ... јанындагы туулак ... отурып алды.

К А Й Ы Р Ч А К

312 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды шүүлте аайынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Уулчак туранын үстүне бийик (*тепкиш*) чыкты.

2. Кукаш (*баарчык*) турачак этти. 3. (*Булут*) ортозынан кўн көрүнип келди. 4. Сыйыным (*бүйк*) өлөң чапты. 5. (*Кызычак*) энези (*бороңот*) варенье кайнатты. 6. Чейнеш (*айак*) ару жүнды. 7. Бала (*кийис*) үстүндө ойногон. 8. Адам кандый ла (*ми*) женил бүдүрөт.

313 таскаду. Точкалардын ордына *кайырчак* деп сөсти шүүлте аайынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. ... какпагы ачыла берди. 2. Ару кийимди Сынару ... салды. 3. Уур ... эки кижича көдүрдү. 4. Жаан ... жүзүн-жүүр немелер бар болгон. 5. Сазон помидорды ... тажыды. 6. Сорпон ... торко бөс чыгарып келди. 7. Узун ... толукка тургустылар.

31 §. Үндү табышка токтогон адалгыштардын кубулары.

Кубулткыштар	Сурактар	Жаңыс тоо	Сурактар	Жаңыс тоо	
Т.	кем?	<i>кижи</i>	не?	<i>уйа</i>	<i>йкүй</i>
Э.	кемнин?	<i>кижинин</i>	ненин?	<i>уйанын</i>	<i>йкүйнин</i>
Б.	кемге?	<i>кижиге</i>	неге?	<i>уйага</i>	<i>йкүйгө</i>
К.	кемди?	<i>кижини</i>	нени?	<i>уйаны</i>	<i>йкүйни</i>
Ө.	кемле?	<i>кижиле</i>	неле?	<i>уйала</i>	<i>йкүйлө</i>
Ј.	кемде?	<i>кижиде</i>	неде?	<i>уйада</i>	<i>йкүйде</i>
Ч.	кемнен?	<i>кижиден</i>	неден?	<i>уйадан</i>	<i>йкүйдөн</i>

Үндү табышка токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары **энчилеечи** ле **көстөөчи** кубулткыштарда **н** деп үнгүр туйуктан башталат, **жерлеечи** ле **чыгытту** кубулткыштарда **де** деп үнгүр туйуктан башталат.

314 таскаду. Бу адалгыштарды кубулткыштар аайынча кубултыгар:

јуу, эдиске, үзени, јарчаа, чалгы, кемјү.

315 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын ко-
жулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Атраш айылчы... адын чакы... буулады.
2. Улус мыл-
чаны суу... жарадында тутты.
3. Теке куча... сүзүшти.
4. Балдар буунты... эжиндилер.
5. Миша суу... аяк-
тан ичти.
6. Карыган өбөгөн такта... туруп келди.
7. Бака... өлтүрбегер: ол кижиге туза жетирет.

П Л А Т Ь Е

316 таскаду. 315 таскадудагыдый ок jakылта берилген.

1. Менин карындажым черү... жанып келди.
2. Оду...
жанында семис аттар жүрди.
3. Эгү..., бычакты мен
кайырчакка салып койдым.
4. Ийт кынжы... божонды.
5. Күскүде беле... жиилеги кып кызыл боло берет.
6. Жыл-
кычы аттарды сула... азырады.
7. Бийик кайа... карчага
отуры.
8. Уулчак күүле... тараан уруп берди.
9. Ада-
ру... уйазы агаштын ортозында болгон.

317 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды шүүлте аайын-
ча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Жорукчылар жоон (*чиби*) төзүндө кондылар.
2. (*Уйа*) үч чоокыр жымыртка жатты.
3. (*Тура*) ичинен
(*ижили*) үни угулды.
4. (*Туу*) бажындагы кар жайгыда
да кайылбаган.
5. Анчылар (*айу*) узак истешти.
6. Бис-
тинг (*албаты*) ырысту улус жок.
7. Устын колы алтын,
(*жожончы*) сөзи алтын.
8. Тош (*суу*) бүдет, жаскыда
дeze (*суу*) бойы бүдүрет.
9. (*Арба*) түжүми бийик
болгон.

Баштапкы эрмекти члендерине ылгагар.

318 таскаду. *Каду, кечү мешке* деп сөстөрдү башка-баш-
ка кубулткыштар аайынча кубултып, олордын болужыла эр-
мектер бичип алыгар.

**§ 32. О эмезе ө деп үндү табышту
адалгыштардын кубулары.**

Кубулт- кыштар	Сурактар	Жаңыс тоо			
Т.	не?	<i>төн</i>	<i>от</i>	<i>көчө</i>	<i>оро</i>
Э.	ненин?	<i>төннин</i>	<i>оттын</i>	<i>көчөнүн</i>	<i>оронун</i>
Б.	неге?	<i>төнгө</i>	<i>отко</i>	<i>көчөгө</i>	<i>орого</i>
К.	нени?	<i>төнди</i>	<i>отты</i>	<i>көчөнү</i>	<i>орону</i>
Ө.	неле?	<i>төңлө</i>	<i>отло</i>	<i>көчөлө</i>	<i>ороло</i>
Ј.	неде?	<i>төңдө</i>	<i>отто</i>	<i>көчөдө</i>	<i>ородо</i>
Ч.	неден?	<i>төңдөн</i>	<i>оттон</i>	<i>көчөдөн</i>	<i>ородон</i>

О эмезе **ө** деп үндү табышту адалгыштар беречи, **өмөлөөчи, јерлеечи** ле чыгытту кубулткыштарда турганда, олардын кожулталарында **о** эмезе **ө** бичилер.

319 таскаду. *Көбш, тобого, өлөн* деп сөстөрдү кубулткыштар аайынча кубултып, бичип алыгар.

320 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөрдүн кубулткыжын темдектеп салыгар.

1 **Отло** качан да ойнобогор. 2. **Төңөзөктө** боро кушкаш отуры. 3. **Ўренчиктер** үредүчизиле **кожо көлгө** барып јүрдилер. 4. **Чирик тоормоштон** чычкан чыга конды. 5. **Эттү көчөгө** сүт кошпой јат. 6. **Бистинг ороондо** ишмекчилер—бойлоры заводтордын ээлері. 7. **Ўчүнчи көзнөктөн** јажыл агаштар көрүнет. 8. Мен **өбөгөннөн** шүүн сурап алдым. 9. **Карантылар** јажыл **өлөңлө** бүркелди. 10. **Очокто** кичинек көбш турган.

321 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды шүүлте аайынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. (*Кожон*) бир де сөсти таштап болбозын. 2. (*Көнөк*) түбинде эки чараган јатты. 3. Мал (*одор*) чыкты. 4. Ўй кижі јес (*чөйгөн*) чай асты. 5. (*Чөл*) түн түрген кирип јат. 6. (*Төө*) азыйда мен качан да

көрбөгөм. 7. Тоннын жени (көө) уймалып калтыр.
8. Жииттер пасеканы (өрт) коруп алдылар.

322 таскаду. Бичип алыгар. Точкалардын ордына көжөң деп сөсти керектү кубулткышка тургузыгар.

... ташту жерде өзөт. ... жалбырактары уактын жалбырактарына түңей. Же уакты кижиге жибей жат, ... дөзө жип жат. ... жерлик андар да жемитенет. ... тузалу немелер көп. Улус ... жүзүн-жүүр курсак эдет. Олор ... эмди огородто до өскүрип жадылар.

323 таскаду. Өркө, көбөлөк, төстөк деп сөстөрдү озо беречи кубулткышка тургузып, онын кийинде чыгытту кубулткышка тургузып, эрмектер сананып алыгар.

324 таскаду. Адалгыштардын кожулталарын жетире бичийле, олардын кубулткыштарын айдып беригер.

1. Көрүк обоо... үстине мантап чыкты. 2. Көбөлөк... арайдаң ла тудуп алдым. 3. Тана турнанын балазын кол... азырады. 4. От изүзине уулчактын жүзи кызара берди. 5. Сыгырган деп аңгычак чирик төңөш... отурды. 6. Балдар эки чараганнан, бир чортон... ло беш сөлөм... үлежиң алды. 7. Тийин бир мөштөн экинчи мөш... калыды.

Калганчы эрмектин төс члендерин ле эчеге члендерин айдып беригер.

33 §. Көп тоодо турган адалгыштардын кубулары.

Кубулткыштар	Сурактар	Көп тоо		
Т.	не?	койлор	кастар	төөлөр
Э.	нениң?	койлордын	кастардын	төөлөрдүн
Б.	неге?	койлорго	кастарга	төөлөргө
К.	нени?	койлорды	кастарды	төөлөрдү
Ө.	неле?	койлорло	кастарла	төөлөрлө
Ж.	неде?	койлордо	кастарда	төөлөрдө
Ч.	недең?	койлордон	кастардан	төөлөрдөн

|| Көп тоодо турган адалгыштар **p** деп үнгүр ||
туйукка токтогон адалгыштар чылап кубулар.

325 таскаду. Берилген адалгыштарды көп тоого тургузала, кубулткыштар аайынча кубултыгар.

1. Кыр, кап, бее, женү.
2. Койон, тоо, төң, мөш.

326 таскаду. Адалгыштардан кубулткыш кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Уулчактар тоормоштор... отуруп алдылар.
2. Тенери калын булуттар... бүркелди.
3. Кажайып түшкен кыру жалбырактар... узак жадат.
4. Кайынгаттың кызыл жиилектери төңоштөр... жанында көрүнбейт.
5. Курт-конгыстар чечектер... жыдын ыраактан сезип ийедилер.
6. Жаскыда балдар кушкаштар... уткудылар.
7. Отургускан агаштар жаланды күйгектер... корыыр.

327 таскаду. 326 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Эчкилер койлор... кожо жүрген.
2. Төндөр... жажыл өлөң көрүнүп келди.
3. Төңөштөр... жаш корболор өзүп чыкты.
4. Көзнөктөр... томоноктор ло көбөлөктөр жапшынып калтыр.
5. Сүтти көнөктөр... урдылар.
6. Айу бөкөнөктөр... качып, сууга кирди.
7. Ээн чөлдөр... кургак салкын согот.
8. Карлагаш көбөлөктөр... коныстарла жемиттенет.

34 §. Алтай тилге орус тил ажыра кирген адалгыштар.

|| Алтай тилге орус тил ажыра көп адалгыштар кирген: *пионер, автомобиль, хомут, морковь, платье, класс, почтальон, линейка* оного до өскө ||

328 таскаду. Эрмектерди бичип алала, орус тил ажыра кирген сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Уулчак тетрадь ла ручка садып алды.
2. Менин кыбымда стол, шкаф ла орын туру.
3. Бистин журтта

сыр эдер завод бар. 4. Кызычак бир стакан чай ичти. 5. Чындыйдын эжези—агроном. Ол биске огород ло сад керегинде көп солундар куучындады. 6. Колхоз кышка жакшы белетенип алды. 7. Туранын жанында яблоня ла вишня өзөт.

Орус тил ажыра кирген адалгыштар эрмектин ичинде алтай кожулталар алынат: *яблoкoлop*, *класста*, *пионерге*.

КОММУНИСТ

329 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Журукчы менин портре...имди журады. 2. Эски туранын потоло...ы жемириле берди. 3. Школдын буфе...инде жүзүн-жүүр пряниктер ле конфеттер садып жат. 4. Бистин депутат—албатынын депута...ы. 5. Петянын кроли...и морковь жиирге сүйүт. 6. Кукашты директордын кабин...ине алдырдылар. 7. Горно-Алтайскта үредүчилердин институ...ы бар. 8. Пионердин галсту...ы кызыл өңдү. 9. Үренчик бойынын дневни...ин ада-энезине көргүсти.

330 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган адалгыштардын төзөгөзинин ле кожултазынын алдыла чийү тартыгар. Бу сөстөрдin чын бичилерин ундубагар.

1. Темир жолдын рельсы сынып калтыр. 2. Бабадайдын карындажы заводто иштеп жат. 3. Уулчак диктантын үредүчиге табыштырды. 4. Агам меге паспортын көргүсти. 5. Үренчиктердин концертин улус ончозы жарадып укты. 6. Москва—беш талайдын порты.

331 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган адалгыштардын кожулталарынын алдыла чийү тартыгар. Олордын чын бичилерин ундубагар.

1. Кыранын жанындагы жолло грузовиктер мантап өдөт. 2. Кеен жараш Волгала керептер Москвага кел-

гилейт. 3. Ристин саламынан неме ороор рогожкалар ла шляпалар өөргүлөп жат. 4. Жаскыда балдар помидордын расадазын грядкаларга отургустылар. 5. Адазы балдарына магазиннен жүзүн-жүүр конфеттер экелди. 6. Мен лётчикле куучындаштым. 7. Комсомолестер пионерлерге үредүдө болужат. 8. Энем аптекада иштеп жат.

332 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Апельсинн...н терези ачу. 2. Погребт... тузаган огурчын ла капуста бар. 3. Колхозчылардын тураларында электричествон...н оды күйет. 4. Надя самоварг... кос салды. 5. Барнаулд...н келген улус бистин клубт... аяктап көрдилер. 6. Алтайда эмди, яблоняд...н болгой, виноград та өзөт. 7. Үренчиктер контрольный диктантт... ончозы жакшы бичидилер. 8. Бистин ороондо помещикт...р ле капиталистт...р жок. Менин нөкөрим экинчи этажт... журтайт.

П А Р Т И Я

333 таскаду. 332 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Бригадир одуга агрономл... кожо келди. 2. Шофёрл...р машиналардын жанында турдылар. 3. Зоя балдарга эки помидорд...н үлөп берди. 4. Паромд... улус көп болгон. 5. Колхозчылар түс жерди тракторл... сүрдилер. 6. Балдар ёжк... сүт уруп бердилер. 7. Городт... көп жаңы туралар тудулган. 8. Менин агам жайгыда курортт... болгон. 9. Парашютист самолётт...н калыды.

Орус тилден кирген адалгыштын төзөгөзи эжерлү үнгүр туйукка эмезе тунгак туйукка токтогон болзо, кожултазы тунгак туйуктан башталар: *городко, пироги, серпке, порошокты.*

Адалгыштын төзөгөзи эжери жок үнгүр туйук-
ка эмезе үндү табышка токтогон болзо, кожул-
тазы үнгүр туйуктан башталар: *учёныйдын, ва-
земинди, кассадан, письмаго.*

334 таскаду. Кычырыгар. Карарта базылган адалгыштар-
дын кожулталары кандый туйуктан башталганын, ненинг учун
ондый болуп турганын жартап айдып беригер.

Ак хлопокту поездти
машинист Москвага баштайт.
Кош керегинде сананып,
түни-түжиле амырабайт.
Чике жолло фабрикага жетире
паровозты мантадар керек.
Биске жангы бешжылдыкта
көп хлопок тартар керек!

КОМПАС

335 таскаду. Берилген адалгыштарды көп тоого тургу-
зып бичип алыгар.

Лётчик, партизан, портрет, парта, пароход, арбуз,
дыня, завод, фабрика, журнал, кирпич, флаг, пулемёт,
альбом, автобус, мячик, трамвай, плащ, билет, брига-
дир, карандаш, трактор, хомут, шкаф.

336 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тур-
гузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Класс...ын көзнөктөри жаан, потолоты бийик
болгон. 2. Кайкамчылу жаан арбуз...ы балдар выстав-
кага экелдилер. 3. Колхоз...ын малы жылдан жылга там
ла көптөп туру. 4. Толголгон тепкишле бийик маяк...а
энир сайын ишмекчи чыгат. 5. Эртең тура сад...а ча-
лын түшти. 6. Шкаф...а Пушкин...инг, Лермонтов...ын,
Тургенев...инг сочинениелери бар болгон. 7. Совхоз...о
иш түни-түжиле кайнайт. 8. Бис жайгыда огород...ы
одогонус.

337 таскаду. 336 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Мен библиотека...ан жангы книга алдым. 2. Төр-

тинчи класстын үренчиктери жаскыда экзамен...ерге белетендилер. 3. Почтальон газеттер ле журнал...ар экелди. 4. Балдар кино...о бардылар. 5. Егор электростанция... иштеп жат. 6. Балалайка...ын бир кылы үзүлип калтыр. 7. Фонарь...ын шилизи изий берди. 8. Сум...ка тетрадьтар ла книгалар жатты. 9. Шофёр машина...ын кабиназында отуры.

338 таскаду. Берилген адалгыштарды башка-башка кубулткыштарга тургузып, олардын болужыла эрмектер бичип алыгар: *пальто, уютюг, карандаш.*

35 §. Адалгыш керегинде бастыра үренгенин катап көрөр таскадулар.

339 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды керектү кубулткышка тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Жерлик кастар (*чөл*) үстиле учтылар. 2. (*Фабрика*) кийим көктөп жадылар. 3. (*Чеден*) жанында чалканчак ла тамырлу өлөң өзөт. 4. (*Сибирь*) улузы сооктон коркубай жат. 5. (*Ором*) милиционер туры. 6. Эжем (*арба*) талкан сокты. 7. Кызнак соок (*суу*) көөшкө урды. 8. (*Завод*) клуб, столовый, (*балдар*) яслязы бар.

340 таскаду. Карарта базылган адалгыштардын кожулталарын тургузып, кубулткыжын темдектеп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Пароход **Казань...** жууктап келди. 2. Бис **атт.** ла уй... өлөң белетеп алдыбыс. 3. Тут **күн...** Сырга үйде отурды. 4. Бала **ийт...** коркубады. 5. Торколойдын карындажы **институт...** үренет. 6. **Кулузын...** сабынан балыкчы шоор эдип алды. 7. Кызычак кастарды **чырбагал...** айдады. 8. Адам **город...** эртен жанып келер. 9. Киске **стол...** үстине чыкты. 10. **Кыр...** жоон карагайлар өзөт.

341 таскаду. Карарта базылган адалгыштардын кожулталарын тургузып, кубулткыжын коштой темдектеп, тексти бичип алыгар.

Жайгыда **јаланда** (ј. к.) иш көп. **Јаланнан** (ч. к.) кере тўжине ле колхозчылардын ўндери угулат. **Јалан...** ўстинде талан-келендер шынырайт. **Јалан...** грузовиктер мантагылайт, озор городко аш тартып турулар. Жайгыда **јалан...** көрөргө дө јараш. Колхозчылар **јалан...** эрте чыгып јадылар. **Јалан...** тўнге јетире иштейдилер.

Јаланнан деп сөстин тазылын ла кожултазын чийүчекле бөлүп, чыгара бичип алыгар.

342 таскаду. Адалгыштардын кожулталарын тургузып, куучынды бичип алыгар.

КИСКЕ ЛЕ ЭРЛЕН.

Бисте Васька деп атту кiske бар болгон. Ол эрлендер... ле чычкандар... јакшы тудатан. Бир катап кажакан... эрлен чыга конды. Кiske эрлен... көрүп ийди. Ајарбас јанынан эрлен... ўсти орто чурап келди. Эрлен бөкө дө, кыйгас та болгон. Ол кiske... јалтанбады. Кiske... тын тиштеп ийди. Је кiske јалтанбас болгон. Ол эрлен... согушты, эрлен... өлтүре тутты.

М Е Д А Л Ь

343 таскаду. Кычырыгар. Эчени члендер болуп турган адалгыштарды айдып беригер. Көстөочи кубулткышта турган адалгыштарга ајару салыгар: озордын ончолоры кубулткыш кожулталу ба?

АГАШТЫҢ ТУЗАЗЫ КЕРЕГИНДЕ

Агаш јангыс ла ашты коруп турган эмес. Ол кижиге сўрекей көп туза јетирет. Агаш кейди тоозыннан арулап јат. Агаш—бистин орооннын јөбжөзи. Улус агаштан туралар, керептер ле онон до өскө немелер эдип јат. Агаш јаландарды кўйгектерден коруп јат. Онын учун бир де агашты, бир де төс јырааны темей кеспес керек.

Агаштан база нени эдип јат, тоолоп бичип беригер.

344 таскаду. Кычырала, к а й д а а р? деп суракка каруу берип турган адалгыштарды айдып беригер. Ол адалгыштар кандый кубулткышта туруп жат?

ЈАСКЫДА.

Јараш жытту јодро чечектейт. Боронот јажыл јалбырактарла јабынат. Баарчыктар бойлорынын уйаларын јаныртат. Кушкаштар јылу кўнге сўўнип, эрте таннанг энгирге јетире кожондогылайт. Колхозчылар јаланга кўнўн сайын баргылайт. Колхозтын кўдўчизи малды одорго айдады.

345 таскаду. Бичип алыгар. Карарта базылган адалгыштардын ла *кожо* деп болушчы сўстин алдыла чийў тартыгар. Ол адалгыштарга (бичибей) сурактар тургузыгар.

1. Эмил **Иванла кожо** андап барды. 2. Јаланга Миша јаан **балдарла кожо** келген. 3. Изў **кўндерле кожо** јангы иш башталды. 4. Керепте јаан **улусла кожо** эки уулчак болгон. 5. Чокум јажыл **ёлўглў кожо** ак чечектер кўрўнип келди. 6. Уйлар **сарлыктарла кожо** јаланга јўрди.

346 таскаду. Бичип алыгар: к а й д а? деп суракка каруу берип турган адалгыштардын алдыла јангыс чийў, к а ч а н? деп суракка каруу берип тургандарынын алдыла эки чийў тартыгар. Ол адалгыштар кандый кубулткышта туруп жат?

1. Энгирде Торколой кўдели иирди. 2. Тўнде соок тыный берди. 3. Тайгада андар, куштар сўрекей кўп. 4. Келер айда Макыш нўкўрлўриле кожо тайгага чыгар. 5. Менинг адам Чемалда амыраган. 6. Бистин деревнеде бичик билбес кижии јок. 7. Јангы јылда балдар ёлкада болгон. 8. Јуукада койу баргаа ўзўт. 9. Токнанын ўјези Донбасста иштеп јат.

347 таскаду. Эрмектерди бичип алаала, карарта базылган адалгыштар кандый кубулткышта турганын, кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

1. **Деревнеден** городко јетире ыраак эмес болгон.

2. Айылдын ээзи **айылчыдан** эзен сурады. 3. Согоно **морковьтон** түрген өзөт. 4. Карыган эмеген **казаннан** эт чыгарды. 5. **Школдон** бирде балдардын кожоңы, бирде горннын ойногону угулат. 6. **Ўренчиктер бригадирден** айрууштар сурап алала, өлөн жуудылар. 7. **Гаражтан** жап-жаңы машина чыгып келди. 8. Мен **графиннен** суу ичип алдым

348 таскаду. Кычырыгар. Карарта базылган адалгыштардын бичилгенине ле айдыларына ајару салыгар. Ол адалгыштарды бичип алыгар.

1. **Пассажир** поездке мендейт. 2. Менин сүүген предмедим—**арифметика**. 3. Мен **конверт** садып алдым. 4. **Театр** городтын ортозында туры 5. **Шоссе** жалбак та, түс те болгон. 6. Туранын ичинде јаан **диван** турган. 7. Ишмекчилер оромды сындай **тротуар** жазадылар. 8. Бистин школо **буфет** бар. 9. **Кузбасс** ла **Донбасс** бистин орооныбысты таш көмүрле жеткилдеп турулар. 10. **Вокзал** городтын учында болгон.

349 таскаду. Јаланг ижинде керектү предметтердин аттары бичип алыгар.

Г р а м м а т и к а ј а н ы н а н ы л г а а р ы .

*Эртен жаңы клубта спектакль болор.
Энем ару кийимди уютугла тўзетти.*

1. Бу эрмектерде кандый сөстөр шўўлте аайынча бойыбойыла колбошкон?

2. Кажы ла эрмектен озо тос члендерди, онон эчени члендерди айдып беригер.

3. Бу эрмектерде кандый члендер адалгыштарла айдылган?

4. Кажы ла адалгыштын тўзөгўзин ле кожултазын адап беригер.

5. Кажы ла адалгыш кандый суракка каруу берет?

6. Ол кандый кубулткышта, кандый тоодо туруп јат?

Ў р е н г е н и н к а т а п к ö р ö р и н е
к е р е к т ü с у р а к т а р .

1. Адалгыш дегени не?

2. Адалгыштар канайда кубулат?

3. Адалгыштар эрмектин кандый члендери болуп јат?

4. Кубулткыштарды сурактарыла кожо адап беригер.

36 §. Бастыра үренгенин катап көрөр таскадулар.

350 таскаду. Эрмектерди бичип алала, түңгей тазылду сөстөрдин алдыла чийү тартыгар.

1. Тус кижиге де, малга да керектү. 2. Жаанам тусту чай ичерге сүүп жат. 3. Кышкыда бис тузаган огурчын, капуста жип жадыбыс. 4. Көчөни ойиненг өткүре тузабас керек. 5. Балык жакшы тузалган эмтир. 6. Энем эртен капуста тузаар.

351 таскаду. Берилген сөстөр түңгей тазылду болуп турганын жартап беригер. Онын кийининде бу сөстөрдү бичип алыгар.

- а) Иш, ишмекчи, ишчи, иштү, иштеер, иштемкей.
- б) Јиилек, јиилектү, јиилектеп (бар), јиилектий, јиилектеди.
- в) От, отту, оттый, одычак.
- г) Така, такалу, (атты) такала, такалаба.
- д) Сат, саду, садучы, сатпа, садулу.

352 таскаду. Точкалардын ордына үндү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Ол үндү буквалардын чын бичилерин жартап айдып беригер.

ЭҢИР.

Уз...н күннинг учы жууктады. Эңир кирди. Жуукта үк...нинг үни угулды. Түшт...к таладан жылу эзин сокты. Јолдын јанындагы төң...ш тынду немедий билдирет. Колхозтын күд...чизи уйларды ту байа айдап экелди. Не ле неме уйк...га алдырды. Је ул... уйуктагалак. Олор эмди де узак от...рар.

353 таскаду. Баштаачыга ла айдылачыга эрмектинг эчени члендерин кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

- 1. (К а н д ы й?) балдар (к а й д а?) отургылайт.
- 2. (к а н д ы й?) бозу (н е г е?) тайкылды. 3. (К е м н и н г?) эјеzi (к а н а й ы п?) үренет. 4. (К а й д а?)

ненин?) изи жатты. 5. Үредүчи (кемге? нени?) берди. 6. (Ненин?) жаркыны (неге?) жайылды.

Керектү сөстөр: *жаш, үйдө, жеерен, тошко, Колянын, жакшы, кырда, эликтин, үренчикке, тетрадь, айдын, жерге.*

354 таскаду. Берилген эрмектерден баштаачыны айдылачыла кожо чыгара бичип алыгар.

1. Жай түрген өтти. 2. Бис колхозто көп иштер бүдүргенибис. 3. Айу жылу ичегенинде уйуктайт. 4. Кичинек бала энезине сүүнди. 5. Карануй тўнде жоткон огурды. 6. Эки неделеге чыгара шуурган токтободы. 7. Володя кайында узак отурды. 8. Мен төртинчи класска көчтим. 9. Агаштарды өткүрө көк тенгери көрүнди. 10. Вася суучакты өрө барды. 11. Канал Волганы Москва суула бириктирди.

355 таскаду. Стихти бичип алала, адалгыштардын алдыла чийү тартып, кубулткыжын темдектеп салыгар.

КЫШКЫДА ЭРТЕН ТУРА.

Кече жоткон калаптанып,
тенгерини туй бүркеген,
калын булуттарды өткүрө
бозомтык ай көрүнген.
Сен де кунугып отурган.
Бүгүн көрзөң, керек кубулган:
көк тенгеринын алдында
күннин соок чогына
ак кебистий кар мызылдайт,
бүри жок агаш карарат,
кырутыган чиби жажарат,
тошты өткүрө суу суркурайт.

А. Пушкин.

356 таскаду. *Келдилер, тажыдылар, жардылар, сугардылар, жуунаттылар, жундылар* деп глаголдорду тузаланып, куучынды жетире бичип алыгар.

ПИОНЕРЛЕР БОЛУШТЫ.

Костянын адазы фронтко жүре берди. Костянын энези јада калды. Уулчак жааназыла экү артты. Жаанак ла уулчак керегинде пионерлер кичееп турар болды. Олор...

357 таскаду. Табышкактарды мындый темалар аайынча бичип алыгар: ар-бүткенде болуп турган керектер, өзүмдер, тындулар.

1. Отко күйбес, сууга чөнгбөс. 2. Жадып, жадып, жадала, суу жаар мантады. 3. Жайы-кыжыла жангыс өңдү. 4. Колы да жок, көзи де жок, жураарга дезде билер. 5. Көз-нөктөн көзнөккө алтын ийик тескинет. 6. Кызыл пөтүк чеденди кырлап мантайт. 7. Казыктын жанында алтын баш. 8. Ончолоры мени сакып, сурап турат, көрүнип келзем—жажынып турат. 9. Чек-чек базытту, чекпен сары өдүктү. 10. Көк талайла ак кастар жүзүп баргылайт. 11. Нези де оорыбайт, же жаантайын онтойт. 12. Агаштын бажында өргө туры, ол өргөдө кожончы отуры. 13. Ан эмес, же улуп жат.

Т а б а р с ѳ с т ѳ р: *тош, кар, чиби, соок, күйнүн, чогы, от, күйн, кузук, жанмыр, элик, тенери ле булуттар, чочко, баарчык, жалжын.*

358 таскаду. Стихти бичип алала, адалгыштардын алдыла чийү тартыгар. Адалгыштар кандый тоодо, кандый кубулткышта турганын айдып беригер.

ЗЕНИТЧИКТЕР.

Самолёттын
табыжы угулат.
Бистин тенериде
өрө бийикте,
булуттар ортодо,
карануй жерде
кем де жүрет.
Же карануй түндерде
таннан танга жетире
жуучыл фонарьлар
тенерини жарыдат.

Самолётты жарытса,
пилот
учуп болбойт.
Пушкалар оосторын
табышка удурат
жерден көдүрет.
Оштү болзо—
түжүрө аттырар!
Бистин болзо—
көндүрө барар!

С. М и х а л к о в.

359 таскаду. „Јас келди“ деп бажалыкту сочинение бичигер. Сочинениеде кўннинг аайы керегинде, агаштар керегинде (тал, кайыг, јодро); јаландар, бўктер керегинде; кушкаштар керегинде (баарчыктар, ўренчилер, томурткалар); куртконыстар керегинде (адарулар, чымалылар); колхозтогы јаскы иш керегинде айдылзын.

360 таскаду. Статьяны кычырала, јарталгыштар шўўлте аайынча кандый адалгыштарла колбулу болуп турганын айдып беригер. Јарталгыштарды адалгыштарла кожо чыгара бичип алыгар.

МЫНДА СТАЛИН ЧЫККАН.

Эски шибеени эбиреде койу ълѳн ъзѳт. Шибееден бийик кѳк туулар ла туулардын карлу баштары кѳрѳнет. Шибееден тѳмѳн—кичинеке город. Туралардын кызыл јабынтылары, кѳрен ѳндѳ јер, јажыл садтар, боромтык суулар, јѳбрен шибее—Горинин бѳдѳми ондый.

Мен бу кеен јерди тын јѳрексип ајыктап турдым. Мында нѳкѳр Сталин чыккан.

361 таскаду. Скобкалардагы адалгыштардан предметте кандый бир неме барын кѳргѳзип турган кожулталардын болужыла јарталгыштар бѳдѳреле, эрмектерди бичип алыгар.

1. (*Кѳѳѳк*) кѳк талай толкуланып чыкты. 2. (*Кулун*) беени адам кажаганга кийдирди. 3. Самолѳттор бийик тууларды ажыра (*канат*) куштардан тѳрген учкулайт. 4. (*Иш*) кичи качан да кунукпас. 5. Столдын ѳстинде јараш (*сан*) бычак јатты. 6. Чемал јуртта (*кып*) таштар кѳп. 7. Энем (*черет*) кадканы таскактын алдына тургузып салды. 8. (*Чык*) јерге отурбагар. 9. Адам меге (*кулак*) бѳрѳк садып берди. 10. (*Јанмыр*) јай мешкеге бай.

362 таскаду. Берилген адалгыштардын ла јарталгыштардын болужыла эрмектер сананып алала, бичип алыгар.

Коркушту салкын, кѳк тенгери, быјыраш кайын, барбак мѳш, чирик јадык, ару суу, кышкы кийим, корчок тал, кѳски јол, састу јер.

К ö р г ü з ü : Түнде коркушту салкын болды.

363 таскаду. Куучынды кычырала, керек кайда, качан болгонын айдып беригер. 1-кы жүзүнүн 3-чи жүзүнө солуп куучындагар.

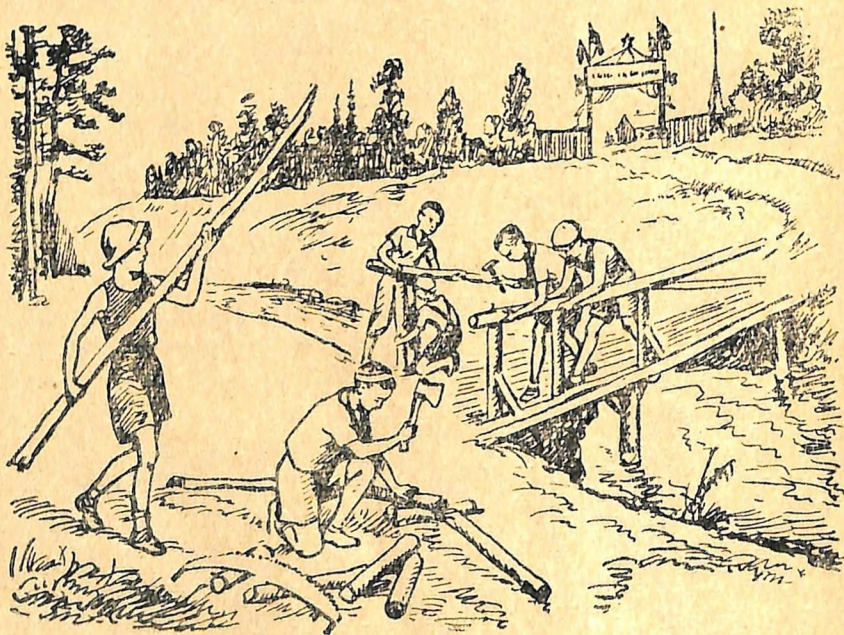
ТОШ ТҮШКЕНИ.

Мен коркушту табыштан ойгондым. Мен тышкары чыктым. Бис суунун жаказында журтадыбис. Мен суу жаар көрдим. Сууны чек таныбадым. Суу торт ло кайнап туру. Тоштор бирүзи бирүзине табарып турулар, өрө көдүрилип, сууга чөнгүп турдылар.

Турадан таадам чыкты, кармактар алды. Мен оны ээчий жүгүрдим. Таадам суу жаар барды, кармактарын тургусты. Жаан удабай онын көнөгинде бир чортон ло төрт чараган болды.

К ö р г ü з ü : Ол коркушту табыштан ойгонгон.

364 таскаду. Берилген журук не керегинде куучындайт? Пионерлердин ончо действиелерин тоолойло, бичип алыгар.

365 таскаду. Берилген план аайынча куучын бичип алы-
гар.

1. Балдар кузуктап барарга шыйдынганы. 2. Ышка
барар жолдо. 3. Ышта (мөштөр, тобоголор, жижек,
тийин). 4. Тенери булутанды. 5. Салкын, агаштардын
шуулаганы, күкүрт. 6. Капшай ла айылга!

366 таскаду. Статьяны кычырыгар. Слер бойыгардын
жеригерди жакшы билеригер бе? Статьяны бичип алала, экин-
чи жүзүнде турган глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

БОЙЫННЫҢ ТӨРӨЛИҢДИ ЖАКШЫ БИЛ.

Сенин улу ороонун — ийде-күчтү Советский Союз
— сенин тураннын эжигинен ала башталат.

Сенин городын эмезе журтын качан төзөлгөнүн
сен билерин бе?

Городынды эмезе журтынды эбиреде жаткан жерде
сен аспазын ба?

Јууктагы агаштын ортозында өзүп турган агаштар-
ды ла чечектерди адап берерин бе?

Ол агаштын ортозындагы куштарды үнинен та-
нырын ба?

Сенин жаткан јеринде кандый өзүмдер кижиге ту-
залу, кандыйлары јеткерлү, билерин бе?

Сенин билип алганын бойына да ороонына да јаан
туза јетирер.

367 таскаду. Керектү јерлерге запятойлор тургузып, эр-
мектерди бичип алыгар. Мында эрмектин кандый члендери
тоолоп айдылган?

1. Бистин јерде мөш карагај јойгон ло чиби өзөт.
2. Пароходтор керептер күүлешти атанды. 3. Кызычак
эчкини азырады сугарды саады. 4. Бийик туралар ла
күрлер ээн јерлерде эдилер. 5. Талдын кайыннын ја-
жыл чибинин јаш корболоры ондо өскүлейт. 6. Агаш-
тар көлдөр талайлар ла агын суулар јерди сүрекеј
кееркедип турылар.

368 таскаду. Стихти кычырала, глаголдорды таап, оло
кандый ӱйдӱ турганын айдып беригер.

АПРЕЛЬ.

Апрель, апрель!
Тышкаары суу
тамчылайт.
Жолдордо тӱӱнтилер,
јаландарла суучактар
аккылайт.
Кышкы сооктын
кийининде
чымалылар удабай
чыгар.
Чирик јадыктарды
кӱндӱре
айу ӱрӱкӱн чукулду
базар.
Эртен тура јаскы кӱнде
кушкаштар кожонын
баштады.
Кары кайылган меес
јерде
ак чечектер јайылды.

369 таскаду. Скобкалардагы јӱзӱннин солумаларын шӱӱл-
те аайынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. (*Сен*) карындажын школдо ӱренет пе? 1. Ваня
(*мен*) бир јаш јаан. 3. (*Бис*) орооныбыста тоолоп бол-
бос јӱӱжӱ бар. 4. (*Слер*) јерде кандый јиилектер ба-
рын слер билеригер бе? 5. (*Бис*) ороон јердин эки
спутнигин божоткон. 6. (*Сен*), тӱрӱл јеримнен, мен
бир де кӱнге айрылбазым. 8. Кандый ла керекте, кай-
да да болзо, Ленин (*бис*) кожо.

370 таскаду. Јурукты ајыктап кӱригер. Јуруктагы пред-
меттердин действиелерин кӱргӱзип турган сӱстӱрди адап бе-
ригер. Ол сӱстӱрди тургуза ӱйгӱ тургузала, бичип алыгар.

1. (Бис) ырысту балдарды јер ўстинен таппазыгар.
2. Алтайда камду деп ан бар. (Ол) терези сўрекей баалу. 3. Јорыкчылар јакшылажала, айылдан чыктылар. (Мен) адам (олор) деревненин учына јетире ўйдешти.
4. Колхозтын председатели јаланга барды. Магыш (ол) кожо барды. 5. (Слер) ле (бис) тартарга белен паровозты завод эдет. 6. Балдарды мен эмдеерим, (олор) туза јетирерим! 7. Нөкөрим (мен) бойынын айылына кычырды.

СООКТОР БАШТАЛДЫ.

Жаан сооктор башталды,
јаландарда кар мызылдайт.

Сууны бөркеген жаңы тош
сүреен жараш **суркурайт**.
Каткычы, омок уулчактар,
конёк кийип **жыңылайт**.
Кызыл бутту жаан кас
суула жүзөргө **сананды**,
тошко чебер базып ийеле
туруп болбой, **тайкылды**.
Баштапкы кар араай **себилет**,
айланыжып, жерге **түжет**.

А. П у ш к и н.

373 таскаду. Агаш аразында слерле кандый бир жылбулду учурал болгон керегинде куучындап беригер. Куучында өткөн ойдин глаголдоры турзын.

Куучынга керектүү план: Уйкудан качан турдыгар? Кандый предметтер алып жүрдигер? Кемле кожо бардыгар? Кандый жолло бардыгар (жалаңла, бүк-ле, сууны кечире, теерменнин жаныла)? Агаштын ортозында нени көрдигер эмесе нени тудуп алдыгар (койонды, көрүкти, тийинди)? Качан жанып келдигер? Агаштын ортозынан нени экелдигер?

Кажы ла кижы бойы керегинде куучындазын.

374 таскаду. Стихти кычырала, озо баштап адалгыштарды, онын кийининде жарталгыштарды, учында—глаголдорды айдып беригер.

Мен граннын чике бойында
жажытту жерде сергелен турум,
төрөл орооннын бастыра жөбжөзін—
тууларын, сууларын корыйдым.
Койу бүрди өткүрө мен
ончозын көрөдим, угадым,
бу өйдө бастыра жүрегимнен
төрөлимле куучындажадым.

М. И с а к о в с к и й.

375 таскаду. Иш керегинде айдылган кеп сөстөрдү бичип алыгар; оlorдын учурын айдып беригер. Адалгыштардын алдыла жангыс чийү, глаголдордын алдыла эки чийү тартыгар.

КЕП СӨСТӨР.

1. Иш азырайт, жалку үрейт. 2. Эрчимдү иш ырыс жетирер. 3. Иштемкей кижн качан да тегин отурбас. 4. Агын сууны салла кечер, ас улус жөплө иштеер. 5. Өмөлү иш өчпөс учурлу. 6. Иш ле күүн кайкамчылу тужум берет. 7. Бойын үрен, улусты үрет. 8. Иштенер, иштенер, иштенер керек—качан да түгенбес жөөжө онон болор. 9. Өмөлү иште өөн-бөкөн жок. 10. Маска темирди сокпос, маскала ус согор.

376 таскаду. 224 страницадагы стихти кычырыгар. Стихтен адалгыштарды, жарталгыштарды ла глаголдорды айдып беригер. Оlorго сурактар тургузыгар.

РОССИЯ КЕРЕГИНДЕ КОЖОН.

Телкем чөлдөрдн, бийик тууларды,
терен талайлардын, көлдөрдн сууларын—
ончозын сен, төрөл Россия,
бойыннын учы жок жеринге бадырдын.
Карындаштык уктарды, албатылардын билезин
сен жуудын, үргүлжиге бек эттин,
калапту, уур жууларда сен
кучинди, магынды, чынынды көргүстин.
Лениннин сөзинен, жүрегинен жылыдын,
Сталиннин ойгор күүнинен тыныдын,
кызыл чолмонло, Советтердин чолмоныла
сен, Россия, чактарды жарыттын.

М. Исаковский ле А. Сурков.

БАЖАЛЫКТАР

	<i>Стр</i>
1 §. Куучын өткүрери	3
2 §. Баштапкы ла экинчи класста үренгенин катап көрөри	5
3 §. Сөстин төзөгөзи ле сөс кубултачы кожулта	18
4 §. Сөс бүдүречи кожулта	21
5 §. Түгей тазылду сөстөр	24
6 §. Эрин чөйилер үндү табыштар	25
7 §. Эрин чөйилер үндү табышту сөстөрдиг чын бичилери	26
8 §. Колболу сөстөр	28
9 §. Эрмек	30
10 §. Баштаачы ла айдылачы	33
11 §. Эрмектиг эчеги члендери	37
12 §. Эрмек ле эрмектиг члендери керегинде үренгенин катап көрөр таскадулар	45
13 §. Адалгыш	48
14 §. Письмо бичиирин билери	53
15 §. Адалгыштардыг тоозы	54
16 §. Јарталгыш	57
17 §. Адалгыштардан јарталгыштар бүдери	60
18 §. Јарталгыштар эрмектиг ичинде	62
19 §. Јарталгыш керегинде үренгенин катап көрөр таскадулар	63
20 §. Јүзүнниг солумалары	65
21 §. Г л а г о л	69
22 §. Глаголдордыг өйлөри	72
23 §. Токтодулу глаголдор	77
24 §. Глаголдордыг тоозы	78
25 §. Глаголдордыг јүзүндери	82
26 §. Глагол керегинде үренгенин катап көрөр таскадулар	85
27 §. Адалгыштар кубулткыштар аайынча кубулары	88
28 §. Л, р, й деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардыг кубулары	98
29 §. М, н, ѣ деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардыг кубулары	100
30 §. Тунгак туйуктарга токтогон адалгыштардыг кубулары	102
31 §. Үндү табышка токтогон адалгыштардыг кубулары	104
32 §. О эмезе ö деп үндү табышту адалгыштардыг кубулары	106
33 §. Көп тоодо турган адалгыштардыг кубулары	107
34 §. Алтай тилге орус тил ажыра кирген адалгыштар	108
35 §. Адалгыш керегинде бастыра үренгенин катап көрөр таскадулар	112
36 §. Бастыра үренгенин катап көрөр таскадулар	116

Нина Николаевна Суразакова

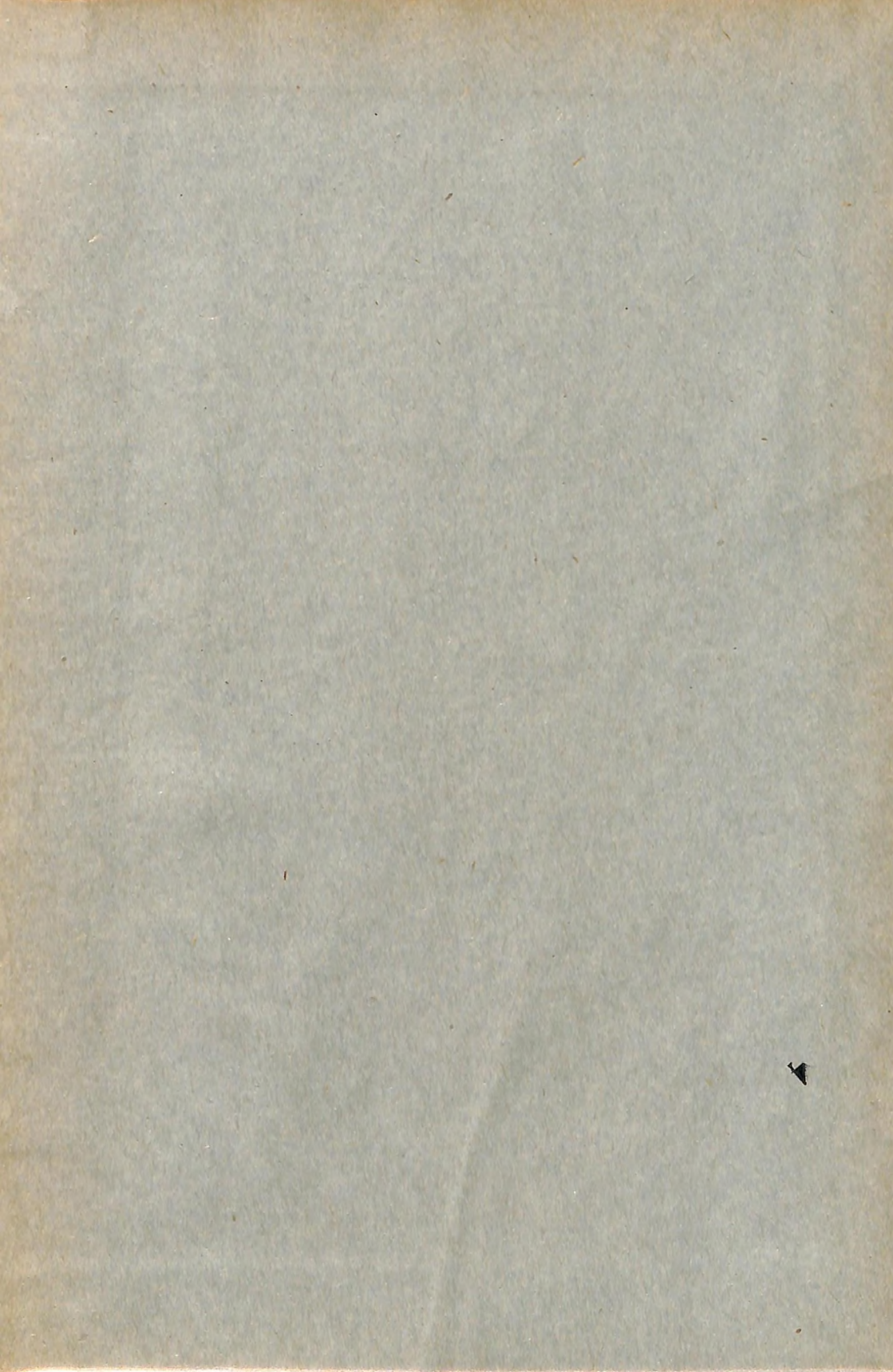
Алтайский язык. Учебник для 3 класса начальной школы

Редактор *Е. С. Тюхтенева*. Технический редактор *М. И. Тихтиев*.
Корректоры *М. М. Макошева* и *А. М. Борбуев*.

Сдано в набор 11/III-1958 г. Подписано к печати 18/IV-58 г.
Формат 60×92 $\frac{1}{16}$. Печ. л. 8. Уч.-изд. л. 6,5. Тираж 2000 экз.
Заказ №146. Цена без переплета 65 коп. Переплет 50 коп.

Горно-Алтайское книжное издательство. Типография № 15.
г. Горно-Алтайск, проспект им. Сталина, 29.

Баазы 1 салк. 15 акча
Цена руб. 15 коп.

Н. Н. Суразакова
АЛТАЙСКИЙ ЯЗЫК
—
На алтайском языке